

tiszatáj

1980. MÁJ. • 34. ÉVF.

5

Illyés

Gyula,

Király

László,

Kiss Dénes, Szepesi Attila versei;

Jékely Zoltán, Lengyel Péter

prózája; hozzászólások

akos István vitacikkéhez;

Czine

Mihály,

Féja

Géza

tanul-

mánya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
80-1411 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — 6740. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged. Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 forint. Előfizetési díj: negyedévre 30, fél évre 60, egy évre 120 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIV. ÉVFOLYAM, 5. SZÁM

1980. MÁJUS

ILLYÉS GYULA versei: Sírbonítás, Catch as Catch can, Zsilinszky emléke	3
KIRÁLY LÁSZLÓ versei: A sereg, A Kővadászok Klubja, Szeszélyes május	5
NAGY GÁSPÁR versei: Pár ezer év, Például: aki még itt van, Visszatévedő	7
LENGYEL PÉTER: Mellékszereplők (Egy regény befeje- zése)	9
SZEPESI ATTILA: A kaukázusi versekből	20
KISS DÉNES versei: Az idő tejfoga, Hol késik?	21
DOBAI PÉTER versei: Sicilia, Castelmola, Veduta; Láva- medál, Stromboli szigetéről; Későn, ugyanott; Balti hajnal	22
SERFŐZŐ SIMON: Kellett nekem! (vers)	24
JÉKELY ZOLTÁN: Vitnyédyné álma	25
MAROSI JÚLIA: Egy moldvai csángó asszony történe- teiből	28

HAZAI TÜKÖR

Társadalomtudományi kutatások — vidéken

VEKERDI LÁSZLÓ: Több figyelmet az értéknek!...	36
GREZSA FERENC: Hová lett a tudós tanár?	39
TÓTH BÉLA: Tiszajárás. V.	42

TANULMÁNY

FÉJA GÉZA: Taurinus István	47
GERGELY ANDRÁS: Széchenyi naplói	50
CZINE MIHÁLY: A népfrontos Móricz	56
TAMASI MIHÁLY: A falukutató írók parasztszemlélete	64

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Lengyelország

D. MOLNÁR ISTVÁN: József Attila és a lengyelek	70
--	----

KRITIKA

PINTÉR LAJOS: „A torony nagyon fontos — mondta Burai J.” (Jegyzetlapok a vajdasági ifjúsági iroda- lomról és holdudvaráról)	74
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Kiss Anna: Világok	79
ACZÉL GÉZA: Oravecz Imre: Egy földterület növény- takarójának változása	82
VASY GÉZA: Péntek Imre: Édesség anti-reklám	84
TÜSKÉS TIBOR: A legújabb Weöres-megközelítés (Bata Imre: Weöres Sándor közelében)	86
BÁLINT SÁNDOR: Jung Károly: Az emberélet fordulói (Gombosi népszokások)	89

MŰVÉSZET

PETRI FERENC: Múteremlátogatás Hemmert Jánosnál	91
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Hemmert János kollázképei a 8., 19., 27., 69., 95., 96. ol- dalon	
Hemmert János arcképe a 91. oldalon (Enyedi Zoltán felvétele)	

ILLYÉS GYULA

Sírbontás

*Rugdálja már a rigó az avar.
Eltűnt a hó.
Kaparja ki a madár a tavaszt
a föld alól.*

*Vájja már varjú, veréb és rigó,
ami még jó falat.
Rágja arréb, mi nem nyelni való:
szakértőn válogat.*

*Biz: exhumálás! Hogy meg mit hagyott
a tél: mi van
még étel-élet rovarok, magok
kriptáiban.*

*Fal életet versenyt, — mind így sűrög,
aki élni akar.
Villáz a víg sereg.*

Villogva száll a szélbe szórt avar.

Catch as catch can

*„Dühöngsz? — Dühöngj!” — nevettem, miközben a vitorla-
kötélen s kormányrúdon át
fékezni kezdtem, fogva két marokra
a szél növvő akarátát.*

Átjött karizmomba az esti orkán
ereje azon vad-elevenen.
Gyötört, de rangot is adott: lám,
megküzd velem.

Végtagom lett; velem egy testi rész lett
vitörle és kormánylapát.
Harc folyt, úgy benső, mint ha összevész egy
rég „jobb” család.

Testemben — izmaimban — tudtam, m é r t folyt az angyal
s Jákob közt — K i é r t ? ! — küzdelem.
Az ő s rejtezkedő volt, a neve-sincs, vak haraggal
irigy ellenfelem.

Ízleltem (visszaérzön a múltba) mind az antik
gáncsokat, — a sziszifuszt!
és ízleltem (előre) még többször: lezuhan, ki
megalkuszik.

Játékharc volt? De vallott mégis valódi könnyet
s fintort szem és száj válaszul.
Ma sem tudom, hogy melyikünk lett,
vagy lesz az ú r; az Ú r.

Zsilinszky emléke

Pullover, kucsmát, hócipőt
széttestált rabtársai közt.

Ment — arc-színe bár a falé —
hólepte bitófa felé.

Szíve dacában, mint a láng
egy nép dühe. Azt hagyta ránk.

A sereg

*Jönnék mind, vállukon kacagányszóval —
hadd higgyék a figyelők: kacag mindenik.
Zászlószavuk lobog, vetkezi rozsdáját szablyaszavuk —
hadd higgyék a követők: fölvirradt hajnaluk.
Fúródnak mennyekbe nyílszavaik, ó együttrúgtatás-szavak;
hadnagy N. K., generális Sz. D., H. I. ezeres kapitány!
És szálljon a nóta és dönndörö-dörren az ágyú —
illetve dönndörö-dörren az ágyúszavuk.
Kővévált karjukon pajzsszavuk véd még döngve, pedig
tudják már: mindenkit elnyel a lopott ország,
és mégis: ki a sáncra, a vérbe, a végső ribanc reménybe,
a halálszóba, az úristenit!*

A Kővadászok Klubja

K. Jakab Antalnak egy régi sétára

*A K(ővadászok) K(lubját) megnyitom.
Vigyázzatok, el ne nyomjon az álom.
Tudom: amikor pipacsok voltatok,
Zengett sok sejhaj, virágdínomdánom.*

*A kővadászok a hűség fiai —
Közéjük állni: sem dics, sem botorság.
Ti, akik valaha pipacsok voltatok,
Tudjátok, milyen egy vérben ázó ország.*

*Talán még annyit: ez itt nem vetés,
Ez az egyszerű, kedves lándzsaerdő.
Amikor még pipacsok voltatok,
Nem tudhattátok: ez a kor is eljő.*

*A K. K. (tőletek) mit sem követel.
Megteszi más ügyis! s minden áron.
De ti valaha pipacsok voltatok.
Vigyázzatok, el ne kapjon az álom.*

Végül: a K. K-ba belépni se kell.
Ki belép, intézze szabadon sorsát.
És emlékezzen: pipacsok voltak,
És beszöttek a nyári Európát.

Szeszélyes május

az álomgyűjtők gyűjtik álmaink
kutyavonítás rossz ébredések
üzenet messze régi telepekre
mássá változott emberi neveknek
felejtés peremén vak kapaszkodóknak
ne tegyétek ezt és ne tegyétek azt se
de ki kell lépni a n e m-völgyek fagyából
tegyétek ezt hát és tegyétek azt
legalább szép lesz az emléketek
s így már várni fognak ránk valahol
megérkezünk s bár álomtalanul
az álomgyűjtőt beszövik hallgató drótjai
minden pók-műszere félni megtanul
szó derül és most már rímelünk
bölcsség ez vagy ifjúság múlása
fontos csupán ki ittmarad velünk
nézzük egymást és nem gondolunk másra
neve lesz újra felhőnek szélnek
madárnak fűnek bornak ragyogása

Pár ezer év

*Viharzónába ér repülő-hited,
eszmék zsi bongnak agyad piacán,
szárnyak hazudják: a jövőt építéd;
szíved helyén — csüngnek a bombák.*

*Elkapart kitüntetés-sebeid
én kötözöm, de pókhálót nem tépek
rá megszállt országok sarkaiból
s az égi provinciákról hol nyakadra
fonva pár ezer év — zubbonyodon
vakfényt okádó csillagok.*

*Légbe és vízbe, valamint a
Föld forgómágnese szívébe
befészkelte magát a gyanú:
kifosztott emberiség ögyelegg
vissza első sejtjei felé;
teremtés előtti pillanatba,
hogy amit elrontott újra élje.*

*Éljen tovább — ragyogjon
a jövő múlttá csiszolt üvegében!*

Például: aki még itt van

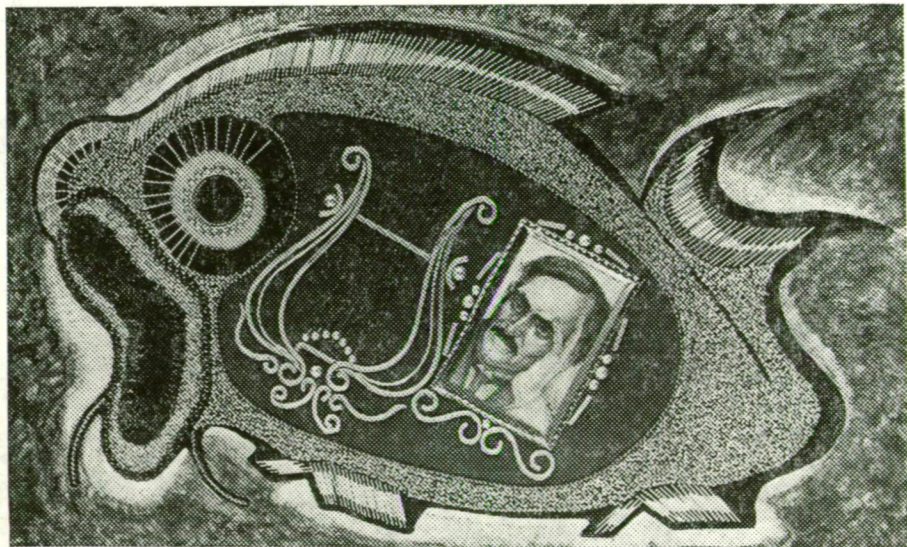
*Itt van például az idő
mozdulatlan teste
meg a nyár csöndtől
elhízott húsa
távolságokat lehet
harapni bele
s fogaid zománcát
őrző teraszokat
honnán délig
kihal a harmat*

*mögötte nap gyilkolja
a koszos üveget
aki még itt van
és integet
az is szállani akarhat
vagy ugrani...
helyettem
helyetted
helyett!*

Visszatévedő

Nem lehet tudni meddig jutott.
S kire mit hagyott mikor útrakélt.
Bizony meg lehet unni a folyton indulást —
mondták a párás szemű kis tavak
a rohadó kontinens köldökében.
Bizony sok víz a tenger.
És hosszú izzósál az Egyenlítő.

Nem lehet tudni meddig jutott.
De most itt van. Decembéri ajtómon
ablakomon az éji csillagok társaként
dörömböl és vacog. Ő lesz a jelképtől
eloldozott. Visszatévedő és mégis reményben győztes.
Tehát beengedem. Szállást kap. Aztán újra szállani fog.

HEMMERT JÁNOS: JÓNÁS KÖNYVE

LENGYEL PÉTER

Mellékszereplők

EGY REGÉNY BEFEJEZÉSE

Három héttel a temetés után Boncz Elemér professzor néhány napig ágyban fekszik otthon — az ötödik emeletről dobott kő nem találta el, csak az ijedség ártott meg. Az akadémia rektora értesíti a rendőrséget és nyomozást kér. A kő szilánkjait a portás összeszedte és Parti bácsi felismerte, hogy ez az a kavics, amelyik évek óta a kettes számú elméleti tanszék erkélypárkányán feküdt.

Madaras este, otthon, az ágyán hanyatt fekve gondolkodik. Ég a villany. Nézi a mennyezetet. Elképzeli dolgokat. Várja, mikor csönget be a lakásba a rendőrség, mikor viszik kihallgatni. Egyenruhás rendőröket képzel el, kettőt. Most börtönbe is kerülne.

Diákéveiben nemegyszer torkig volt a szabályos, jó tanuló életével, szeretett volna ő is romlott lenni, tolvaj, szökevény és bátor; olyan ember, akit kirúgnak élete ilyen-olyan iskoláiból. Volt elsőéves korától egy egészen határozott titkos reménye is: esetleg sikerülhet börtönbe kerülnie. Rövid időre. Belülről látni egy fegyintézetet. Ezerkilencszázötvenhetet írtak, a diákoknak ismerősei, családtagjai voltak börtönben, vagy börtön után. Számítgatta a módját, hogyan kerülhetne be egyszer néhány napra. Kinézte már azt a Petőfi Sándor utcai csemegekereskedést, amelyiknek az ablakát fényes nappal be kéne verni egy kővel. Nem törte be azután a kirakatot, gyáva volt ahhoz. De most nem így kerülne be, gondolja, ahogy mindig akarta: feddhetetlen, rendezett körülmények között élő akadémiai hallgató, aki megmagyarázhatatlan okokból bedobta a csemegebolt értékes kirakati tábláját. Nem fogják értetlen fejszoválasok között hazaküldeni két nap múlva, amikor már látott betőröket, egy cellában aludt tolvajokkal és striccikkel, nyekergett alatta a prices, használta a cella edényét, aludt villanyfényben a hátán, kezét a takaró fölött tartva éjszaka, és ébredt a körablak csikorgására, fázott, sétált körbe egy magas fallal elkerített udvaron, amelynek kocka alakú kőlapjai között két fűszál dugja ki a fejét.

Ezerkilencszázhatvanegyben, két héttel az oklevélosztás előtt kizárják őt az akadémiairól, és az ország összes felsőoktatási intézményéről, véglegesen. Ezután, ha később volt évfolyamtársaival, alsóbb évesekkel összeakad, mindig úgy beszélnek vele, mint nemzeti hőssel. Mindannyian tudják, hogy kirúgatása hazugságokon alapuló komédia volt; némelyikük a kéziratot is ismeri, az igazi okot. A mindenható Zé elvtárs fölött eljárt az idő; lebukott — ahogy az ilyen emberek életét körülhatároló szavak szótára jelzi —, s mondják, lebukását épp ez a fölösleges, és már ezerkilencszázhatvanegyben is elmúlt időket idéző komédia okozta.

Madaras ezerkilencszázhatvanben arra gondol majd: volt évfolyamtársaim és az utánuk következők, akik előtt legendává lett a botrányom, nem tudják, hogy ugyanabban az évben, csak néhány héttel előbb, a világ minden törvénykönyve, írott és íratlan erkölcsködexe alapján megérdemelttem, hogy kirúgjanak; hogy hosszú időre börtönbe csukjanak.

Kirúgatását így élete végéig igazságosnak érzi. Hogy nem akkor és nem azért

történt, amikor és amivel kiérdemelte: jelentéktelen mellékkörülmény. Talán azért tudja az elkövetkező, bizonytalanságot tartósító éveken át olyan nyugodtan nézni a világot, mert így a saját példáján szilárdulhat meg az igazságba vetett hite. Az ezerkilencszázhetvenes évben egy ízben megpróbálja elképzelni, hogy élete — amely emígy nagyjából mégis a társadalom játékszabályainak megfelelően folyik — hogyan alakult volna akkor, hogy ha a kő eltalálja Boncz Elemért, és így az ő bűnössége is kiderül hatvanegy tavaszán. Nem sokat tud kitalálni? Hiszen most már nem alakulhat úgy az élete. És úgy határoz, hogy az ügyet, ahogy volt, beleírja a diplomamunkája utolsó változatába, tudva, hogy e tény most már semmiképpen nem válthatja ki a jogos, megérdemelt következményeket.

Önmaga előtt azonban, bárhogy keresne, nem találhat mentő körülményt. Nem is keres, ezt a tárgyilagosság kedvéért meg kell állapítani. Gyilkossági kísérletet követett el, ha valószerűleg szándéktalanul is. Huszonkét éves volt, nagykorú, épelméjű, teljes büntetőjogi felelősségű.

Egy májusi estén történik: mintegy tíz percen át együtt áll Szász Erikkel a kis-tankör erkélyén. S egy fél óra múlva: a sorra elalvó villanyok után a sánta altiszt zseblámpájának fénykévéjét követik az ötödik emeleti folyosókon.

A tanköri helyiségek régen kiürültek, mikor felmennek: kilenc óra elmúlt. Állnak ketten a keskeny erkélyen. A hátuk mögött nem ég villany. Csatangoltak a városban, a Nagykörutat rótták. Nem beszélgettek. Madaras érzi, hogy amióta Oxfordból hazajött, éppen fordítva alakult minden, mint Orsolya gondolta, mint ahogy rábízta. Alig beszélgetnek egymással komolyabban. Utoljára a sötétkamrában, azután, hogy Ferencnél össztelálkoztak, a Szász azt mondta: „megundorodtam akkor magunktól”. Elérték a mai napon ismét a Belvárosba, s ahogy az akadémia felé kerültek, Erik ránézett az órájára.

— Még nyitva van — mondta. Befordultak az egyes portán. Nem volt semmi dolguk a tanszék helyiségeiben, a tanév vagy a szünet minden napján láthatták ezeket; s csak akik oda jártak, azok tudhatják, hogy az embert mégis mindig vonzotta valami a nagy, zöld linóleum asztalos szobák felé. Nemigen tudnák elgondolni ekkor, hogy valaha lesz idő, amikor többé nem lépnek be a Bábajága kunyhójába, lesz, amikor nem tartoznak már oda egyáltalán.

Utólag gondol csak rá majd, hogy a portás épp hátul volt, nem látta, ahogy felmentek. Az erkélyre mentek ki egyenesen, el a zöld asztal mellett, félrerúgva egy felborult széket. Estefelé mindig ilyen csöndes már a terem. A Bábajága felé vezető összekötő ajtó nyitva van, nincs ott senki, a nagy szobában sem ég a villany. Azért jöttek föl talán csak, hogy innen lássák a várost, amennyit ezzel a kis belvárosi utcával mutat magából.

Egy pillantást vet hátra, miközben Erik szélesebbre nyitja az erkélyajtót. A könyvszekrény sor üvegtábláin már azonosítani tudja az évek után az utcáról fölvetődő fehér világítási fényeket, egy bolt két színből álló felírásának jelzésszerűen halvány tükrökepeit. Szász a széles kőpárkányon könyököl, sötét alakja meghajlik.

Néznek le a messzi utcára. A ház század eleji építésű, öt magas emelettel. Ő tudja már, mekkorának látszik innen fentről egy emberalak. A könyökével félreol egy nagy darab kovakövet: Az erkélypárkányon feküdt néha, amióta az akadémia-ra járt. Máskor belerakták a papírdarabokkal telt lyukba, mely az épület egyik kitört kődíszének helyén tátongott, aztán újra előkeveredett, s most már a párkány képéhez tartozik.

Nem látnak senkit lent. Üres a járda. Az akadémiai épület kapuja melletti rajzszaküzlet kirakataiban égnek még a fénycsövek; s a járda egy szakasza, épp alattuk, élesen elváló határvonallal, fehér fényben áll, mint egy színpad. Ismeri ezt a színpadot, tudja, hogy a hirdetőoszlopnál kezdődik, amelyet félig már sötétben hagy. Üres a rivalda, egy széles sárhányójú, háború előtti béemvé autó áll mellette örök időktől. A Kossuth Lajos utca kereszteződésén túl keresztülzörömböl egy végállomá-

sáról kiinduló villamos. A szemközi ház negyedik emeleti lakásának egyik szobájában, valamivel alattuk, világos van.

Madaras maga elé tolja a követ a párkányon. Kísérti a vágy, hogy ledobja a mélybe. Régől ismerős érzés. Szinte hallja a jó, súlyos zuhanást. A kavics két ökölnyi nagyságú, szabálytalanul lekerekedett barnás kovaködarab. Le kellene ejteni, mondja.

— Ne marhulj — felel Szász. A kovakő után nyúl és megfogja. Akkor lent, a rivalda túlsó végén, bebukkan a fénybe egy emberalak. Harminc emelet magasból sem tudnák eltéveszteni: Boncz Elemér, magasan, világosszürke felöltőben. Kezében könnyű akatáska, ruganyos alakját, éles tar fejét látták már innen felülről nemegyszer. Féloldalt billenti a fejét. Az egyes portán jött ki és az utcasarok felé tart, várja a sofőr a fekete autóban. Nem szeret a kapu előtt autóba szállni — visszatartja a jó ízlése, s talán másfajta évek emléke is —, ezt a pár lépést mindig gyalog teszi meg.

Szász hümmög egyet, ráismer.

— Meg lehetne ijeszteni — mondja ő. — Odaejteni a kavicsot egy arasznyival az orra elé.

Szász halkán nevet. Keze a kő mellett, az ő keze mellett. Mind a ketten érintik a követ. Madaras, amikor évek múlva újra végig gondolja, nem áztatja magát ebben az ügyben, de mégsem tudja, hogy melyikük lökte meg a követ. Az öreg alájuk ér, a kovakő leesik, egy arasznyival az orra előtt. Ahogy ő mondta. Jót, súlyosat zuhan a járdáig. Még látják, ahogy az apró emberalak megtorpan sután, majd hátrabilien a falnak. A sarkon kicsapódik a fekete Volga ajtaja, s a rohanó sofőr első léptei visszhangot vernek az utcán.

Egy másodpercig néznek, azután visszakapják a fejüket. Kirohannak a folyosó felé. Hallják a saroknál, ahogy a földszinten megindul az egyes porta liftje — ez van közelebb a tanszék helyiségeihez. Az öreg jól tudja, hogy a saját tanszéke kisebbik tankörének erkélye van a fölött a pont fölött.

Nem mernek lemenni, félnek a lépcsőktől, szembe jöhet valaki, félnek a kaputól, kapustól. Egy idegen tanköri szoba sötétjében ülnek az épület túlsó szárnyán, a folyosó felé hallgatózva. A kettes elméleti tanszék felől ajtócsukódás és hangos, dúlt magyarázkodás hallatszik. Csakugyan nem tudja, melyikük lökte meg a követ. A biztonság kedvéért úgy számolja ekkor is, s ezután mindig, hogy ő. Elé akarta dobni egy arasszal. Elé dobta egy arasszal, tíz centivel. Mintegy harminc méteres magasságból, egy ötletszerű mozdulattal, célzás nélkül.

Tudja, hogy soha egy pillanatig eszébe nem jutott volna olyan gondolat, hogy követ ejtsen az öreg fejére. Nem szerette, persze. De attól még nem gondol az ember arra, hogy követ dobjon a fejére, mint ahogy nem karcolja oda róla azt sem egy szekrényfiókra, hogy vén dög. És mégis — ebben csaknem biztos — ha a szomszéd tanszék egy számára közömbös hallgatója megy odalent, vagy egy sosem látott autóbuszkalauz, vigyázott volna, hogy már ne is állítsa oda a követ a párkány szélére. Vak véletlen, hogy nem esett tíz centivel balra — és akkor nem nyugodtak volna bele viszonylag hamar, hogy nem találják, aki tette.

Nem találják meg őket. A hangokból ítélve ketten kereshették: a sofőr meg Parti bácsi, a liftes.

— Húsz perce — mondja aztán Erik a sötétben. A folyosó már elcsöndesedett. Fél tíz van. Parti bácsi bármelyik pillanatban elkezdhet most már körbecigéni a folyosókon, hogy eloltsa a lámpákat, megnézzzen minden ajtót, ellenőrizze, nem maradt-e ott valaki a tankörökben.

Erre a pár percre emlékszik a legélesebben. A keresztfolyosó sarka mögött várják a felfelé induló lift bűgását. Azután mindig Parti bácsi mögött osonnak, úgy jutnak el a másik lépcsőházig. Az egyes kapunál figyelhet a portás, ki megy el. Szaggatott ritmusú mozdulatokkal jár a sánta altiszt: egy rövid, egy hosszú, kezében bicége ütemére himbálózik a zseblámpa. Rosszul fókuszált fénye nagy lengésekkel simít végig fehér olajfestékes ajtókon, ablakkereteken, faldarabokon, a folyosó fe-

kete-fehér kőcsozáin: majd egy-egy hirdetőtáblán, tanmeneten. Egy pillanatig a Bá-bajága ajtajára rajsszógezett leveleket is látja. Az ő tanköri helyiségeiknél hosszab-ban elidőzik az öregember, körbejár odabent megegyeszer, felállít két felfordult szé-
ket. Egyet-egyet krákog a sötétben. Amikor a kettes lépcsőház előtti folyosó villanyát
eloltotta, s befordult a következő sarkon, lesurrannak a lépcsőházba, és sikerül el-
hagyniuk az épületet a másik portán át, úgy, hogy nem találkoznak senkivel.

Szaladnak az Astória-sarokig. Felülnek az első villamosra, utána átszállnak a
Nagykörútnál. Kifelé mennek öt-hat megállót. Leszállnak a körút külső tájain egy
kis parknál. Csak amikor már egy negyedórát ültek szó nélkül az üres padon a
körúti lámpa alatt, akkor mondja Erik: „Baszd meg.” Ritkán hallottam őt erős sza-
vakat használni, gondolja. Nem is áll jól neki. Hat éve már, hogy ismerem.

Egy Schupp Emil nevű osztálytársam vitt föl hozzá először. Gimnazisták voltunk
akkor, Óbudára jártam át, háromnegyed órányira villamossal. Erik is a Belvárosban
lakott, a negyvenkilences villamosvonal mentén, a Károlyi kert mögött, két keskeny
mellékutca sarkán, egy ócskavastelep fölött. „Az öreg Szász könyve negyedikben
kötelező olvasmány”, mondta Schupp Emil. Büszke volt a barátjára. Együtt villamo-
soztunk néha, ilyenkor sokat beszélt össze róluk. Én nem olvastam a könyvet.

Amikor akadémista korunkban, egy őszi nap, a Rákóczi úti bemutató mozi hom-
lokzata előtt oldalt fordultam és Erik kétméteresen magasodott előttem a járdán,
mélá járókelők között, a mozihomlokzat cirádás arany stukkóiról eszembe jutott egy
két kerete a hallban, a régi lakásukból: ugyanúgy lógott, mint ahogy ezek a mozi-
ablakok. Egy délutánra gondoltam, ezerkilencszázötvenötől. Kívülről látom már
magamat, azt a tizenhat éves fiút a Károlyi kerthez közel eső belvárosi lakásban,
bár közelről, nagyon részletesen, s bízom benne: minden durvább hamisítás nélkül.
Régen ismeri akkor már Eriket. Második gimnáziumba járt, Erik elsőbe.

Ismerte a lakásukat is, hosszú délutánokról. A zongoraterítőt is ismerte és a
faragott ékszeres dobozt. A divány sarkába kuporodott fel a legelső szobában. Sötét
volt, tél, délután. A lakás többi szobájában leeresztették a redőnyöket, s vastag, por-
szagú filcfüggönyöket húztak az utcai frontra néző ablakok elé. A divány kopott
négyzetek megbízható térképe volt, a diványtámla visszahajló, világos erezett fa.
Ennek támaszkodott neki, a lábát maga alá húzta. Valami világosság behatolt még a
havas utca felől, egyre kevesebb. Ha gondol ilyenre, rájött volna, hogy kényelmetlen
a testhelyzete. Olvasott.

Erik nem jött még haza. Ő várt. Szeretett így várni a barátjára, szándékosan
korábban ment fel ezeken a délutánokon. Találkozni akartak, beszélgetni, lógni egyet
este utána a havas-sáros körúton. Más célja nem volt az egésznek. De csak később
kerülhetett sor rá általában. Erik elfoglalt ember volt, a hét öt napjában csak épp
vacsora előtt jött haza. Biológia- és kémiaszakkörbe járt, s az egyiket, Madaras Ist-
ván nem tudta pontosan melyiket, ő vezette olykor, ha a tanárjuk késett egy órát.
Várt. Nem tudta ma sem, milyen ügyek tartják vissza Eriket.

Úgy érezte, hogy a divány, amelyen ül, szobák hosszú sorára néz. Valójában csak
három szoba nyílt egymásba az utcai fronton. Homály védte a hall magas, könyves-
polcokkal beépített falait. Csak itt-ott, szigetnyi foltot hagyott üresen a könyvtenger.
Szemben, ha felnézett a könyvből, a legutolsó szobába vezető nyitott szárnyú ajtó
mellett vastagon aranyozott keretes kép lógott a kihagyott helyen. (Olyan volt a
kerete, mint az Uránia mozi szárnyszerű díszítése, ötvennyolcban.) A harmadik
szobára, hátul, teljes sötétség borult, azt már nem látta a fiú.

Mikor csöngetett, jövet, nagy sokára nyílt csak a hosszú előszoba túlsó végén a
cselédszoba ajtaja. Már a lépcsőházban várni is szeretett Szászéknál. A két háború
között, a húszas években épült a ház, fehérre lakkozott magas lakásajtókkal, renge-
teg csillogó vagy elfeketedett sárgarézzel. Szemmagasságig sötétlila csempékkel bur-
kolták a lépcsőházat. A háború óta több helyen hiányzott néhány csempé. Amióta
csak ismerte ezt a házat, egy láda homok, más építőanyag várta a földszinti folyosó-

sarokban a pillanatot, amikor majd megcsinálják. Ilyen sötétlila csempét az egész országban nem találni azóta. De megvannak a régiek, ezt Erik megtudta a házmes-tertől, aki gondosan elrakta őket, amikor Budapest ostroma alatt egy közeli becsapódás nyomán lehullottak a falról. Kettő eltörött, de el lehet helyezni a szélen és alul, úgy, hogy ne lásszon. Ahogy lekapta a szemét a lehullott csempék helyén kilátszó szürke malterről, látta az üveges lakásajtó függönyén át, hogy Rózsa jön a cseléd-szoba felől, nyitni. Erik még nincs itthon, gondolta, ahogy az öregasszony eljutott az előszoba közepéig. Barátja, ha őt várta, mindig megjelent a szobaajtóban néhány másodperccel Rózsa után, és csörtetve előzte meg, hogy ő engedhesse be. Az öreg cseléd lassabban ért ki.

„Nincsenek itthon” intett befelé, az egész lakást átfogó bizonytalan mozdulattal. „Menj be, várjál.” Ismerte őt, meg a szokásait.

Átment a középső szobába. Nagyrojtos szőnyegeken járt, amelyeket ritkán látott, mert legtöbbször nem égett a villany a középső szobában. Bejött egyenesen ide, a legbelső helyiségbe. Erik szobájának mondták, bár ott állt Adél néni festőasztala is.

Erik egy kisebb üveges szekrényben tartotta a saját könyveit. Kint a nagyszobában, a kisebbnek is három falát előlntve, kötetek ezrei sorakoztak, a régi katolikus család egymást követő nemzedékeinek holmija.

Őt a belső szoba kisszekrényébe összeválogatott, frissen vásárolt, javarészt vékony könyvek érdekelték. Már az utcán gondolkodott rajta, vajon mit talál újat. Nem bánta, hogy nem jön a srác.

Turkált a nyolc hosszú sor között. Hazaviheti a könyvet utána, de külön, más öröme volt annak: itt olvasni a nagy, homályos és üres lakásban, sejtelmes szobák sorának legmélyén. Külön szaga volt ennek a békebeli lakásnak, hallható csöndje a délutáni percekben. Csak a könyve lapjának fordulása ütött zajt. Mégis egy régebbi kötetet vett le végül; Erik telepítette át ide az apja polcrenetegéről. A lapok egészen halványan megsárgultak már. Nagy, üres közök voltak a fejezetek után, s cirádás kettős vonalakkal megrajzolt iniciálék kezdtek minden újabb fejezetet. Mohón lapozott tovább időnként, elmerült a távoli cselekményben. Messze az előszobában megrengett a villany hűtőszekrény, ahogy önmagától újra bekapcsolódott a motorja.

Rózsa matatott a konyhában, határozatlan fémes zörej hallatszott. Az ócskavas-telep és az utca felől minden hangot kiszűrtek a kettős ablakok, s a többi szobában a redőny, a függönyök rétegei. Alkonyodott, épp látott még, ha az ablak felé tartotta a könyvet. Nem akart villanyt gyűjteni, mozgással megzavarni a szobasort. Fel-felpillantott a könyve szegélye fölött a homályos lakás felé. Akkor váratlan neszt hallott a legutolsó szoba felől.

Meggyulladt odaát a mennyezeti lámpa. Azt hitte, nincs itthon senki, csak Rózsa kint a konyhai tájon. Felnézett. A kivilágított ajtó négyszögében az ágy felől keresztülment Erik nővére, Orsolya, meztelenül. Az ajtó előtt, háttal megállt, hosszan nyújtózkodott, egy szekrényt nyitott ki. Tett-vett. Szembefordult az ajtóval. Ő először látott meztelen női testet az életében. Most megajándékoz, gondolta, inkább csak érezte: megajándékoz, a tudtán kívül. Jóllakat a fehér teste hajlongó látványával. Finom volt, ruganyos, kicsi és mégis tele, vakítóan szép dolog. Orsolya szobáját brokátszerű, helyenként csillogó piros tapéta borította körben, világosabb-sötétebb kockákban; sötétpiros volt a díványa is.

Madaras István tizenhat éves volt. Vad elkeseredéssel gondolt éjszakákon át a végtelen évekre, amíg lefekhet majd egy nővel életében. Másképp voltak ezek a kamaszdolgozó Magyarországon, mint akár csak öt évvel később. Az érettségi napjáig egyetlen fiú volt az osztályában, akinek volt már dolga nővel.

A harmadik szobában elaludt a villany, csukódott a fürdőszobaajtó, víz csobogott a kádba. Ült a díványon, végül már egész sötétben; nem emelte föl a könyvet. Csak amikor Erik hazajött, neki mondta: „Láttam Orsolyát.” „Hogyhogy láttad? Meztelenül?” Erik vállat vont. „Gyere, mutakozz be akkor.”

„Te itt voltál, mikor fürödni mentem?” — kérdezte a lány, ahogy odanyújtotta a kezét. „Úgy látszik, aludtam még, amikor jöttél.” Fürdőköpenyben ült a piros dívány

mellett, hosszú fekete haját fésülte egy tükörsztal előtt. Ő néhány évig azt hitte még, Orsolya nem tudta, hogy ő ott van a harmadik szobában. Harmadéves akadémista korában, amikor Oxfordban újra találkozott vele, arra gondolt, hogy ha tudta is, ő annak köszönhetné azt a két percet, hogy nem gyújtott villanyt. Ha véletlenül meggyújtja magának az olvasólámpát, Orsolya, ha akarja sem hihette volna, hogy nincs ott senki. Egy szűz kamasz láthatta; nem bánta. Nagyon szép lány volt. A haja csaknem a kékségig fekete. Nevetett, megsimogatta a fiú fejét. Alvás szaga volt a kezének.

Erik türelmetlenül állt. „Gyere már át”, hívta a szobájába. Mohón érdeklődő, villanó eszű kisfiú, még a nyáron rövidnadrágban szaladgált a világban. Szép színű folyadékokkal telt kémcsövek sorakoztak kis furnérállványon a szobájában. Valamit meg akart mutatni. Biológus lesz, biokémikus. Egész napját a kémcsöveivel töltötte. Ekkor kezdett fényképezni. Így járt fel hozzájuk Madaras tizenhat éves korában. Még fél fejjel alacsonyabb volt Erik, mint én. Most mindenesetre így látom magamat, azt a délutánt, Orsolyát, így néztem akkor az egész családot.

Találkoztam ötvenhatig még egyszer Orsolyával, társalogtunk; komolyan, titkosan mély alt hangon beszélt velem. Tudtam, hogy az akadémián tanul. Puha, beteljesült nemiség lebeg körülötte, úgy éreztem; leeresztett hajában, a hangjában, abban, ahogy kezét adott. Ő volt az első nő, akit meztelenül láttam életemben. Róla is beszélt Erik akkortájt, s a családos tanárjáról az akadémián, aki sírva kéri, hogy legyen a felesége.

Ezerkilencszázötvenöt végétől változtak a dolgok. Új lakásba költöztek, megint a Belvárosban, ott kétszer jártam csak fent. A piros brokát tapétát Erik nővére magával hozta, újra csináltatta. Mindenesetre a szobája ugyanolyan volt, mint a régi lakásban. Emlékszem egy kisalakú festményre a piros szobából, és nem tudom kiválasztani, mikorról, melyik lakásból van.

Elszakadtunk egymástól részben, Erik meg én. Eltelt két év. Olykor összeakadtam vele azért, elkísértem egy gimnáziumi évfőzőt, s a sárgára festett földszinti oszlopok között vártam, amíg elszabadul, hogy kimehessünk beszélgetni egyet a Margitszigetre. Közben hirtelen megnyúlt.

Másodikos korában csak nálam lett magasabb. Harmadikban már ő volt a legmagasabb az egész családjában, és még szívesen beszélt a saját hosszúságáról. Országos tanulmányi versenyt nyert. Közben egyre kevesebbet beszélt a szakköreiről. Öltönyben járt nyáron is. Ötvenhat decemberében összefutottunk az utcán és elmondta, hogy Orsolya kiment nyugatra, útlevéllal, de nem fog hazajönni. Csak ő tudott róla, az apja külföldön volt épp, és még nem sikerült hazavergődniük. Orsolya az oxfordi egyetemen kapott ösztöndíjat, apja ismerősei intézték el a M. I. T.-ről, nem felejtették még el az öreg Szászt, itthon megjelent sárgás papírra nyomott könyve ellenére sem. Erik arany kézelőgombot viselt. A két év alatt, amikor alig láttam, apátlan barátaimnak meséltem négyükről éjszakai kószálások során.

Ötvennyolc tavaszán akadtunk össze legközelebb véletlenül a Bajcsy-Zsilinszky úton. Érettségi előtt állt, most már majdnem két méter magas volt. Lent álldogált az úttesten, én a járda szélén, hogy közelebb legyen a feje az enyémhez. Akkor, amikor megmondta, miért akar, kizárásos alapon, az akadémiára jelentkezni, éppúgy félredöntötte a fejét, mint amikor belépett a Bábajága kunyhójának ajtaján a következő ősszel.

Orsolya ezerkilencszázhatvanban bízta rám a testvérét. A kovakőről akkor még nem tudhattam; nem tudtam, hogy az ismerős kétökölnyi kódarab lesz Erik történetének az utolsó olyan mozzanata, amikor én még jelen vagyok. Késő volt ahhoz, hogy Orsolya rábízta az öccsét. Abban az órában, amikor Erik a piros brokát szobában, először, lefeküdt egy omlatag szőke lánnyal, Orsolya az osztrák határt lépte át Hegyeshalomnál, és ők hárman tudták csak, hogy nem fog visszajönni Angliából: maga Orsolya, az omlatag szőke és Erik.

Elsőéves korában, október végén beszélt nekem Orsolya elutazásának napjáról, náluk fent. Ahogy a gipszcsizma lekerült a lábamról, egy darabig sokat mászkáltunk együtt a városban. Ekkor mentem föl hozzá először, csaknem két év után. Együtt töltöttük a napot, nem akaródzott elválni.

A tapétás szobában ültünk le. Erik átvette a szobát, nem sokkal azután, hogy a nővére kiment. Nem láttam egyéb változást, csak az üveges, alacsony könyvszekrénye került át ide. A faragott-támlás széles dívány ugyanaz volt, amelyiken Orsolya aludt azelőtt. Ott volt a ruhásszekrény is, meg a festmény a falon. Csak egy világossárga folt ugrott ki belőle, s úgy éreztem, ugyanannyit láttam belőle azon a napon, amikor ötvenötben a Károlyi kert mögötti utcában Erik bevitt a nővére szobájába bemutatkozni — noha az nem lehetett, csak a másik lakás még. Nem sikerült világosan látnom még ezt a képet, az egész szobát — s nem is fog sikerülni már. Aznap már elkezdődött kint az októberi korai sötétedés, és alig szivárgott be valami világosság az elfüggönyözetlen közepső ablaktáblán.

Meggyújtotta a falon az ernyős lámpát. Órák óta beszélgettünk már, járkálás közben.

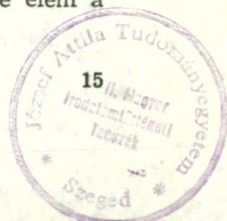
— Ezen vesztettem el a szüzességemet — mondta bevezetés nélkül, ahogy elnyúlt a díványon. Mellette nyitva állt az éjjeliszekrény fiókja, ahogy kihúzta az előbb és elővett egy doboz cigarettát.

Együtt lógtuk át a napot. Ismertük egymást, jártunk együtt Budapest utcáin már tizenhat évesen. Vártam az iskolája sárga oszlopai között egyszer, álldogáltunk a Károlyi kert padjainál, lehullott levelek között, és friss egyetemistáirokról beszélünk, amelyeket az Izabella utca ötvenkettes számú ház udvarán ástak a gangok és a nagy platán alatt; annak a háznak a kibontott pincefala közös volt a Képzőművészeti Főiskoláéval.

Homlokon talált a közlése. Halkan beszélt. Komolyan, szinte megrendülten. A szoba nagy része homályban volt. Eriknek a díványpárnára támaszkodó fejére éppen odavilágított az ernyős lámpa határozatlan szélű fénygúljája. Ez a fiú, jöttem rá szinte elkésve, szép is lett most, tizennyolc éves korára. Egyszerre eszembe jutottak pillanatok: belépünk együtt egy eszpresszóba, könyvtárba, egy új keresztutcán fordulunk — s a nők tekintete mindig visszatér lopva az ő arcára. Sima kékfekete haja hátul fehér inggallérra hullott. Ezen a napon a kék-fehér-narancs mintás pulóvere volt rajta, amelyikben olyan sokszor láttam később az akadémián. A dolgok legmélyén, úgy érzem, azokra a szép fiatal lányokra hasonlított, akiket az akadémia távoli folyosóiról ő szedett össze később. Most, míg mesélt, meg kellett sejtennem, hogy létezik valami másfajta viszony is férfi és nő között, mint amit én ismerek. Ősibb és elemibb. Erik egyformán volt jó barátságban, testvéri kötésben (nem jó a szó, de nem tudom ezt másképp nevezni) az Anna eszpresszó kurváival, akik akkor három-öt száz forintot kértek a paliktól, s a leheletfinom Melindával később, s bizonyára ugyanúgy lehet jóban majd egy nap kövér maláj szállodásnőkkal, ha arra él. Az öreg és fiatal, a szép és a csúnya nőkre számíthatott mindig. Tudtam azt is, hogy a tárcájában ott van Orsolya fürdőruhás balatoni fényképe. Ha valakit elég érdekes embernek talált, akkor elővette, sokszor az ismeretségük negyedik percében a tárcát és megmutatta Orsolya képét. Nem tudott ellenállni. Közös, szép arcvonásaikat csodálta.

Amit nekem mesélt aznap, nem mondta még senkinek. Nem tudja még a nővére sem, mondta, de ebben tévedett. Szükségét érezte, hogy megajándékozzon a bizalmával. Nagyon komolyan vettem ezt az ajándékot. Soknak is éreztem, váratlannak is, nem tudtam egyszerre mit kezdeni vele. Megígértem, hogy nem mondom el senkinek, ezt be is tartottam a mai napig.

Maga, amit elmondott, meglehetősen banális, hétköznapi tény volt; ha tapasztaltabb vagyok, vagy csak idősebb néhány évvel, ezt már rögtön tudtam volna. Mégis, ugyanazt a meghatódást éreztem, mint amikor Dán Dóra a tenyerén tette elem a szerelmét az ősszel.

Ezerkilencszázötvenhat decemberében, nem sokkal azután, hogy elhallgattak a városban az utolsó elszórt géppuskasorozatok is, Orsolya vonatra szállt Ausztria felé. Egy osztrák pénzember várta a határon egy háromezres Mercedeszel — egy hétig tolmácsolta a nyáron a lány, s az osztrák azóta kérlete levélben, telefonon, hogy legyen a felesége. Nem akart hozzámenni egyébként, Oxfordba készült, tanulni. Az iratai már rendben voltak, október elején intéződött el az ösztöndíja. Erik egyedül kísérte ki a nővérét a pályaudvarra a bécsi vonathoz. Amikor integetett utána, Orsolya barátnője is mellette állt a peronon. Szép nagy, teleszőke lány volt. Vissza ment Erikkel.

A megürült piros szobában egyszerre félreérthetetlen jelentést kapott a rendetlenség. Orsolya a pályaudvaron mondta meg kettőjüknek, hogy nem jön vissza. Más nem tudta. Erik második gimnazista volt — rátört a véglegesség érzése, úgy gondolta, hogy soha többé nem látja a nővérét. Korán keltek reggel, Orsolya mindent úgy hagyott, ahogy volt. Erik kivette a balatoni fényképet az íróasztalon álló keretből és nézte az asztal mellett. Később, már este, eltette a tárcájába. A nagy, szőke lány járkált a szobában, becsukta a szekrényajtót, fölvetett a földről holmikat, betolt egy fiókot. Ledőlt a kanapéra, később megsimogatta Erik haját. Sima, fekete pulóver volt a lányon.

A lány omlatag szépsége szinte kiegészítése volt Orsolyáénak. Talán a külsejük miatt lettek jó barátnők, s jártak együtt sülve-főve a gimnáziumban. Még feltűnőbbek voltak ketten, egymás mellett.

— Itt, ezen a diványon — mondta Erik még egyszer, meghatódva önmagától. Beszélt róla még: mi volt neki egy nő, egy ilyen nő, tizenhat éves korában. Nézett a homályos szobasarokba, csaknem csodálkozva a saját akkori fiatalságán. — Kiment ő is azután — mondta.

Másodéves koromban még nem tudhattam, hogy a nagy, szőke lány Kanadába ment ki. Az Oxford környéki ház halljában hallottam csak róla Erik nővérétől.

Olykor fölálltam a kandalló előtt, és a tűzre dobtam vastagabb ágakat is fölölegesen — szerettem nézni, hogy fognak lángot és hogy omlik le róluk azután a vastag, erezett vörös parázsruđ.

Orsolya, mintha választ talált volna kérdésére, hogy mikor hagyhatta abba Erik a kísérleteit, most mesélte el a levelet, amit Kanadából kapott a barátnőjétől.

— Átrepülök Amerikába, addig nem nyugszom — mondta —, amíg össze nem szedem a repülőjegy árát. — Úgy beszélt, mintha már csak ezért élne Nyugat-Európában, s ezen az utolsó estén, bár nem mondott semmi kézzelfoghatót, megsejtettem, hogy már eldöntötte: haza fog jönni. Ezt a kanadai ügyet elintézi még. — „Sima fiú az öcséd”, azt írta. — „Isteni hosszú fiú, csodálatosan tud.” Leírta részletesen, hogy hogy fektette le a testvéremet, a dög. Bánatában, hogy a legjobb barátnője elment. Szűz volt a gyerek, épp ezzel a nővel kellett kezdenie, hogy egész életében kiábrándult legyen és úgy használja a nőket, mint a fogkefét. Én tudom, ki ez a nő. Ismerem a fehérmájú ordast. Tudtam tizenöt éves korától minden palijáról és minden ábjáról; ő is tudott az anyémekről. Lefektette Eriket, és szükségét érezte, hogy egy év múlva, a világ másik végéről megírja nekem. Nem állta meg. Beteg a nő, csak az lehet. Ezért az egyért kell még pénzt szereznem: hogy átrepüljek és kitoljam a szemét.

Madaras roppant komolyan veszi saját magát, amikor a diplomamunkáját írja, hatvanegyben. Nagy napokat él. Az Anna eszpresszóban felismert lompos regényíróra gondol sokat. Karikás szemmel jár délután-este a Belvárosban; folyosókon, eszpresszókban, ahol ismerőseivel találkozhat. Este tíztől reggelig megfőz négy-öt fekete-kávét, s ha nem feledkezik meg róla, gondosan mindig egyik cigarettáról gyűjt rá a másikra. A szagától is undorodik az égő cigarettának.

Délután kettőkor kel, három-négy óra körül a Tudós Klubban ebédel, gombapörköltet eszik a kortre néző boltívek alatt, s arra gondol, hogy egy hónap múlva megkapja a diplomáját, és állandó belépőt is válthat.

De nem kell hozzá egy hónap. Két héttel később már a diplomamunkájával együtt kidobják az akadémiáról, hogy a lába nem éri a földet. Soha nem lesz papírja arról, hogy elvégezte. A diplomamunkájára pedig csaknem tíz éven át rá sem tud majd nézni.

Címet nem talált sokáig. Az utolsó reggel, az álom és az ébrenlét határán eszébe jut egy szó. Feltápáskodik és ráírja egy szokatlan alakú kék füzet csukott fedelére: *Mellékszereplők*. Utána bekarikázva, egy felkiáltójellel: *cím!*

Egy ideig néz le a kék füzetre, aztán lassan összegyűri azt a papírlapot, amelyen eddigi címváltozatai sorakoztak két oszlopban, és a szemétkosárba dobja. („Marhák”, gondolja közben. Azután: „Bárán azt szokta mondani, hogy egy dolgot tud a könyvéből igazán: a címét: *Mi a jó és mi a rossz*, írásjel nincs a végén, nem kérdés. Az ő címe foglalt, stoppolta, *copyright*-ot jelentett be rá. Nekem a másodikhoz még nincs meg. Ha megvolna, bele kellene írnom azt is már a szakdolgozatba, lefoglalom magamnak valami módon. De hát mindent nem lehet ide betenni.”)

Sikerül időre leírtnia és beadnia az egészet. Behunyt szemmel teszi. Rendhagyó monográfiát készít, személyes tapasztalaton alapuló felmérést: személyes kiskörnyezetrajzot, beszámolót a saját négyéves tanulmányi és emberi környezetről, a lehetőség szerint teljes háttérrel és oknyomozással. Fogadtak el már ilyen diplomamunkának. Nem törődik vele, hogy az anyagát honnan vette. Hogy a tanszékvezetője fogja elsőnek olvasni és ítélni róla. Ném hajlandó figyelni a józan világra.

Így aztán csodálkozik azon, ahogy két héttel később lezajlik Böncz Elemérrel rövid beszélgetése, a diplomamunka szokásos elemzése.

„Mit akartál ezzel, fiam?”, kérdezi az öreg, amikor még le sem ültek. Két hét marad a végzős hallgatók eredményének kihirdetéséig. Három nappal később magához hívhatja őt a jóléti osztály vezetője. „Elkészítettük a katalógusok összesítését. Az elvtársnak négy igazolatlan távolléte van.” Katalógusnak azt nevezik, amikor a jóléti osztály beosztottjai váratlanul ellenőrzik a létszámot az előadásokon. Az osztályvezető még annyit tesz hozzá: „Az akadémia szabályzata értelmében évismétlésre kötelezhető.” „Nem fogok újra járni, Zé elvtárs”, mondja ő. „Számíthat az ígéretre.”

Fegyelmi tárgyalását összekapcsolják még két negyedévesével; a kettes számú elméleti tanszék nagyobbik tanköri helyiségében tartják meg, az összes harmad- és negyedéves hallgató előtt, Böncz Elemér elnökletével.

Elsőnek kerül sorra. Többfélérről szó lesz a vádpontok között, elsősorban az igazolatlan távollétekről. Egyről nem: a diplomamunkájáról. Zé elvtárs közli vele, hogy évismétlésre kötelezik. Ő megismétli, amit ígért: nem jár megengedően. Patthelyzet. Azután elfajul a tárgyalás. Madaras vitatkozik. Végül a fegyelmi bizottság előtt tanúsított magatartása miatt zárják ki Magyarországot összes egyeteméről és főiskolájáról. A székén hátradőlő Böncz Elemér sápadt, zárt arcára esik a pillantása, és eszébe jut az öreg utolsó kérdése a megbeszélésről: „Kiről írtál te, fiam? Mondd meg. Mondd.”

Ezerkilencszázhatvanegy április hatodika, délután. Táj az eszpresszóablakon át. Két árnyalattal mélyült a szürkület. A most filmszalagja elszabadul. Állóképek, amelyek mindeddig csak egy-egy kockányit ugrottak egyszerre, felgyorsulva peregnek; mozgássá olvadnak. Szemközt, az utcatorlatból csikorgó gumik zenéjével fordul egy lapos külföldi sportkocsi, behúzza a körút autósorának megszakadó vonalába, hirtelen fékez a sárgáról pirosra váltó lámpa előtt és ringva megáll a vonalon. Már égne, nyugati autózvezető-szokás szerint, a városi lámpái, a kanyarodás előtt belevakítottak egy pillanatra az ablaktáblán át Madaras szemébe; s közben megvilágították a híg sárpettyeket, amelyeket a tegnapi eső vert az üvegre. Valaki az eszpresszó kijáratánál beszélget, nem engedi becsukódni az ajtót, amelyen bejönnek az utca hangjai. Zöld a lámpa. Közélről hallatszik, amint meglódul újra a körúti forgalom, egyre sűrűsödöbben. Ismeri valamennyi autó márkáját. Mostanra, a hatvanegyes évre, már kevesebb a Pobjeda — úgy tetszik, minden második személyautó Volga gyártmányú a városban. Köztük itt-ott kisebb méretű magánautók;

keletnémet, szovjet vagy cseh gyártmányúak. Egy fekete minisztériumi *Chevrolet Bel Air*, A rendszámmal.

Villamosfékezés, két gyors csengetés — látja maga előtt a mozdulatot, ahogy a vezetőnő ökölbe szorított, már kesztyűtlen jobb kezét megszakadt ritmusban a csengő fém félgömbjére ejtegeti; ballal a váltó karját tekeri körbe. Az ablakon át a lelassuló szerelvény harmadik kocsija látszik. Folyamatosabban, egyenletesebben áradnak az autók. Maga elé néz a járdára, és mintha erre a pillanatra minden más zaj elnémult volna, ezer pár cipő sustorgásának hangja válik ki. Kint mostanra egyértelműbbé vált a sötétedés. Már nem vész el az úttest innenső oldalán a közlekedési lámpa végigvetődő fénye a légben. Élesebbek az autólámpák. Egyre több kocsinak ég a helyzetjelzője. Az utcai lámpák még nem égnek. A változatlanul zörgő csúcsforgalomban szemmel láthatóan élesedtek ez alatt a két perc alatt a kép árnyalatai.

Körüljáratja tekintetét az asztalokon. Amióta ők bejöttek, elfoglaltak még egy tucatnyit; most már nincs szabad hely. Inkább árverési csarnokhoz hasonlít a helyiség elrendezése (ahogy filmen árverési csarnokot látott), vagy egy gépasztalsorokkal beszőrt amerikai irodateremhez — mint eszpresszóhoz. Legalább negyven asztal, legalább negyvenszer két feketekává. Beledobja a magáéba a megmaradt cukrot, megkavarja.

A fal melletti asztalsoron a fekete pulóveres nő egy nagydarab kopasz férfi felé néz. A lottószelvényes ember a következő asztaloknál dolgozik. Megáll, tartja színes céduláit, vár, ránéznek, továbbmegy. Csokornyakkendős úr újságot olvas és tejeskávét iszik.

Madaras ismét maga felé húzza a kávéscsészét. Az utcai ajtóból félreállnak a beszélgetők, az ajtót behajtja a rugóskar, s hirtelen eltompul a villamoszörgés, autóduda, fék, súrlódó cipőtálpaz.

Elnéz az eszpresszó végébe, a bejárat melletti telefonfülkébe. Teljes két perce beszél már a fiú. Madaras eddig bizonytalan érzése, ahogy Szász mozdulataira, hangszújaira emlékszik a Markó utcából eddig megtett néhány saroknyi út alatt, most határozottabb, s nyelvilleg kézzelfogható gondolattá válik: Erik fél. Nem tudja, mitől. Nem tudja, miért félt már ott a Rákóczi úton a mai tárgyalástól, amelyen ő csak egy a tanúk közül, s nem az ő dolgaról van szó.

Erik most Dán Dórának számol be a telefonfülkében a tárgyalásról. Madaras nem érti, hogyan telefonálhat Erik már két perc és egymilliomod másodperce Dán Dórának egyszerű városi vonalon, ha egyszer a lány nászúton van. Egyszerű a megoldás pedig. Ő is megtudja majd, innen-onnan. Dán egy mondatából, a teli tanköri teremben egy hónap múlva. („Állatság ez az egész nászútcirkusz. Összecsuknak, mint nyulat a ketrecben, és a boldog örömszülők lesik, hogy elkezdünk-e már bakzani.”) S a legtöbbet Szász Eriktől, amikor az üres egyes autóbuszon utaznak majd a Sztálin tér felé, hogy Weszely Gergelynek segítsenek elköltözni egy délutáni mozielőadás ideje alatt Dánék lakásáról.

Ma, a Ferenc valóperi tárgyalásának napján, Dán Dóra egynapos házas. Budapesten van, a Szász Erik telefonját várta.

Nem volt ott a tárgyaláson. S míg Madaras maga elé bámulva várja, hogy Szász visszajöjjön a telefonfülkéből, Dán Dóra telefonkagylóval a kezében ugyanerre a délutáni körútra néz kifelé, két vagy három saroknyira innen, a Royal Szálló második emeletén levő szobából.

Szűk pantallós, posztócipós lábát a dohányzóasztalra teszi és hallgatja Szász beszámolóját, háttal a szobának. Bent az ágy szélén felöltözve, öltönyben, nyakkendősen ül Weszely Gergely, és a falat bámulja maga előtt, amelyre bizonytalan határvonalú félkört rajzol a bal oldali ágy meggyújtott olvasólámpája. Fülének érthetetlen fémes zörej a telefonkagyló hangja.

Nem tudja, miről beszélnek, és még azt sem fogja megtudni, hogy ki telefonált. Nem tudja, hogy ma reggel a Markó utcában a második emeleten lezajlott a tárgyalás; s ha tudná, sem gondolhatná, hogy egynapos feleségének bármi valóperes ügýhöz köze van. Szász Erik előbb tudta, hogy Weszely nósülni fog, mint Weszely.

A Royal Szálló utcai szobájában ül az ágy szélén azután az éjszaka után, amikor minden tekintetben a legsúlyosabb sérülés érte életében, és nem tudja, hogy Oroszi Ferenc a világon van.

Nem érti. Dán nem engedte az éjszaka, hogy hozzányúljon. Kába még az eseményektől. Számára hátravan még az a nap, amikor Dán nem alszik otthon. Hátra van élete a kombináltszekrénnel elfalazott ajtó előtt.

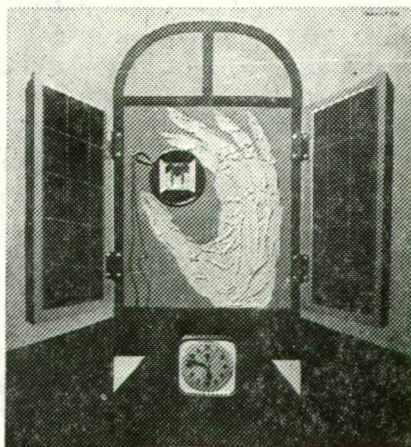
„Nem szabadna túlélnem a tegnapi éjszakát”, gondolja meghiúsultan. „Már eddig sem lett volna szabad élnem az után.” Őt úgy kérték meg, mormol magában. Ül az ágy szélén. A nyakkendője csomója meglazult, a saját lábára mered. A fekete öltöny-nadrágot látja: finom, anyagában mintás szövet, az anyja szerezte valahogyan a belvárosi diplomataboltból. Fényes, fekete cipőjén homályos folt. A telefonkagylóban, amelyet Ágnes a füléhez tart — most már elhevert az ágyon — valakinek a hangja zörög. Nem tudom, hogy férfi-e vagy nő, gondolja Weszely. Feláll, az ablakhoz megy, céltalan léptekkel, kinéz a Nagykörútra.

A délutáni körutat látom én is, székemről, a nagy, vidékies eszpresszóterem kikapartablakán át. Szemben a látvány, esőkabátokkal, aktatáskákkal, egy autóbusz-fogantyúval. A fekete nőre nem gondolok, már másfél perce. Épp a telefonfülkére nézek, amikor végre kitarul az ajtaja. Félrebillentett fejjel kilép rajta Szász Erik. Kiegyenesedik, felém indul. A járása most is hányaveti, mintha minden lépésnél el akarná dobni magától hosszú, játszi tagjait. Jön végig az eszpresszóasztalok között. Egy lesült arcú, nagyon fiatal lány nem tudja megállni, felnéz a fiú mellől, akivel ül, és zöld, mély szeme megbűvölten, magafeledten a barátom arcára tapad, míg csak Erik vissza nem ér az asztalunkhoz. (Egy villanás, egy régi osztályrendezvény. Homályos kistankör. Erik bejön a sötét erkélyről. Eltakarja a száját, fuldoklik a röhögéstől. Zömbik Juli, meséli. Álmatag, duzzadt, szőke varkocsos lány. És azt mondta, kint az erkélyen, Erikre kerekítve a szemét: „Te. Menjünk be innen. Mert én nem állok jót magamért.”) Nem kell körbefordulnom most ahhoz, hogy tudjam; a negyven asztal mellől minden nő őt nézi, rejtve vagy nyíltan. Nem állnának jót magukért. Odaér.

— Beszéltem Dánnal — mondja, ahogy előregörnyedve, két kézzel megfogja a széke támláját.

— Hát nem nászúton van? — kérdezek rá.

— De igen. — Erik kihúzza a széket, hogy vissza tudjon ülni. — Elmondok majd mindent.

HEMMERT
JÁNOS:
ÉBRESZTŐ

A kaukázusi versekből

TENGER

*nem álmodtam soha a tengert
mikor kitárult leguggoltam
kagylókért ástam az iszapban
néztem a rákok gombszemét
s ahogy a turzásokon át
üres csigahéjak görögnek*

*aztán kiszöktem éjszaka
mezítláb jártam a dűnéket
túl a lámpák fényudvarán
a bomló hús szagában
és hirtelen
felvihogott Poszeidon*

RIONI

*kövek és uszadékfák közt lomha masztodonok
állnak örvénylő habokban a bivalyok
mozdulatlan ősbálványok évezrek óta
rekedten bődülnek a szálló teliholdra*

ÁLDOZAT

*fönn a kolostortemplom előtt feketében
férfiak állnak az alkonyidő
csöndjében köztük alvó csecsemőjét
mellére-szorítva egy asszony
szél kuszálja haját arca ködbe merül
lengő köntöse omlik a földre
kőasztal lapján fellobban a máglya
rőten pattog a láng kései füst kavarog
törrel az oldalán hajlott vénember lép ki a körből
kezeiben hósín-tollú kakas
felmutatja az égtájaknak a tűznek a szélnek
majd elmetszi nyakát
parázsló köre lecsordul a vér
hull a fehér toll venyige-lángba
füst kavarog az újszülöttnek áldozatul
hallgatag állnak az alkonyi szikraesőben
feketében a férfiak és
köztük csecsemőjét mellére-szorítva fehérben az asszony*

Az idő tejfoga

1

Kihullt az idő tejfoga —
Még láttam madár villant
át a süvölvénykori kerten
Elnyílt az ég kéksége
sugár havazott rám puhán
Nyár volt vagy tavasz?
Tétova boldogságú béke
Vörhenyes őszi délután

2

Elvérzett virágok kertjében jártam
Mintha valami roppant szájban
már csapódtak is össze a fogak

Az őszi napfény üvegszilánkja
rastogott mintha homokot ráгна
az Isten
Belefoglaltam nevét
édesded-könnyes káromkodásba

Hol késik?

Hol késik uralkodásom
holt apán süllyedt házon
kihűlt tűzhelyen elszállt füstön
aszott hazán rágott gyümölcsön
tűnt nyarak villámán jégverésén
kiürült kézfogás tenyér-kérgén?

Ez az én uralkodásom
akárhogy csűröm magyarázom
fújom fintorítom mosolygom
ez az én fejedelmi dolgom
jussom kincstáram rangom ékem
örökös országveszejtésem!

Sicilia, Castelmola, Veduta

Csontváry útján

*A tenger zöld diszkosza zúg felém,
a strand, a playa kihív a vízre hullámaival,
melyek majd kezdetük káoszába visszatérnek
és csapásaik többé nem érnek partokat soha és sehol:
de hívnak, hogy én se mindig révekben álljak,
mindig adott időt és küszöbös teret figyelve,
hogy álmomból időre és térre ébredék-e másnap,
a kérdés félelmével, hogy nem a semmire?,
ahol végleg és tényleg megszabadulnak
a haláloktól és a jövők omegáitól az ifjú múltak.*

Láva-medál, Stromboli szigetéről

Egy lány emlékére

*Alakod, arcod, tagjaid hulláma,
vonásaid azúrja és szökesége,
bordáid lélegzet-pálmája
s lehajló hátad világos kényéje:*

*élni, szeretni, nevetni, játszani hív, vezet,
mosolyod és komolyságod evangéliumát
üzened messzeségembe is, mint közeli augusztusát
az összes ősznek, a többi télnek, amit még megélek.*

*Fent a Kozmosz végtelen, kerengő koszorúja:
az éjszakákon két játszó testet előre gyászol,
alakjaink és arcaink az omegáig azonosulva,
mert nem változok már és te sem változol.*

*Deltája lettél minden helyemnek, utamnak, múltjaimnak,
ingaműve vagy egy bolyongó súlynak:
lengése már végleg két véglet között marad,
holtpontjából visszaleng a súly, esésével feléd mutat.*

Későn, ugyanott

Régi, kamaszkor-kezdeti nyár,
idén is itt úszol alá a Tiszán.
Kilbátok könnyű aktja
fűz-lagúnák alvó vizén.
Egy régi strandon mahajnali homok,
nádasok, mólók, Körös-torok,
álomra vont ladikpár körül forró kavics
és te is, ahogy egy ma megébredsz
akkori magunkra és azt a percet éled,
— évek és helyek nélkül is —
melynek jövőjét kívánod egyre,
de már csak múltja lesz az élet —
te is, velem,
örökre víz-gyűrűzötten
hullámszik itt a tested és a testem.

Balti hajnal

A Balti-tenger virradati ólom-érme
Hold-címerrel ragyog még északot és éjszakát,
de már hajók futnak ki hamvazó vizére,
fölhasítva alvó hullámok sáttortáborát.

Horgonyok szakadnak föl sziklás mederből:
láncszemek szikrázva hoznak mélyvíz-cseppeket
s ahogy a csillagok kvarca kiég az égről,
fehér pezsgéssel élednek nyomdokvizek.

A tér még időtlen, de már egy másnap ez,
csak a horizont magánya mutatja még a tegnapot.
Az első sugarak vizekre-kivont pengéfénye megragyog,
ahogy fénye szemednek, amikor láttad a szerelmet,

ahogy csapása pengédre egy másik pengének —
Azóta álmok mélyén bolyong a társad
s ahogy hullám hullámtól hullámot elválaszt,
kint a jégazúr nyíltvizen, úgy tőle téged: tengerévek.

Kellett nekem!

Nem lakom nagy,
parasztlakodalomnyi földeken,
pörge kiskonyhatető alatt,
ahová behallanám a szeleket,
ahogy szaglásszák a tájat.

Tekintetem
utca-lámpa himbálja.
Arcomat hajammal
függönyözöm el éjszakára.
Hozzá szóltanodom
a vigasztalansághoz.
Széket nyomorítok.
Füst pusztít szét
ajtóm mögött,
ahol elalszom,
ahol megvirradok.

Kellett nekem
az udvar-csirkegrundról,
lónyérítéssel fölpántlikázott
kazlak közül
a világba kilopóznom!
Vissza se néznem
az otthoni égre, földre,
amerre madarakból
kis öregasszonyok mentek,
s az árokban víz jajgatott,
szomjazott a melegben.

Kellett nekem
fölnyergelni magam!

S ha muszájból is,
hogy munkáért járjam
az országot,
lábam kiengedni a kapuval!

S a magam,
s mások sorsáról,
hogy meglakoltassak,
s rámszabaduljanak a bántások,
kellett nekem
szavaim szólaltatnom!

S nem megalázkodnom,
magam vesztegetnem,
kellett nekem
hitemért a Napba fölmennem.
Ami lesz,
azért élnem.

Otthagynom a félrebeszélőket.
A megelégedettség pocakosaitól
borzadnom,
nem tisztelnem őket.
Rákiabálnom lélek-nyomorítókra,
litty-lotty senkikre,
megbecstelenítőire
a tisztességnek!

Hisz övék a jelen, jövő.
Tett, szó ellenük mit ér?
Magasra nekik nőnek a fák.
Keserűség sötétel,
s elszóltanodik a száj.

Vitnyédyné álma

Az autóbusz letett s én iránytvesztetten, törődötten vágtam neki az első fénynek, melyet a sötét estében megpillantottam. Egy korcsma volt; kertje alatt hömpölygött a megáradt Maros.

Szállást kértem.

Vitnyédy doktornéhoz utasítottak. Neve ismerősen csengett — bizakodva dagasztottam a sarat háza felé.

Iszonyú sötétség, sár, kutyaszó, didergető éjszaka... Éhség és kimerültség s a világ mostohaságának, Erdély elhagyottságának átérzése egy Maros menti, sárba fült faluban... 1945 őszén jártunk; most egy éve itt, Észak-Erdély kapujában, tombolt a legvadabb háború; úton-útfélen romházak, katonasírok, tankromok. S az emberek még mindig úgy óvakodnak el egymás mellett országúton, falu piacán, mintha veszett kutyát kerülgetnének...

Végre megtaláltam a Vitnyédy portát s bezörgettem.

Némi huza-vona, körülményes bemutatkozás és enyhe családfakutatás árán nemsokára egy szarvasagancsos előszobában találtam magam, szemtől szembe a ház asszonyával.

— Hadd lássam hát, milyen ember lett magából! — állított Vitnyédyné a belső szobából kiáradó fény elé, miközben ő a homályban maradt. Csak szikár, csontos alakja, magasra fésült, dús ezüsthaja, keménycsontú orra és erőteljes állkapcsa sejtette a hajdani delnőt, aki tán grófokkal és bárókkal táncolt a megyebálakon. — Hadd lássam — folytatta —, kit választottam vőmül ezelőtt harminc esztendővel Kolozson, ahol együtt fürdőztünk az édesanyjával.

— Hogy-hogy? — lepődtem meg, de mindjárt meg is bántam, mert hirtelen bennem is derengeni kezdett valami, tán egy „infáns-szerelem” emléke, melyet oly mélyre sülyesztett a lélekben az idő, a sok környezetváltozás, hányattatás...

De már bent is voltam abban a szobában, melynek kiszűrődő fényében ez a különös szembesülés éppen hogy lezajlott, s körülnéztem a mennyezet közepéről függő régi, bronz mintákkal ékes petróleumlámpa sugárkörében.

A lámpa alatt terített asztal: rajta két csésze, néhány tányér, kenyér, szalonna s valami déli maradéknak tetsző ennivaló. A falon egy délceg, magyar ruhás férfi nagyított fényképe, körülötte hervadt virágok és keskeny gyászszalag. Nagy pohárszék, empíre komód és vitrin, egy fekhely, mely előtt jegesmedve tátogatja vörös torkát... Mintha mindezt, ugyanebben az összeállításban, láttam volna más otthonokban is, húsz-harminc évnek előtte, amikor még ezek a dolgok az úri életmód és biztonságos polgári állandóság jelvényeinek számítottak. Hogy manapság mit érnek s mit képviselnek — nem volt időm felmérni, mert a tágas ebédlőszoba leghomályosabb pontján, a kemencéhez támaszkodva, észrevettem egy magas termetű, fiatalos nőalakot. Bűbájosan mosolygott, de kezét háta mögött tartotta.

Már-már feléje indultam, hogy bemutatkozzam, amikor Vitnyédyné megragadta a kezemet s maga vitt eléje.

— A menyasszonya! — mondta s borzongatóan felkacagott. — Vilmuska, adjon szépen kezét! Ez az úr a maga vőlegénye!

A kemencét támasztó nő idegesen összerázkódott, majd inyét vicsorogva megmutatta s elkezdett viháncolni, mintha a talpát csiklandoznák. Egy pillanatra kezemben éreztem nyirkos ujjait.

— Most pedig menjen szépen a konyhába és hozzon egy terítéket a völegényének. Mutassa meg, milyen ügyes nagylányom van nekem!

A vörös arcború, fehér szempillájú, tenyeres-talpas leány elszakadt a kályhától s kuncogva, nyihorászva kivonult a homályba.

— Ezen is túlestünk! — telepedett le Vitnyédyné s engem is hellyel kínált. — Bizony, szegényke beteg! Akkor, amikor Kolozsón együtt játszottak volt a homokban, még semmi baja nem volt. Aztán 16-ban, meneküléskor, lezuhant a vágatató kocsiról... A fejére esett. Még beszélni is elfelejtett. Voltunk vele Bécsben is, a legkitűnőbb gyermekgyógyásznál — senki se tudott rajta segíteni. A Gondviselés úgy akarta, hogy a lelkem örökre az anyja mellett maradjon. Szellemi fejlődése megállt azon a fokon, ahol akkor volt, amikor az a szerencsétlenség történt vele. Vilmuska ma is hároméves! A többiek, szépek, egészségesek, látja, mind itthagyták öreg anyjukat! A fiam hadbíró százados volt — ki tudja él-e még? 44 őszén adott utoljára hírt magáról. A két kisebb leány Magyarországon. Ez maradt meg nekem — de milyen áron! — s nehéz sóhajtással zárta be. Majd kisvártatva hátranyúlt s a komód tetejéről vaskos fényképalbumot vett le, egy helyen felütötte s elém tette.

A kép, melyen mutatóujja megpihent, két kisgyermeket ábrázolt: a leányka játékvédret lóbált a jobbójában, balja egy fehér szalmakalapos kisfiú kezét fogta, kinek ostor volt a másik kezében. Magunkra ismertem, az „infáns-jegyespárra”, s elfacsarodott a szívem. De talán fölöslegesen: hátha magasabb hatalom rendelkezéséből nem adatott meg neki, hogy *felőttként* vegyen részt e gyászos élet dolgaiban! Nem volnék-e én is boldogabb, ha nem mint tudatos felnőtt kellene érzékelnem a világ bántásait, s ha a jelenségeket úgy nézném, mint ő, a gyermeki értetlenség és viháncoló csodálkozás rózsás ősködéből?

Az ajtó halkán nyikordult s Vilmuska betopogott, kezében tálca, tányér és csupor — de mintha egy idomított, szelíd állat tevékenykedett volna.

Az anyja leültette velem szemben. Kínált s én falatozni kezdtem. Azonban Vilmuska semmi ételhez nem nyúlt, csak eszelős epekedéssel nézett-nézett én-rám s néha felvinnyogott. Majd hirtelen odakapott a tányéromhoz s tartalmát gyermeteg játszószaggal az asztalra borította.

— Szégyellje meg magát! — kiáltott rá Vitnyédyné s ajtót mutatott. — Vilmuska lesunt fővel kullogott ki a homályba. — Néha még én se bírok vele. Megszállja az ördög. Dührohamai vannak szegénykének, be kell hogy zárjam a fűszekrényembe...

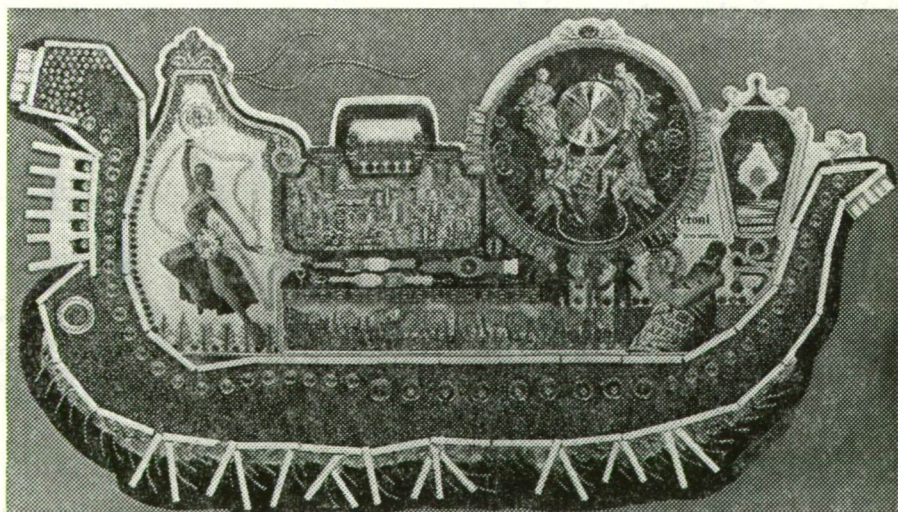
(S ezzel a nővel kell most nekem éjszakáznom egy fedél alatt!)

De semmi baj sem történt. Az éjszakát mély álomban töltöttem egy színes üvegű verandán, bársonykeretű családi képek és 1910 tájáról való vadásztrófeák alatt.

Reggel harangszóra ébredtem. Pilláimról furcsa álom röppent el — utána-kaptam s elfogtam: Vitnyédynével óriási virágok közt jártam, pipacs- és nőszirmoszerű csodák közt, omlatag kőfalú, régi kertben — de mihelyt hozzájuk értem, szirmuk porráomlott, megsemmisült, s döbbenet kellett tudomásul vennem: üvegből valók, művirágok...

Anyám és Vitnyédyné fűtbement tervét gyermekeik egybekeléséről mi jelképezhetné találójában, mint ez az álom?... Persze, jelenthetett valami mélyebbet, közösségibbet is, apáink és anyáink vágyainak és sok mindennek porrá omlásáról, amiben bíztak és reménykedtek oly sok éven át... Az álom, bármit jelentett, szép volt, ha mégoly fájdalmas is; megülte szívemet, gyökeret eresztett.

Gyors cihelődés után így indultam el, hogy a reggeli autóbust el ne késsem. Vitnyédyné a kerti úton át, eltemetett rózsatövek közt a kapuig kísért. A szíves fogadtatást, szállást még volt erőm elérzékenyedés nélkül megköszönni. De aztán — amikor az alacsony, foghíjas léckerítés mentén haladva, a házra visszanéztem, a ködön át megpillantottam egy ablakot. Vastag, durván tákolt vasrácsa régi tömlőcökére emlékeztetett, s belülről ujjatlan hálóingból kinyúló sovány, fehér kéz markolta-rángatta reménytelenül; és vinnyogó, nyüszítő hang hallatszott, majd összefüggő jajveszékelés — de már akkor eltörött az én mécesem is. És „menyasszonyomnak” könnyhullatva integettem búcsút, amíg látható volt a ház, s az a durva rács ... De könnyörgő sikoltozása még sokáig kísért a ködben.

HEMMERT JÁNOS: VELENCEI PIAC

Egy moldvai csángó asszony történeteiből

Az alábbi írás: beszélgetések lejegyzése. Tehát nem íródott, nem is riportként készült, csak úgy mondatódott, ahogy barátok között, ritka együttlétek alkalmával, felidéződnek emlékek, megvillannak s kibomlanak történetek s gondolatok.

Ez a moldvai csángó asszony életkora szerint még mi vagyunk, mégis századokra visszanyúló gondolkodás-, érzelem- és hitvilága s drámai lelkülete minket már csak a beleélés szintjén érint meg; megindultságot, szeretetet, különös esztétikai gyönyörűséget érezve, hiszen ez az asszony: az alkotó és ő maga a mű.

Ami vele megtörténik, lehet a képzeletében akár, értékévé válik elbeszéléseiben. Bármilyen igazság: az ő igazsága; mások lelke: az ő saját lelke. Mindent átereszt magán, amit hall, lát, tapasztal — különös „paradicsomi” szenvedésben. Neki a világ létezése és saját léte minden pillanatban élmény. Benne minden mélységekben játszódik: megtisztul és megtisztít. Lelkében nem zárul le semmi, mert mindenre emlékszik. Mint egy kiválasztott: méltó a szenvedésre.

Beszédét tudatosnak érzem: alkot. Nemcsak a szavakkal, de hangjával is, hiszen ő eddig is mindent szavak által élt meg, érzékelt, s így is közvetít. Milyen hangon?

Néha a siratásén, néha az átok hangján. Aztán a ráolvasás vagy a tánc ritmusát halljuk szavaiban; a motyogás, a könyörgés vagy a nagy csönd fölerősödő hangjait. Érezni az élő szót.

Legszebb, legdrámaibb, amikor árvaságáról, sorsáról beszél. Itt most másféléket közlök, de ezekből is kitetszik a közösség által kierielt nyelv és gondolkodás erőteljessége s az ő egyéni világának, magatartásának egyértelműsége. S megtapasztalható a szóbeliségben élők belső gazdagsága, lelki tágassága, sajátos műveltsége.

Az első történet nagy csöndből indul s ágazik terebélyessé egyik gondolatból a másikba jutva, de minden meginduló szólam végigvonul a történeten. „Jaj, Istenem, Istenem, öröjz meg!” Hallgat s vár. Szinte felkészül és felkészít az odafigyelésre. Eszébe jutott, ő most idegen országban van, az otthonára gondol. De a fogoly? „Vajon, annak milyen a szüve, hallja-e”? S már nemcsak önmaga érzéseiről beszél s a hadifoglyokról, velünk is történik, már mi is benne vagyunk a történetben, egy eltemetett emlékü, hadifogságból hazatért férfi történetében.

Ami neki egyszer élmény volt, az is marad. Ő nem felidéz, nem elmesél valamit, hanem újraél. Bármiről beszél: jelen idejűvé válik. Ezt szolgálja saját testi jelenléte, a testet öltött szó, a hallható, már-már az alkotás szintjén való nyelvhasználat — egy másik ember előtt. Mert ő nemcsak elbeszél, hanem közöl is. Gyakran saját maga felett is ítélkezve: „Be rossz kutya vagy, hogy kiordítod az életedet!”

Őt valójában hallgatni kellene. Ahogy egy ének még a legpontosabb lejegyzésben sem él, a lényege kimarad, mert hangot felidézni lehet, de kitalálni nem.

MAROSI JÚLIA

FOGOLYÉLET, HALÁL, SIRATÁS

Jaj, Istenem, Istenem, öröjz meg!

Vajon, azok a foglyottak milyen szívvel töltötték el ott, ahol vannak? Nagy dolog ez!

Te nem vagy megfogva, szabad vagy, mehetsz ide-tova, járkálhatsz. De mikor ő tudja, be keserves messze van az ő hazájától. S gyermekei maradtak, s felesége maradt. Vajon, annak milyen a szüve, hallja-e? Én egész képileg gondolkodom. Csudálkozom! Hogy-hogy nem bolondulnak meg, hallja-e?

No, mert én nem vagyok, ugye, nem vagyok megfogva, mert mehetek akárhova, s járkálhatok s minden, s jól vagyok. Igen. De csak gondolom: be messze vagyok.

Hát az a fogoly meg... ki tudja, milyen messze van? S annak nem lehet többé soha hazamenni. Mert annak gyászos napjai vannak, gyászos életje van... Azt lehet, megengedték, hogy megházasodjanak ott, mint ahogy Oroszországban be sok van tölünk bé, áhh! Ugye, lehet gyermeke avval az asszonyval; neki nem fáj a szüve, hogy ő odahaza es... vajon, azok a másik gyermekei mit csinálnak? S szegénynek muszáj megállni, mert ha nem engedik el!

Elrosszult a kötésekben — úgy mondom csak, így a paraszt fejemmel — mért nem egyeskedtek úgy a társaságok, hogy az emberit adja vissza? Adja haza!

Sok epedett lélek! Sok.

S ne, az asszonyaik itthon nem tudják, élnek-e, nem tudják... csak örökkéig úgy vannak: mintha várandóban, mintha várandóban.

János, az apatársam — Istányomnak az apósa! Annak úgy volt, hallja-e: prizonér, prizonér. — Nálunk úgy mondják a foglyottaknak: prizonér — úgy jó a román beszédbe.

Nem jó az ember, nem jó az ember.

A nagy verekedés után nem sok időre H-ba csináltak egy nagy emléktáblát, hova mind reaírták, aki meghött ekkor s ekkor s itt s itt, s őt Jánost es oda felírták. Mikor megtudta a felesége s a gyermekei, hogy az ember halott, akkor ők temetést csináltak neki: harangoztattak, misére mentek; keresztekre köttek, s bémentek búcsúval a cintoromba*... ami gúnyája, volt olyan, hogy tartották, mindenfélt elszórtak, hogy ne lássák: mindent odaadtak istennében.**

Hallja-e, hát nem sok időre hazajött, hazajött az ember. Hazaérkezett a mi falunkba.

Az asszonya a folyóra volt mosni. S befutott hozzá a hír — bémentek valakicsodák s megmondták: „Az urad jó, az urad jó!” Ő nem hitte. De: „Jó az urad, s jere, mert az urad jó.” Akkor megindult át, keresztül a vasúton, kijött az országútba, s az urával szembement: összetalálkoztak.

Olyan dolog volt... borzasztó. Nagy siratózás. Úgy siratóztak, nem tudom azt megmondani... mint amikor meg van halva. Igen!

S akkor ők egyetemben mentek haza.

Nagy dolog volt, nagy dolog volt, hallja-e.

Szegények addig olyanok voltak, mint a rabok. Úgy dolgoztak, úgy dolgoztak, mint a rabok. Mindenkinék. Egy ember hitta mára, kettő odament, más hitta, egy odament; másik három tovament; s azok mind úgy dolgoztak, úgy dolgoztak szegényké.

Most már az édesapjuk kezdett dolgozni. Olyan dógos, kemén ember lett belőle (azután is), hogy hazajött a fogságból. Nem úgy dolgozott az az ember! De mint a méhecske, hallja. Nem annya gúnyát csinált, az az ember bé a házba! Lehetetlen. Annyi katrincát szóttek, ilyen rakás, így ne, fel. Soha azt nem mondta a feleségének: „Hát te ezt mért veszed meg, itt van elég!” Nem! „Végy, s csinálj, hogy legyen.” — Én ezt nem halltam soha az én emberemtől. Mennyi: annyi volt.

Ugye kellett dolgozójék, mert annak a sok gyermeknek kellett. Mert sok gyermeke volt, s többnyire mind leányok, csak egy fia. Volt Annája, Marikája, Erzsije, Véronja — az én menyem — Katija; s a legküssebb: Ilonkája. Ő aztán született, hogy hazajött a fogságból. Mindenfélt az az ember úgy igazított abba az életbe. Ki tudja, igazított azért is, hogy a leányocská kicsit hibásnak született. Igyekezett annak a leánykájának, húzta a szíve, hogy dolgozójék.

De az a leánka es úgy dolgozik, úgy dolgozik, mint a gép. Ha térgyig érő hó van, ha derékig érő hó van, ha nyárban, ha ess, ha sár, ha térgyig érő sár, ha tóti nyakába az eső. Úgy dolgozik az a lány, nem es lehet kimondani. Semmi hibája, szép leány, olyan szép leány, mint a virág. Csak ennyecske a lába, az ujjai épre nincsenek

* temetőbe.

** Isten nevében.

meg, s mégis jól menyen, csak ilyen cipőt nem tud hordani, ilyen száratlant, örökké szárasban jár. Örökké. S mégis úgy tud dolgozni az a leány, lehetetlen dolgozik. Az Isten úgy adta, nincs mit csinálj: hibásnak adta.

De az édesanyjának a szívét el es tette. Úgy eltette az édesanyjának a szívét, hogy annak az asszonynak annya kedve nincsen, hallja-e... mint amikor a nap örökké felhőben van! S örökké esőre való idő van: úgy búsulja, úgy búsulja. S mit gondoltak? Hogy bár annak a leánykának maradjon az életjén keresztül, ne kelljen egyre se maradjon: varrógépet vettek neki, ha elmarad az. anyjától, legyen miből éljen. Nagy örömben csinálták ezt a gyermeket s nem abba pusztul, abba pusztul az asszony. Szegény beteg es, ez a reuma megvan benne: ez a hidegség, ez a kihülés. Elig tud menni a lábain. Még B.-ba es hordozták, de heába, mert belé van örökösödve a hideg, az a megfagyás, az a kihülés. Igen, úgy kínlódik.

Szöllőjük olyan van! Olyan borokat csinál az az ember, hogy borzasztó. Mind ilyen nagy szemű. Annyi borokat csinál, hogy csuda. Húzza a szíve, hogy dolgozzék, ne várja, fogyjon el, hanem tegyen örökké melléje. De szép!

Annak a gyermekinek ha disznópajta kellett, odament, megcsinálta. Annak a gyermekinek ha egy hordója volt rossz, odament, megcsinálta. Annak a gyermekinek ha favágója volt, hát fát vágott. Annak ha nem volt fája, elment az erdőbe, gyűjtött s hozott. Ha az erdőbe nem ment, akkor az utak mellett azokat a nagy teméntelen fákat vágták le, s ami megmaradt, hogy nem volt jó tekenőnek, hasznofának, valaminek, addig kerülte a fészivel hosszúnap, hogy annya fát vágott belőle, hogy a szekereknek így oldalfát tettek; megtöltötte, vitt annak, melyiket ismerte nyomorúságoskább nincsen, idegennek adott, magát kielégítette, olyan ember volt ez... Mi csak kellett: egy tyúkpaját, disznópaját megcsinálni, egy házhoz segíteni, mindenben, mindenben, olyan ember volt, hogy csuda.

Oroszországban, Isten tudja, a fenekes fenékiben ki tudja hol volt, s hogy volt. Mondogatta: „Istenem, Istenem, mikor megláttam az útszint, ki von borulva egy krumplicska, azt gondoltam neki, a legnagyobb jószágot teszen, s azt sem lehetett felvenni.” Hát! Foglyottak voltak! Úgy panaszkodott szegény; mit húzott ő, hol járt, s mégsem volt része neki a párnáján meghaljon.

Van egy veje, melyikkel eljárt sántérokra dolgozni. Szóval... itt kezdődik egy munka: itt dolgozik, s más, s más, s úgy. Csináltak egy nagy magazint. Ha egy épületet akarnak csinálni, oda sok dőgos kell. Volt Jánosnak nyugdíja, de ő jól bírta magát, heába; ment s dolgozott, húzza a szíve, hogy dolgozzék. S ő ott leasett. Nem esett messzinülebb három méternél; nem volt magasabb, ahonnan leasett, csak három méter magasságról, de az elég egy embernek lezuhanni a földre. Onnét őt felvették s bévítették B.-ba. Él két napot az ispotályban s kész.

S még felválták! Áhh! Felválták egészen. Mindenit kivették belőle s aztán meggyúrták vattával az ispotályban. Gyermekai addig mentek, míg szuszogott. Fizettek orvosoknak, adtak, hogy azt az ő fájdalmisságát enyhítsék valahogy, ne érezze, ne fájjon neki. Mikor legelőbb bémentek, még tudott szólni, de aztán már heába mentek hézzá. Csak halltuk, hogy meghótt. A fiam mindig mondja, megmondták az orvosok, semmi bizodalom benne, nagyon leasett, megütte itt a fejit, nem tudom még mifélet. Szegény elveszett.

Hogy hazahozták, jaj, mi volt! Napos nap! Itthon nem olyan dolog volt! Hát a világ nem nyugodott. Hogy zúgnak ezek a gépek, így zúgott a falu a siratózástól. Örökké! Hova mentek, csak sírtak, csak sírtak. Nem ültek egy percet: s akkor mind rea voltak borulva. Nem ültek öt percet: mind rea voltak omolva. Kimentek, nem ültek húsz percet: esént* mind reá voltak búva. Húzták le onnét, húzták le onnét a nyújtópadról. Húzták, úgy sírátták, úgy sírátták, hallja, borzasztó dolog volt. Egyebet nem halltál csak:

„Jó édesapánk s jó taticánk!
Édesapánk, taticánk!

* ismét.

Ki segít immá munkót? Nem kellett es megmondjuk,
mikor megismerte, hogy nekünk valami nyomorúságunk van,
akkor abba a helybe jött s csinálta meg, vaj adott,
s örökké azt mondta, ne búsuljatok fiaim,
amíg ingem láttok, mert én réttatok* segíték,
amíg élek, örökké”.

csak:

„Jó édesapánk, s édesapánk s édesapánk...
Mért nem kel föl, s ne üljön** ott,
s ne lássuk így!
Édesapánk, nézze meg, milyen pusztá az életünk,
s édesapánk nézze meg, ami dolgokat végzett s viselt,
édesapánk keljen fel, s nézzen a munkájára,
s nézzen a dolgocskáira.
Ne szakajszá meg a szívünköt,
s keljen föl s keljen föl...
Jöjjön, menjünk el valamerre,
jöjjön, vigyük el valamerre.
Hogy tudott kend elmenni hazulról?
Mért tudott kend elmenni hazulról dolgozni?
Mert kendnek nem lett lenne muszáj, hogy menjen.
Mért tudott édesapánk...
Hogy nem hótt meg kend a párnáján?”

Hallja, olyan dolog volt! Még éjjel tizenkettőkor es síratták, még éjjel es! Borzasztó volt a dolog, hallja-e, borzasztó volt a dolog.

Mikor az ajtón belépett az a leánka, akkor odament:

„Lelkem, édesapám, minek nem kel föl?
Lelkem, édesapám, mért nem sajnál meg ingemet?
Mért hagyott el maga átal, édesapám?
Keljen fel, s vegyen maga mellé,
Keljen fel, feküdjem maga mellé,
Keljen fel, feküdjem a maga helyibe!
Lelkem, édes jó taticám!
Lelkem, édes jó édesapám!”

S akkor az egész, hallja-e? Mind readurrantak. Olyan dolog volt, csuda volt, hallja-e? A világ nem tudott nyugodni. Nem tudtak! Úgy mentek-jöttek, mentek-jöttek, mentek-jöttek. A falu úgy fremontálódott.*** Senki nem tudott otthon ülni. Nem tudtál dolgozni!

S a templomnak a megyebírója volt, gondoskodott a templomban, takarított, ott volt, amikor miséztek mindenféleképp. Nem olyan ember volt!

Aztán mikor vitték temetni — nekünk van künn egy kápolnánk csinálva, ha meleg van, nem mennek bé, s ha sok a világ, nem térnek bé a templomba — akkor künn miséznek. Hallja-e, künn letették s prédikált a pap róla. Elvégezte az imádságát a lábánál a pap, s azt mondta: „Vegyétek fel, s vigyétek bé a templomba, mert ő érdemes, hogy a templomba bévigyétek, ne künn folyon el a mise.” S vették fel. Dolog olyan! Mikor felemelték nem olyan sírás!

„Édesapácskánk, keljen fel, hát kend mostanig
nem így jött a templomba!
Eljött magától, a kend lábán!
Édesapám, édesapám, ne szakajszá meg a szívünket!
Keljen fel! Hol lássuk meg még?”

* rajtatok.

** maradjon.

*** felgyulladt.

Ne, így, érti? Bévítették a templomba s misét mondott a pap, nagyon szépen prédikálta, szépen prédikálta. Áhh!

Olyan ember volt, hallja! Sok gyermeke volt, ahogy mondtam: Anna, Marika, Erzsi, György, Kati, Véron — a menyem — s Ilona. Hét gyermeke volt.

A fiam hazajött Germániából, hozott neki borotát, hozott köveket a köszörüjéhez, mindenfélét, ami neki kellett. Jaj, Istenem, mikor azt kezdték siratni!:

„Édesapám, hazajött István,
hazajött a veje.
Hogy várta kend, hogy jöjjön haza.
Hozzon magának egy s mást.
Édesapám, egyszerre talált a kend veszélyével
neki a hazajövés...”

Olyan dolog volt, úgy sírt a fiam, hallja, úgy sírtak! Mert nagyon jó ember volt. Kicsit hirtelen ha megharagudt, igen, de mindcsak mind ellátott mindenfélét, abba hiba nem volt. Érti? Nem olyan ember volt! Olyan jó ember volt, hogy lehetetlen jó. Gyermekeit erősen segítette, még az idegeneket is. Még nem es tudom, hova miket adott, hova adott, hova fizetett. Igen. Olyan ember volt. A jó Isten bocsássa meg a bűnjait. Vegye számát: méges hol hőtt ő meg? Nem volt része a párnáján meghaljon.

Nem tudom mondani, hogy a gyermekemet megbántották még egy szócskával es. Soha, soha! S nem tudom, hán esztendeje, hogy köztük élt. Van húsz. Soha nem sértette meg, úgy szerette az én gyermekemet. Még jobban, mint az övéit. A vejei közt legjobban a fiamat szerette. Mert ez a gyermek engedelmes volt, s utánahajlott, s meghallgatta. Akkor azt neki nagyon jó bénezte. Kiment az életjibe, mondatlanul es dolgozott neki. Odanyúlt akármire, nem csinált kacagságot a dolgán.

Egyszer az egyik veje a sokból, egy ötven kilós demizsánját tele megszedsve szőlőszemekkel — s szőlőszem kellett, hogy az megteljen —, földhöz ütte s otthagya. Nem voltak honn. Mind elfolyt az a drága... s mégsem bántotta. S abba mi nádméz kellett. Úgy elöntötte, mind darabba kapták meg azt a nagy teméntelen demizsánt, úgy elöntötte. Még nem es szólt nekik bár. Azért, hogy a leányának legyen jó. Meghagyta az egésznek, amikor idejő, nehogy előhozzátok; hagyjatok békét neki! Ha így vitte rá az esze!

Így csinált, ilyen jó ember volt. A jó Isten bocsássa meg a bűnjait. Mind oda kell menjünk.

FÉLKERESZTSÉG

Mikor megszülettem Júzsikámat, akkor azok a nők mellettem azt mondták: „Még állj meg!” — Én akkor erős voltam, nem voltam úgy elesve — megmozdultam, keljek fel.

— Állj meg! Még van egy!

S csak az agyamon így egy gondolat elment, s akkor azt mondtam magamban csendesen: „legyen a jó Istennek az ő szent akaratja, csak épkezlábak legyenek, nem búsulom”.

Úgy elvitték, egyiket se láttam még három nap es. Nezem, egyik asszonynak es viszik, másiknak es. Mondom: „Kész. Vaj mind a kettő hibás, vaj valamelyik, a kettőből egyik, ezért nem hozják ide hozzám.”

Csak eljön a szóra,* s azt mondja rományul:

— Madam, elhozzuk neked a gyermekecskéket, mert meg kell szoptasd őket.

— Hát mitőte várom, hogy hozjátok? Hát mért nem hozjátok ide? Azért nem hozjátok: hibás kell legyen valamelyik.

— Nincs semmi hibája, megvan korrekt mindenféléje. Júzsikád, a legkisebbik gyermekecske olyan szép gyermek, itt egy kicsi virágja van, ni, egy kicsi virágocskája; se nem csúf, semmi, mintha egy lapicska lenne, kicsit úgy tetszik.

* nővér.

Ők nem hozták oda hamarébb, én nehogy meglobbanjak.

— Az semmi baj! Megvan-e két szeme, orra, szája — úgy ahogy illik — keze, lába? Hát én azt nem búsulom, csak nekem ők úgy legyenek, ahogy kell.

— Ne, most hozzuk.

Mikor idehozták mind a kettőt, nem búsultam semmiként. Semmiként. Mikor megláttam őket, olyan két szép kicsi gyermek, nem búsultam semmiként.

(Mért kellett volna búsulni?)

Mikor meglátod, kettőt odavisznek, valahogy valahogy... hallja-e, nem tudom, hogy jó? Egy anyának két kicsikét odavisznek. Olyan siralmas, olyan fájdalmas. Valahogy... érti? Én olyan éffiún, két kicsikém. S nekem otthon egy falka!

No, ellátuk őket, visszavitték a két kicsi gyermeket.

Immá, most féltém, nehogy meghaljanak keresztleletlen. Volt pap nálunk, melyik tudott nekünk magyarul prédikálni. Gyergyina. Az emberemnek mondtam, kérje meg a pátert, hogy jöjjön fel, keresztele meg a gyermekeket, mert félek, hogy immá három-négynaposak, nehogy meghaljanak keresztleletlen. Az én lelkem felel ugye, mért nem gondoskodtam.

De addig is én őket mindcsak megöntöttem. Meg! Félderesszést én reatettem, hogy az én gyermekem nehogy meghaljon keresztleletlen, hogy örökké setéségbe legyen az én kicsi gyermekem!

Félderesszég olyan: vizet kértem, a kicsi gyermeket hanyatán fektettem, ruhácskáját levettem a fejéről, s keresztesen azt a vizet öntöttem így, így s így.

„Júzsika, én tégedet keresztelek az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Istennek nevében.”

„Andriska, én tégedet keresztelek az Atyának, a Fiúnak, a Szentlélek Istennek nevében.”

Mind a két gyermekemet megöntöttem, hogyha megtalál halni, harangoznak s eltemetik úgy, ahogy kell... ha félderesszést kap a gyermek. S hol van a kicsike, sötéttségben marad. *Túl.* Hát! Nekik világosságik soha sincs, melyik keresztleletlen meghal! Örökké mind sötéttségben vannak s sikolytnak.

Aztán feljött a páterunk, szegény, s a komák — a keresztapjik a kicsi gyermekeknek. Kivittek ingemet onnét, elvittek egy más kámerába, odahozták a gyermekecskéket.

Mikor bément a páter, akkor azt mondta:

— Hogy van, Anna néni?

Úgy kezdtem sírni! Erőst.

— Jól, tisztelendő úr.

— Ne búsuljon, ne búsuljon semmit, mert a jó Isten megsegíti, s felneveli őket.

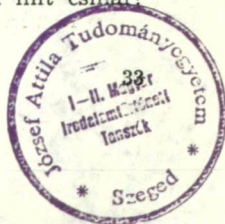
Júzsikám, amelyik most legényem, ő a kicsikébb volt, az elébbceri, ő megmaradott.

Andriskám meghótt. Nagy, kemény, kövér gyermek. Egy esztendő s három hónapos s valami. Kórházban hótt meg: nagy forróság reájött egy miszre, s abból ő meghótt.

FÖLDI S MENNYEI HATALOM BÜNTETÉSE

Meggondolhatjuk, hallja-e, mikor az a kicsike, hogy megszületik, s csak keresztleletet kap s meghal, az is a purgatóriumba: a tűzbe kell repüljön, hogy az az anyai bűn a testjiről leégjen; s úgy mejen átal a boldog menyországba. Le kell égni neki — a lángon a keresztül kell ő repüljön, a lángon — az ártatlannak, mert bűnös tejet szopott az anyjától. Ez így van, hallja-e! Akkor a nagy ember: a felnőtt ember még merre legyen el?

Gondolja meg: hát kitől félünk mind ittegyen? Kitől félünk? Az országban. A vezértől, ugye? Ha rosszat szóltál, ha rosszat csináltál, akkor neked mit csinál? Hm? Hova teszen? hova teszen?

Ugye az Úristen es. „Tőletek nem kérek vagyonságot, nem kérek dolgot, semmi egyebet, csak dicsérjétek a szent nevemet, s imádkozzatok. Mind csak magatokért.” A jó Istennek egyeb semmi nem kell tőlünk, csak imádkozunk tiszta szívből. Ne sokat! Csak egy miatyánkot egy üdvözlégymáriát, egy töredelmességet... ha tiszta szívből elmondta, akkor azt a jó Isten erőst béveszi. Ha oda van a gondod héjzá, amíg imádkozol. Nem veted a gondodat sába, csak héjzá. Akkor azt tudja meg mindenki: el nem veszeszt.

Na, így van ez itt es, hallja-e?

Nem félünk, mert a magas mennyégben van, nincsen köztünk, most nem csinál rosszat, de lehet később egy olyant csap oda reád! Olyan csapást ad reád: egy nagy betegséget, három-négy esztendő, ötöt-hatot...

Mikor én kijártam volt az első rendben, az első útamban ide, Magyarországra, hát egy ember — édesanyám szomszédja — tizennégy éve volt, hogy a hátáról nem tudott megmozdulni, sem a kezét nem tudta felemelni, sem nem tudott beszélgetni. Egy olyan szép öregember volt. Szemei tiszta kékek, mint a lenvirág.

Mikor édesanyámmal bementünk az ajtón, akkor csak a szemit így vette, így ne. Akkor azt mondja neki édesanyám:

— Ne, ez az én leányom. Romániából kijött héjzám.

De ő, az öregember — hallta! — csak így tudott válaszolni:

— Alala, ala, aalaaa, aa, alala...

Csak így, hallja-e, csak így, hallja-e. „Értem, értem, hogy a te leányod, értem, hogy jött onnan messziről héjzád, igen, ez a te leányod.” De csak annyat tudott, egyebet nem: „Alalaa, aaa lalaaa...” Csak ennyit. S még élt sokat! Ahogy én elmentem, még nem tudom, hán esztendő. Úgy! Az a lélek, hogy csak eddig volt ingben, így, innétől nem lehetett semmiben. S egy leánya gondoskodott rá. Kérde meg édesanyámat, ő megmondja, hány esztendő élt így az öregember.

Így van, ahogy mondom magának!

Az ember amíg bírja magát, hallja-e, addig ő kell ügyeljen magára. A lelkire. Hogy ne szaladkozzék el az Isten elől. Ne sikuljon el.

Jó a vígasság, jó a mulatság, jó a beszéd, jó a viccbeszéd, jó a menés, jó mindenféle! De eszedbe kell jusszon: hogy kinek a hatalma alatt vagy!

Ha úgy lenne, ne legyen lelkünk!

Az a lélek: aki neked zengést adott! Hogy beszélgetsz... hát honnét tudnál te beszélgetni? — az a lélek mén a feleletre, hallja-e.

Ez a rohadt test, ez a kadavru, ahogy mondja a román beszéd, ez ez, ez le-rohad, de ott túl szenved!

Egy asszony azt mondta: „Linka néni, mondja meg úgy a leányomnak, Erzsinek, hogy amíg ő ingemet ki nem vált a *szenvedésből*, én nem tudok kiszabadulni. S mondja meg úgy neki: vegye számát, s térjen, mert én ittegyen szenvedek, amíg ő ide nem jó.” Így megálmodta, így megmondta neki álmában.

S a leánya még ma es él! S az anyja hány esztendeje meg van halva. Hát van még negyven esztendeje is, hogy meghalt, érti-e. Ha nincs negyven, harmincnyolc könnyen van... De most gondolja meg maga: akkortól! S a lánya még olyan erőben van, hogy tudná őt a szenvedésiből kiváltani; olyan mint egy havas. Mink úgy mondjuk, amelyik jó nagy, magas, kemény fehérnép: mint egy havas.

S ez az Erzsí erőst rosszféle volt. Sok életet rontott. A rosszféleség benne megvolt nagyon erőst.

Első emberitől elmaradott,* elment egy másik után.** Élt három esztendő vele s akkor meghött az az ember es. Most annak a jussában maradott, az ő épületjében, mindenféliben. Olyan szállóse van, mint innétől meginduljunk s bemenjünk a nagy útba. Még ha hosszabb nem. Szép, nagy szállós. Sok borokat csinál. Új föld es van benne, veteményesföld es, minden...

* megözevgyült.

** férjhezment.

Az én anyám testvérinek a leányának az urával es sokat élt. S akivel érte, tudja-e?

Csuda, hogy nem élt volt Jánossal, az én apatársammal es, amelyikről mondtam az imént, hogy meghalt. Mert ez a János hozzá járt, s ahogy a katonaságát letöltötte: immá házasodni kell, igen... de az anyjáéknak másik kellett, aki lett a felesége. Az anyja elvitte Jánost a leányhoz, meg kellett mátkásodjék avval, de nem evvel. Igen! S ő Jánost szerette, s Jánosnak es ez kellett lenne. S nem hagyták. Később férjhez ment, de nem szerette az emberit. János sem szerette azt, aki az anyjának kellett. Ki tudja, János mellett tán megbecsülte volna magát, de így?

S most az anyja várja Erzsit, hogy váltsa ki őt a szenvedésiből.

Hát a hótt megüzeni, ha neki nincs nyugodalma!

HÓTT ASSZONY ÜZENETE

Meghótt egy menyecske nálunk. Az ura katonának volt, s ő beteg, s beteg. Leányul is beteg volt, asszonyul, hogy ő férjhez ment, leszedte a betegség. Elvitték az ispotályba. Küzdött a halállal s kiszülte a gyermekét halála óráján. Nagy fájdalom, nagy szűszakadás volt. Na, ezt a menyecskét eltemették.

S megálmodta őt ide bé a nagy út mellett egy asszony. Megtalálkoztam véle s mondja:

— Néni Anna, hogy tudnék én beszélgetni Fazekas Anti néval? Ni, Erzsijét hogyan álmodtam?

— Te, Marika, hogy álmodtad?

— Néni Anna! Annyi világ jött, sem lefelé nem tetszett a vége, sem felfelé nem tetszett a vége, annya világ volt! Mind hóttak voltak! Amikor a kapum iránt értek, akkor az kérdem: „Hova mentek, Erzsi”?

— Néni, megyünk a búcsúval, de úgy ihatnám, erőst kell nekem egy kis víz. Mondja meg mámikámnak, hogy adjon nekem vizet.

— Te, Erzsike, kút van az udvarban s jere én merítek egyhamar s iszol.

— Nem lehet elmaradjak ettől a konvojtól, ettől a rakástól nem lehet elmaradjak, s Bálint Anna leánya is elől van, az es kérte, eg' kicsi víz kéne neki. S néni, Marika, mondja meg úgy édesanyámnak, van egy méter gyolcs s fél bétúrve a fehér gúnyák közé, vegye ki, s adja oda valakinek istennében.

Én megtalálkoztam az asszonnyal hamarébb, mint Marika, s mondom neki: né, komámasszony, így s' így... S akkor azt mondta nekem: „Isten fizesse meg, azt a gyolcsot megkeresem”.

S megkapták összetúrve a gúnyák között. A menyecske megvette, valamiért vette volt, valami szándékval, s ő bétette a fehér gúnyák közé, s hogy ő meghótt, az ott maradt.

Aztán istennében odaadták valakinek a gyolcsot.

Így megmondta! Akkor ez nem igaz?

Le kell szenvedjük a bűnjeinket!

VEKERDI LÁSZLÓ

Több figyelmet az értéknek!

Nehéz vitázni cikkel, melynek minden — vagy majdnem minden — sorával lelkesen egyetért az ember. Az egyetértést pedig — régi tapasztalat — nem érdemes leírni. Mit van mit tenni, fel kell ilyenkor fejteni egyetértésünk szálait, s megkeresni az ellenkezés forrásait. Akár még félreértések árán is, mert tisztábban látás — régi tapasztalat ez is — csakis ellenkezésből fakadhat.

Bakos István alaptézisét, tömören félreértve, a következőképpen fogalmazhatjuk meg: lassan eltűnnek vidék és főváros hagyományos gazdasági, életmódbeli, sőt akár kulturális különbségei, ettől azonban a kutatás, kivált a társadalomtudományi kutatás helyzete vidéken nem könnyebbedett. Ellenkezőleg. A lehetőségek fővárosi bővülésével még nőtt — kvantitativ és kvalitativ — az amúgy sem csekély szakadék. Ebből azután logikusan következik a javasolt szervezéstudományi megoldás: élő regionális centrumokat kell teremteni, elsősorban felsőoktatási intézmények, és ezentúl levéltárak, múzeumok, intézeti kutatóhelyek egyetemek köré rendeződő hierarchiájával. Ezeket a tanszéki központú laza „team”-eket és iskolákat azután hasznosan egészíthetné ki a „vidéki” könyvkiadás, folyóiratszerkesztés és egyéb kulturális tevékenységek „helyi” műhelyei. S egy efféle integrált kulturális decentralizálásnak mellékesen az a haszna is lehetne, hogy versenyszellemet teremtené, s így megóvhatná a nagy pesti szellemi műhelyeket az ellustulástól.

Igazságtalanság gazdag érvelést szikárrá soványítani, önmagában is félreértés. De haadd tegyem meg, s nemcsak a vita kedvéért.

Vidéken nőttem föl, egy réges-régi alföldi város ősi kollégiumában. Főlsős gimnazista korunkban osztályfőnökünk (akinek tekintélyét — emberségén s daliás természetén túl — külön növelte szemünkben, hogy a helyi, köztisztületben álló cigányprímás-famíliából származott) elvitt egyszer az egyetemre, az újsütetű ifjú klasszika-filológus professzor órájára. Befértünk bőven, hallgatója nem sok akadott. Nem emlékszem már, miről beszélt, de arra igen, miről vallott: 1942 tavaszán magával sodró lobogással hirdette, hogy ne ijedjünk meg a német gögtől, vége felé tart az erőszak uralma, s ha nehéz is, érdemes szembeszállani véle. Kinek-kinek ahogyan adatott. A felszabadulás után már többen hallgattuk; 1947 napsugárral teli tavaszán mindig egész kis csapat kísérte, vidám leányok-fiúk a hosszú, fiatal hársakkal szegélyezett úton, városi lakása felé. Többnyire ott is folytatódtak az órák, olykor késő estelig, és egy pillanatra se lankadt soha az érdeklődés, hiszen a görög világ mindig tartogatott valami újat, valami meglepőt, valami személy szerint reánk tartozót. Ott, előttünk, nekünk és velünk fedezte fel, lelkesedve és lelkesedést ébresztve a görög gondolkodást. Az érdeklődést azonban nem a téma keltette, hisz évekkel később ugyanezen az egyetemen ugyanezzel a fölfedező izgalommal hallgathattam egy egészen másféle, tartózkodóan előkelő professzor halk szavú és kimért előadásait, pedig ő csak olyasmikről

Hozzászólások Bakos István 1980. márciusi számunkban megjelent tanulmányához.

beszélt, mint a piramispálya lefutása vagy a gerincvelői reflexek természete. És egyáltalában nem csak ők voltak azon a vidéki egyetemen, akiket érdemes volt hallgatni; sorolhatnánk a mászás gondolataiból jóféle kis kacagásokat gyűró pedagógust, a felületek váratlan és ravasz nehézségeivel szemünk láttára birkózó matematikust, a betegségek áttekinthetetlen zűrzavarában hetyke magabiztonsággal — ma is előttem utánozhatatlan bajuszpödörintése — tájékozódó belgyógyászt, a magyar parasztság sorsát velejében értő történészt, az anyag gyönyörű rendjétől lenyűgözött vegyészt, a magyar nyelv szabályait szikár szigorúsággal elemző nyelvészt, az atommagok titokzatos nyelvét faggató fizikust. S a többieket, majdnem mind. „Vidéki” professzorok voltak? Professzorok voltak, a szó eredeti jelentése szerint: hitvallók. Emberi gyöngeségeikkel s hibáikkal együtt vagy ezek ellenére megszállottjai az újnak, a permanens fölfedezésnek. És ebben a kontextusban értelmét veszíti a „vidéki” vagy „fővárosi” jelző. Más kontextusban viszont nem érdemes professzorokról és kutatásról beszélni. Amíg egyetemi katedráinkat — kivált társadalomtudományi szakokon — vidéki s fővárosi egyetemeken egyaránt legalább fele részben töltik be nem odaváló emberek (nyílt titok ez, bár nemigen illik beszélni róla), addig egyenesen veszélyes lenne rájuk és alájuk szervezni a kutatásokat. Elég az, amit ők maguk alá integrálnak.

De honnét vegyünk kellő számban katedrára méltó tudósokat? Pláne olyanokat, akik tanszékük gondjain túl nyakukba vennék-vehetnék egy egész környék szakmájukba vágó kutatásainak gondozását? Most mérhető le igazán, milyen nagy baklövés volt az Eötvös-kollégium föloszlatása!

Jelen hozzászóló soha nem kedvelte különösebben az Eötvös-kollégistákat. Tudományos fontoskodásukat nevetségesnek, fölényes alaposságukat ingerlőnek, előkelő szellemességüket modorosnak, némelyikük társadalmi simulékonyságát gerinctelennek tartotta. Ámde ezek ellenére, vagy éppen így, micsoda középiskolai és egyetemi professzorokat nevelt a kollégium! Az ember utálhatta őket, ágálhatott is ellenük, de tudhatta: jelenlétük garantálja az értékek egészséges kiválogatódását és nevelkedését. Az egykori Eötvös-kollégisták láthatatlan kollégiuma bámulatos precizitással gondoskodott a tudományos utánpótlás átlagának állandó emelkedéséről. És nem föltétlenül vágta le az erősen kiugró tehetségeket. Mintha csak tudták volna — tán tudták is —, hogy a statisztikai eloszlásokban a kimagasló eltérések emelhetik leghatásosabban az átlagot, és csak az állandóan emelkedő átlagok garantálhatják a nevelőmunka s a tőle elválaszthatatlan kutatómunka minőségét.

Az Eötvös ma még — utolsó pillanatban — tán újraéleszthető lenne. Még élnek és épek utolsó mohikánjai, akik nevelőtanárokként közvetíthetnék a nagy hagyományokat, kiválogathatnák a fiatalabb nevelőtanárgárdát. A diákok pedig hosszú — és változatos! — külföldi tanulmányutakra mennének, ifjan de jól felkészülten, hisz tanulmányút csak így ér valamit. Akkor aztán egy-másfél évtized alatt... de hagyjuk az álmokat, s különben is mi lesz addig? Marad minden a régiben? Ne áltassuk magunkat, lényegében igen. A tudományos élet jelenlegi hierarchiáját túlságosan sok személyes érdek rögzíti ahhoz, hogy szerkezetében és szervezetében komolyabb változás, vagy (Bakos Istvánval saját kárunkon megtanulhattuk) akár csak enyhébb kritikája elképzelhető lenne. Márpedig a szervezéstudomány eminensen praktikus diszciplína, utópiák itt csak úgy érnek valamit, ha — mint egykor a Baconé — már meglevő eleve kezdeteket folytathatnak. Bakos István jó szervezőként igen jól tudja ezt, tán ezért is épít már meglevő magokra: tanszékekre, kutatási főirányokra, posztgraduális képzésre, akadémiai fiókokra, kutatóbázisokra, tudományos egyesületekre. De — és ez is a profi tudománypolitikusról árulkodik — kihagy a meglevő magokból és tényezőkből egy nagyon fontosat: az embert. Jól teszi különben, mert cikke elvont szigorúságában így még jobban hangsúlyozza, hogy mennyire nem ismerjük a társadalomtudományi kutatómunka aktív és szenvedő alanyát: a tanárt, a levéltárost, a muzeológust, a néprajzost, a könyvtárost, a népművelőt. Ki tudja például, hogy a XVIII. századi Debrecen művelődéséről szóló nélkülözhetetlen három munka gyakorlatilag olvashatatlan minikönyv alakjában jelent meg, mert a szerzőjüknek csak az

ilyeneket kiadó vállalatához volt összeköttetése, másutt hiába házalt évekig? Ki tudja, hogy a honi XVII. századi művelődés tán legfontosabb bio-bibliográfiai munkái kéziratos formában s a szegedi egyetem nehezen hozzáférhető aktáiban jelennek meg? Hány emberhez jutnak el a Somogyi Almanach és a Levéltári Évkönyv kút-főket-kincseket sűrítő kötetei? És ki ismeri, ki ismeri el a szerkesztőt a magyar művelődés legnagyobbjaihoz tartozóként? S hol tartana a magyar szociográfia, ha föl nem karolja a *Forrás*, s a *Forrást* Kecskemét? A tizkötetes Magyarország Történetének megjelent kötetéről ezidáig egyetlen helyen tartatott ankét, s mégcsak nem is egyetemi székhelyen, hanem egy tanárképző főiskola tanszékén. Ahol különben — a szomszédos nagyvárosból és a fővárosból odautazó történészek bevonásával — mintaszerűen eleven és izgalmas az oktatás, igencsak a legjobb az egész országban s mindenestre az egyetlen, ahol csakugyan kísérleteznek valami újjal, érdekessel. Nem kell tán külön mondanom, hogy a történelemtanítás látványos reformjait nem ők tervezik. Igaz, még csak eszükbe se jutna soha, hogy ilyesmit igényeljenek. Nemrégiben egy kicsi városka nagyüzemében három író beszélgetett a munkásokkal írásról, munkáról, szülőföldről, emberségről. Szépen s közvetlenül, úgy ahogyan Kossuth- vagy Fészek-klub esteken és a rádióban nem beszélgetnek soha. S még a közeli nagyvárosban székelő folyóirat se mozdította füle botját se. Nemrég a Veszprém megyei Tanács példás gondnal és ízléssel kiadta egy tudós folklorista sok évtizedes eredeti népdalgyűjtését. Azt hihetné az ember, hogy a néprajz annyit emlegetett mai „reneszánszában” sikerkönyv lett belőle. S még a szakemberek is alig figyeltek fel a kivételesen szép s hasznos kicsi könyvre. Az ország kulturális és tudományos életének nagy része egyszerűen kívül esik figyelmünk lankadó fénycsóváin, bár gyanítja az ember, hogy az elválasztás nem „vidéki” és „fővárosi” között húzódik. A fővárosban is elsikkadnak vagy senyvednek többre és jobbra használható értékek, az ügyeseknek viszont vidéken is „sikerül”, illetve vidéken is többnyire az ügyeseknek sikerül. És ezen nem segíthet semmiféle „vidéki könyvkiadás”, nem segíthetnek a vidéki folyóiratok. (A fővárosiak — érthetően — nem is akarnak. A fővárosi folyóiratok egyetlen valutája a siker.) De álljunk meg itt egy szóra, mert a vidéki, helyesebben vidéken megjelenő folyóiratokkal olyan ponthoz érkeztünk, ahol erélyesen szembe szállanék Bakos Istvánnal. Nagy hiba, sőt jövátéhetetlen kár lenne ugyanis, ha ezek fölött valamiféle, akár a legjobb értelemben vett „regionális szemlélet” uralkodna el.

Folyóiratot szerkeszteni nagyon nehéz, a jó szerkesztő sokkal ritkább a jó szerzőnél. Ebben többé-kevésbé mindenki egyetért, annál kevésbé azonban abban, hogy ki írjon a folyóiratba? A helyiek, illetőleg a helyi szerzők egy része érthetően azt szeretné, ha az „ő” lapjukat ők tölthetnék meg. Az ottani költők, írók, az egyetem docensei és tanszéméyzete. Csakhogy a folyóirat legyen kulturális vagy tudományos (a kettő között manapság különben sokkal kisebb a különbség, mint hinni szokás) merőben más műfaj, mint az *újság*. Hiszen a helyi újság létértelmét éppen helyi érdekeltisége szabja meg, s nagyobb városokban, mint amilyen Budapest, tán még egy helyi hetilapét is. De a legkisebb egység, ami egy valamirevaló folyóiratot eltarthat, az ország. A nagy pesti folyóiratok színvonalas unalmasságát nem utolsó sorban éppen az okozza, hogy mindig ugyanazok a rangos fővárosi szerzők írnak bennük — ugyanarról, másképpen. A „Tiszatáj” történelmi tette, hogy gyűjtőterületként, hazáját ismerte föl — és el — egész Kelet-Európát. Vajon ettől kevésbé „szegedi”? Ellenkezőleg, éppen ezzel lett azzá, mert kifejezte a nagy Tisza-parti város jelentését és jelentőségét. Eredendő és határok közé nem szorítható magyarságát. Jobban, mint a proccos, kéttornyú „klebi-román” dóm s a bárhol megrendezhető szabadtéri játékok. Lehetne vajon a *Soproni Szemle* tán egész Európa legjobb helytörténeti folyóirata, ha mereven ragaszkodnának hozzá, hogy kizárólagosan soproniak szerkesszék és csak helyi szerzők írjanak belé? Mert a helytörténet ugyan témájában helyi dolgokkal foglalkozik, de eredményei az ország egészét érdeklik, s szemléletének a tudomány országhatárok feletti távlataira kell nyílnia. A negyvenes évek végén két fiatal professzor Debrecenben matematikai folyóiratot indított. De eszük ágába se jutott magyarországi vagy pláne debreceni szerzőkkel megtölteni. Az irányt jelölték ki, s kér-

lelhetetlen szigorral ügyeltek a minőségre. És a *Publicationes* körül néhány év alatt fölött s a szerkesztő idő előtti haláláig virult a világszerte elismert „debreceni algebrai iskola”. Ha tetszik, akkoriban a magyar matematikában Debrecen volt a „főváros” és Budapest a „vidék”. Szójátéknak látszhat, de nem az: a kultúrában és tudományban „vidék” és „főváros” nem definiálható a regionális szemlélet (egyébként is roppant kérdéses) kategóriái szerint. Önmagában is hatalmas és sürgető tudományos (de távolról sem csak szociológiai!) föladat lenne, tisztázni végre ezeket a fogalmakat.

A nyáron, szomszédos ország egyik egyetemi városában — nemigen nagyobb Debrecennél vagy Pécsnél — meglátogattam a történelem professzorát. A műveit ismertem jól, egyik-másikat a „Tiszatáj” jóvoltából recenzeálhattam is. Tudtam hát, hogy tudományos alaposságának, tudós találékonyságának, híres kombináló és szintetizáló készségének páratlan forrás- és irodalomismeret az aranyfedezete. Ám amikor a dombnak menő kicsi utcán egyszerű polgárházban álló lakásába beléptem, földbe gyökeredzett a lábam. Könyvben, folyóiratban, xerox másolatokban ott volt minden, amit hazája történetéhez tudni kellett. Barátom, híres ottani történész ő is, huncut mosollyal nyugtázta meglepődésemet. Künn végét járta a hosszú szárazság miatt régen várt zápor, benn a professzor felesége illatos teával kínált. A két történész valami tudományos apróságról csevegett. Nyugodtan, megfontoltan, derűsen, nagy munkák jóleső terhétől élénken. Olyan egyszerűen és természetesen, ahogyan a virágok nyílnak s a madarak énekelnek. Tudták, hogy mögöttük egy nagy, országos könyvkiadó, amely értük s velük dolgozik. És soha nem ellenük. Hogy kikacagtak volna, ha megkérdem: Uraim, maguk nem érzik vidéki kutatónak magukat?

GREZSA FERENC

Hová lett a tudós tanár?

Bakos István írása fontos témára irányítja a közfigyelmet: a társadalomtudományi kutatások regionális fejlesztése, decentralizálása — persze bizonyos határokon belül, amelyeket a személyi és tárgyi feltételek színvonalas biztosíthatósága, a társadalmi és szakmai igények stb. jelölnek ki — szükséges, kívánatos és mihamarabb megoldandó feladat. Időszzerű a probléma újabb felvetése: a hatvanas évek derekán megoldult fejlődés meglassúbbodásának esztendeit éljük. Megalakultak a vidéki akadémiai bizottságok, minden megyében létesült (legalább egy kar erejéig) felsőoktatási intézmény, megerősödtek a helyi folyóiratok, tudományos társaságok, szinte mozgalmá vált a helytörténeti és a pedagógiai kutatás. Viszont nem tisztázódott kellőképp az új intézmények regionális szerepvállalása, tervszerű együttműködése, sőt a decentralizáció bizonyos dekoncentrációt (szétaprózódást) is eredményezett.

Bakos reálisan méri fel a helyzetet, és sok megszívlelendő javaslatot tesz — főleg a tudományszervezés és -irányítás tárgykörében, az országos településfejlesztési koncepció nagyobb összefüggéseibe ágyazva — a vidéki tudományos élet további erősítésére. Gondolatmenetét, felvetéseit igazolva látjuk akkor is, ha nézőpontot váltunk, s a problémát induktíve szemléljük, reflexióinkat a vidéken élő kutató szemszögéből fogalmazzuk meg.

Habár az elmúlt időben sok minden történt a vidéki tudományosság fejlesztéséért, vidéken kutatónak lenni ma is az átlagosnál nagyobb közegellenállást, több

erőfeszítést s bizonytalanabb eredményt jelent. Kevesebb a státus, hiányosabb a könyv- és levéltári gyűjtemény, fejletlenebb a kulturális környezet. A lehetőségek szűkössége okán már a kiválasztódást is a képességek és a véletlen koordinációjaként jellemezhetjük. Néhány gyakorlati esztendő ugyan előny a felsőoktatási intézmény pályázatán, ám a középiskola ma (az általános iskoláról nem is beszélve) alkalmatlan terep tudományos munka végzésére. Valamikor régen egész tudósnemzedékek nőttek fel a gimnáziumok, reáliskolák katedráin. Jelenleg a kutatás szempontjából a középfokú oktatás inkább zsákutca, mint előiskola. A tehetséges pályakezdő előbb az elszigeteltség falaiba ütközik, aztán a differenciálatlan — az oktatás és nevelés magasabb feladatait alsóbbrendű tevékenységekkel ötvöző — munkában öröklődik. Magas az óraszám, a tanárnak — hogy anyagi egzisztenciáját valamennyire is biztosíthassa — rendszeresen kell túlóráznia. Az úgynevezett „tudós tanár” eszménye a múlté. A „nevelő tanár” kíváncsiabb fogalmával hivatalosan is megtagadták, mintha a jó pedagógus munkájában nem a szakma volna a legfontosabb nevelőerő. Az egyre gyéresebb tudományos tevékenységet reprezentáló iskolai évkönyvek elsőik között estek a szakmai igénytelenség áldozatául. Néhol már az oktató munka is olyannyira gépiessé vált, hogy a továbbtanulási esélyt órán kívüli (tanfolyami, esetleg magán) tanítással kell megpótolni. (Valamikor régen csak a bukácsoló tanulókat volt szokás korrepetáltatni, most a tehetségesek se jutnak be egykönnyen jobb felsőoktatási intézménybe, ha a szülők nem fogadnak melléjük korrepetitort. Tudomány és középfokú oktatás szakadását egyébként jól példázza az I. osztályos gimnáziumi irodalomkönyv tragikomikus vitája.) A helyzetet úgy ábrázolhatjuk, mintha a front mögül leszakadt volna a háterszág. Vagy közelebbi sporthasonlalttal élve: a magyar tudomány olyan NB/I, amely mellett nincs szervezve se NB/II, se NB/III. A káderutánpótlás a célszerű piramisforma helyett kényszerűen szűk csatornákon át valósul meg.

A társadalomtudomány fejlődésének sajátossága (különösképp azon ágazatoké, melyeket nemzeti tudományokként szoktak definiálni), hogy a szakosodás folyamataival egyidejűen erős integrációs törekvések is érvényesülnek benne. Főle kell emelkednie a mozaikszerűség, a specializáció érdekeinek, tevékeny részt kell vállalnia a nemzeti-népi tudat megképzéséből, formálásából. Sokoldalúsága, egysége, szintetizáló szerepe nem rendelhető alá ugyanúgy a szelektív tudományfejlesztés szempontjainak, mint például a népgazdaság igényeivel és teherbíró képességével közvetlenebb összefüggésben levő alkalmazott természettudomány. Itt a hasznosság oly gyorsasággal nem realizálódik és kvantitatíve kevésbé mérhető, témaválasztás, praktikus szükséglet és tudományos eredmény között nincs oly pontos megfelelés, fontossági kapcsolat. A téma sokszor csak alkalom, ürügy nagyobb gondolati összefüggések kifejtésére. Viszont az általános műveltség e „luxusa” nélkül, az ideológia „fényűzése” híján a legkorszerűbb szakismeret se válhat termelőerővé. A társadalomtudomány e sajátossága magyarázza a sokirányú támogatás szükségességét, a szélesebb kutatói és társadalmi bázis, a regionális-közösségi kötődés fontosságát. Mivel nincs minden városban egyetem, viszont mindenütt van társadalomkutatási feladat, a háttér, kiindulópont, az alap csakis a középiskolai tanárság lehet. Persze, ha a tudós tanárok hagyományát újra elevenné akarjuk tenni, jelszavakkal, deklarációkkal semmire se megyünk, csakis konkrét és ösztönző intézkedésekkel. Pusztán elvárások helyett rendszeres támogatással. Így azt a tanárt, aki megszerezte a tudományos munkavégzés képességét és készségét igazoló egyetemi doktori fokozatot, illetve publikációkkal tanúsítja, hogy részt vesz valamely felsőoktatási intézmény vagy kutatóintézet tudományos programjában, kutatónap-kezdvezményben kellene részesíteni, heti kötelező óraszámát négy-öt órával csökkenteni, fizetésén pótlékkal is javítani. (Ma még a disszertáció megvédésére se kap tanulmányi szabadságot.) Ki lehetne dolgozni az egyetemek és főiskolák posztgraduális képzésének rendszerét, amely a legtehetségesebb végzett hallgatók számára lehetővé tenné a tudományos kutatómunkát, a tanszékhöz fűződő kapcsolatok fennmaradását. Meg kellene szervezni a Középiskolai Tanárok Tudományos Egyesületét, amely fóruma lehetne a pedagógusok tudományos tevékenységének, pályázatokat írta ki, szakmai tanulmányutakat támogatna. Ösztönözni kellene a ta-

nárok publikációit tartalmazó iskolai évkönyvek megjelentetését, a pedagógusi státuson belül olyan szakmai hierarchia kialakítását, amely formálisan is elismerné a tanárok tudományos felkészültségét és munkavégzését. Az oktatás se látná kárát.

A felsőoktatási intézményekben természetesen jobb a társadalomtudományi kutatások kaderhelyzete. A tudományos tevékenység — az oktató-nevelő munka és a társadalmi-közeleti aktivitás mellett — munkaköri kötelezettség, amelynek teljesítésére átlagban heti két kutatónap áll rendelkezésre. (Egyetemen több, főiskolán kevesebb.) A hármas követelményrendszer alkalmazása azonban nem eléggé rugalmas, a kedvezmények mértéke nincs összefüggésben a teljesítménnyel. Hatékonyabb lehetne a kutatómunka, ha a munkaidő szerkezetét a publikációs tevékenység mennyisége és minősége közvetlenebbül határozná meg. Gondot okoz az is, hogy a tudományos kutatásra fordítandó időkeretben a kelleténél nagyobb részt jelent a szervezési-adminisztratív feladatok ellátása. Sok a terv, a jelentés, az értekező, legalábbis a konkrét kutatáshoz viszonyítva. Problémát okoz a társadalomtudományi kutatások bizonyos szétforgácsoltsága. Kevés a példa a kooperációra, annál több az úgynevezett szabad kapacitásra tervezett egyéni témák száma. Ez főképp az objektív adottságokból következik: egy történeti jellegű tanszéken gyakorta csak egy-két oktató jut egy korszakra, s a társtanszékek között alig van együttműködés. A tervek központi ajánlásra bár, de induktíve készülnek, s az országos szintű szaktudományi egyeztetés legfőljebb utólagos észrevételekre, a legszembevetőbb átfedések és hiányok konstatálására szorítkozik. Bakos az intézményi kapcsolatok fejlesztését a regionális kooperáció formájában javasolja. Hálózatot tervez egyetemi központtal, társ- és fiókintézményekkel, csatlakozó kutatóhelyekkel. Elgondolásával — a részletekbe menő korrekciót most nem számítva — egyet lehet érteni, ha az integrációs szervezet az egyetem universitas-funkciójából nő ki, s nem válik valamiféle intézmények közötti és fölötti mesterséges, bürokratikus képződménnyé, amely a koordinálás gondját ahelyett hogy megoldaná, csak sokszorozza. A regionális központnak magának kell megkeresnie sajátos szerepét s kivívnia önállóságát. Ne legyen a fővárosnak másod-harmadrangú vidéki tudományos lerakata, de az urbs ellenfeleként a provincializmus gyűjtőhelye se. A vidéki társadalomkutató nem élhet meg Budapest könyv- és levéltárai, tudományos intézetei nélkül, s a tudomány se parcellázható föl tájegységeként. A regionális kooperáció akkor töltheti be funkcióját, ha hídszerepet vállal a főváros és a vidék tudományos élete közt. Eleven kapcsolatot létesít a központi irányítás és a régió, a fővárosi és a vidéki tudományos műhelyek között. A különbségek kiegyenlítésén munkálkodik, nem pedig kiélezésükön. Centralizáció és decentralizáció összhangján.

Tiszajárás

V.

TARPA

Kósza eszem bugyraiban eddig úgy élt a kurucok egykori fővárosa, hogy ott Esze Tamás utódai még tán most is tábori körülmények között, sátorokban laknak, jól futó lovakat nyergelnek, s körülöttük kardok, dali pár pisztolyok. Rákóczi lobogója kitűzve a főtérre: Pro Patria et Libertate! — fölirattal.

Kuruc rezervátumot nem képzeltem, de valami jelét szeretném látni, hogy a 277 évvel ezelőtti esett Rákóczi-felkelés legfőbb fészkeben, a tíz évig tartó szabadságharc egyik éltető forrásvidékén, Tarpán járok.

Központjában annak a tájéknak, amely fölnyúlt Munkácsnak, eljárt Érsekújvárnak, lement Szegednek, fölszaladt Bécs aljág.

Nekünk már csak a legendák és a dalok adnak össze szépségesen fénylő selyemfonalakból font kuruc korú törékeny emlékképeket? „Te vagy a legény, Tyukodi pajtás...”

Tarpa széles utcái emlékeznek. Úgy gondolom, a lőtartáshoz, ökörhajtáshoz, hadvonuláshoz lépték ki nagy öbleit, seregfogadó tágasságát. A zömök, szögletes torony nekem Esze Tamás két lábbal szétterpeszkedő, földön járó mivoltát idézi.

A házak, akár a szülőfalumban, újonnan pipiskednek, fölajtva az utóbbi másfél évtized lehetőségeiben csillapodó sok százados éhségtől. Hogy legyen fődél a fejük fölött! De ne akármicsodás, hanem de olyan, amilyen még nem volt! Sátortetejű, ikerablakos, redőnyös, kőborításos, betonlábú. Rácsos kapuzatú, a plafonig csempés fűrdőszobájú.

Otthon, Dombiratoson mondják: a pénz és a kivagyiság meggörbíti a házat! Már-már a hamis önérzetet, ami abban kunkorodik vissza, nyelvöltögetően csúfolódva, hogyha egyik ember nyolcvansoros téglamagasságban rakatja új háza homlokzatát, akkor a szomszéd elbontja a tavalyelőtti, s két sorral fölemelteti. Másképp talán nem is bírna benne jóízűt aludni.

A mesék valóságában őrzött igazi szegényembség, mikor a hároméves szalonnabört hatszor is belefőzik a paszulylevesbe, már úgy tűnik, az évszázados múlté.

Az én falumban az új házakkal rakott utcát Kezitsókolom utcának nevezik, mivel abban agyonistent mondani már nem is nagyon illik. S annyira finum-fánumosak, hogy a papucsot is szivaccsal talpalják, mert csattog, és artézi kutat fúratniak az udvarukba, hogy arra más ne járjon. Nem lehet őket megvetni érte. A rávalót nem nyerték, nem örökölték, nem lopták, tizenhat órát dolgoznak érte naponta.

Innét a főtérről nem látom, vajon Tarpának akad-e kezitsókolom utcája? Autó autó hátán. Békés falusi élet forró nyár eleji napon. Magam kurucfogásban járok. Hiszem, hogy itt élni kell valakiknek, akik gyűjtik, szedik az emlékeket, de annyira, hogy szavuk nyomán meglevenedik az idő. Bár az előző falvakban nem sok reménnyel biztattak. Mondták, hogy élnek itt még törzsrökök kuruc ivadékok, de tudalmukkal rég elment az idő hajója. Malomból készült kicsi tájházuk teli van eredeti emléktárgyakkal, azok folyékonyan beszélnek az értőknek.

Benézek a kocsmába. Férfiemberek ülnek öblös korsók mellett. De itt még az is nagy megmozdulásnak számít, ha egyik ember lábával vakarja a másik lábát. Szórazozottan, talán maga sem veszi észre. Kezd félni bennem valami, hogy nem nagyon

állnak velem szóba. Amoda Csekén megsúgták Bakó Ferenc baromorvos nevét. Hogy az gyűjtő ember. Igaz, az ősrégészet iránt érdeklődik, a mezolitikum rögeit őrli, de ismeri a falut.

Fuldokló nem kap úgy a szalmaszál után, ahogy loholok Bakó Ferenc állatorvos lakására. Nyikkanó kiskapujának zajára, látom az udvari épület ablakán át, leteszi kanálát, kiáll a konyhaajtóba.

Állatorvosi idomítottság. Bajban való ember éjjel-nappal környékeezheti házát, s ha egy koszos malacot betegnek jelent, neki futnia kell. Rajtam messziről látja, hogy nem ilyen járatban vagyok. Ismeri népét, mivel Gulács, Tivadar pár év óta beletagosodott Tarpába. Így a környéket is.

Mondom, mi járatban vagyok, s ő olyan természetesen fogadja magyarázkodásomat, mintha előre jeleztem volna jöttömet.

— Nem vagyok tarpai, de itt szolgálok több mint tíz éve. Népi kollégiumból hozott kuruc romantikával érkeztem, s egy év múlva le kellett számoljak vele. Később a hiányérzet hajtott sorsuk, múltjuk megismerésére. Hogy hol is van bennük s meddig tart bennük a kuruc?

Tettem ezt nem csak a magam kedvére, hanem a fiaim gyönyörűségére.

Múltból hozott szokásaikat, indulataikat állattartásukból ismerem. Nem látványos. Az utolsó évekig kitarítottak az igénytelen, rideg tartású szürke gulya mellett. Az télen-nyáron kint lakott a mezőn. Vasárnaponként meglátogatták, beléjük nyomkodtak egy-két marék söt, aztán egy hétig feléjük sem gondoltak. Nem nyalatót raktak ki, mert a szomszéd marhája is élt volna vele. Kézzel beléjük nyomkodták a söt, s mehettek.

Egy Rákóczi előtt készült kimutatás szerint évente 700 tinó, ökör volt a birtokukban, miközben az egész falu mindössze két lóval dicsekedhetett. Gyakorlatiasságból ökörigával szívesebben szekereztek, mint lovassal. Nehéz talajú tájék ez, esős, vizes esztendőben csak az ökör tudta kimozdítani a terheket. Ettől volt olyan nagy becsületük. Szerették a borzderéseket, de azért tudtak a korral lépni, napjainkban nagy kedvvel foglalkoznak a lapájmarhákkal.

A juhokat utálják, talán mert tartanak a mételytől. A lótól meg félnek egy kicsit. Nem furcsa?

A kuruc hagyományú Gulács ma is első helyre teszi a lovat. Annyira szereti, a kútágasok gémjeibe is belefáragtatja a lófejet. A tsz-ek már félvér vagy sodrott vérvonalú lovakat tartanak, nyugodt, intelligens állatokat. Száguldó lovakat, arabokat, török eredetű csilallikat, amiken a kuruc, ahogy olvashatjuk, 24 óra alatt húsz magyar mérföldet is megfutott (ez kitesz olyan 170 kilométert), mai ember a szemével sem lát.

A Tiszától kilúgosodott, máig savanyú földjeinken még létezik a külterjes állattartás. Csak hát a tarpai már nem megy el gulyásnak, pásztornak. Az nem rang. A cigányok pásztorolnak, és az is érdekes, hogy a puli nem fér össze velük. Ezért inkább kuvasszal veszik körül magukat. Kanásznak is csak a cigány áll el. Ahol azok is föl hagynak vele, ott megszűnik a csürhe. Marad az istálló tartás. Az idősebb generáció még műveli, mivel abból pénzüli városba röpült fiatal utódjait. Az iskolák végzős osztályai mind egy szálig elmennek más pályákra, más területekre. Fogy a falu. Alig vagyunk négyezren.

Tarpa élete úgy folyik, ahogy ezer más mai magyar falué. Nem történik benne semmi. A legnagyobb skandalum, ha a cigányokat döglopáson kapják. A cigány megkívánja, fölássza a dögtemetőt, mert ahogy mondja, megunja örökkön a friss húst rágni. Különben mostanában nincsenek nagy vészek, veszélyes hullások. Pestises, gümőkóros, lépfenés pusztulás nincs. Az állati pestis meg különben sem árt az embernek.

Az italozáshoz nagy lehetőségeket terem a környék. Szilvaszedéskor a gazdaságok harmadából kiadják a termést. Folyik a szesz. A tarpai hegy korszerű művelés alatt hozza a nemes szőlőt. Önti a szeszt. Csak meg kell inni. Nem is utálják... Anyagiakban, úgy vélem, tízszer nagyobbat lépett a falu, mint szellemiekben. A ben-

nük levő kitűnő tulajdonságoknak szerintem csak egy töredékét viszik be a tsz-be. Otthon patikusi tisztaság, hízó marháiknak a körmét is kifaggyúzzák. A közösen nem. Nem faggyúznak a kelleténél jobban.

A technika betörésével fölszabadult férfiakat elszívja Fehérgyarmat, Mátészalka, Tiszaszalka. Itthon marad az asszonyi nép, de utánuk is jár a háztáji, aminek termése még szükséges az állattartáshoz. Ezek a mindennapok.

Magam, mint mondom, érkezésem csalódott indulatával kezdtem kirándulgatni a falu múltjába. Foglalkozásomból, talán természetemből is adódik a közvetlenség. Nekem megszólalnak a különben nem nagyon bizalmaskodó lakosok. A zárkózottságot is régről hozhatták. Magam a legdrágább kincseiket orvoslom, s egy-egy meggyógyult jószág fölötti örömben megszólalnak. Legintimebb titkaikat is elsorolják, időnként alig győzöm hallgatni.

Tudom, a hivatalos kutatók nagy része lotyogásnak tartja, amit a nép esze ilyen messziségből őriz, beszél. Ám éppen mostanában nyomtatott cáfolatok is akadnak. A népfront mozgolódásában pár éve megindult az intenzív hagyománygyűjtés. „Fordulj kedves lovam” című kötetük tanulságos olvasmányomul szolgál. Arra biztat, hogy két füllel figyeljem az emlékezőket. Történeti kútfőnek talán nem elsődleges, amit őriznek, ismételnék, továbbadnak, mivel az idő nagy garádicsán, ami a csillagos éjig fölnyúlik, tudatuk gyakran eltéved. Kossuth korát könnyen összecserélik Rákócziéval, Bethlent Báthoryval, az osztrákot a törökkel, de a mondandóban kucorgó ismeret mind igaz. Ez a könyv 154 falu emlékezetét foglalja magába. Teli van játékos tévedésekkel. Maga rákérdezett a lóra, de a tájkutatók is megfaggatták a lakoságot. Kérdésük úgy szólt: „Mit tud Rákóczi lováról?”

Legalább száz változatot előadnak. Fehér volt, Pávanak hívták, írják vagy húszan. Szürke volt, Hókának nevezték, leírták nyolcan. Sokak szerint a szürkét Rigónak hívták. Egy csoport hollófejetének tudja Rákóczi lovát, amelyik Pali névre hallgatott. De almásderesnek is írták néhányan, Petur nevűnek. Az emlékezők kavargásában volt Rákóczinak vasderes, pejszínű, meggypiros, tarka és sárga lóva is. Az utóbbiról futás közben leesett, sose ült aztán többet sárga lóra.

Tarpa, s ebben nincs ellentmondás, bár nem minden tekintetben emelkedett anyagi létének szintjére, de emlékezni tud. Az említett könyvben ebből a faluból ötvenen megszólalnak. Általános iskolások és idős korúak. Magam pedig olvastam, hallottam, képzelem módjára beszélek, ha ez megfelel.

A falu neve a 13. századtól sokféle változatban íródik. Tudósok személynévből eredeztetik, de az itteniek úgy vélik, hogy törpe szavunk rejtőzik benne. Tarpa-törpe.

Az egykori falu kicsi szárazulat lehetett a Tisza szabad folyása, tápláló, védelmező vízkarjai között. Oklevelek ötszáz éven át emlegetik, miközben hol Munkács jobbágyközsége, hol az ecsedi vár tartozéka.

Terheitől, mivel eleven, dolgos, a maga akarata szerint élni kívánó nép lakta, úgy próbált menekülni, hogy részt vett Bocskai, Thököly küzdelmeiben. Rákóczi idejében már erős, szabadságot kóstolt nép, amely számtalan bukás után a méginkább nyakába zúdult adó, porció, tized, úrdolga terheitől akar Rákóczi zászlói alatt szabadulni.

Nehéz sorsuk sokoldalú élelmességet sajtolt ki belőlük. Úgy éltek, ahogy tudtak. Tarpa környékét szép lábaserdők övezték, amelyből egy a faluközösség tulajdonában zöldellt. Nyérfakertnek minősülő bognárkodás, zsindevágás, hordókészítés virágzik itt egy évszázadon át. Hordóikat ismerik országsszerte, böcsülik, igénylik. Időnként az osztrák kamara által kivetett adókat is tízezer számra menő hordódongákkal róják le, amit maguk gyártotta szekereiken fuvaroznak a kívánt szepességi helységekbe.

A Tisza nagy buzgalommal ügyködött körülöttük. Hol hozott, hol vitt. Leleménnyel tutajozták, hajózták. Erdélyből sőt fuvaroztak a kincstári portusokba. De szál-fát, félterméket, követ, hadianyagot hurcolásztak nagy hozzáértéssel és bátorsággal folyójuk hátán. Kereskedőszellemüket a fejedelmek különböző vámentességet je-

lentő szabadsomlevelekkel biztatták. Előkelő vásártartási joguk egy időben mezővárosi rangra emeli őket.

A Tisza közlése, tanítása nem marad hiábavaló. A vizet sokféleképpen használják, s nemcsak országotat jelent a számukra, hanem ahol nagy kanyarulataiban szögeket hagy a folyó, ott gazdagon termő dzsungel gyümölcsösök virulnak, szilva, alma, körte és dió, amivel a tarpaiak élni tudnak. Nemcsak szedik a gyümölcsöt, de termelni is tudják. Úgy vélem, a mai nagy gyümölcsöskultúra ebből a termelési hagyományból táplálkozik.

Sok esztendő elment felettük, amikor gabonájukat az a víz vitte el, amelyik a gyümölcsöt hozta. Ilyenkor a búzából köteles adóikat aszalványokkal fizették. Ha a sorsuk kormányzása rájuk bízódik, boldogan megélnék. De a bőruket lenyúzó mindenféle követelés a férfiakat a katonáskodás felé fordítja. Nem születtek ők mártírnak, hogy a hősi halál után epekedjenek, hiszen csak élni akartak. A katonáskodás sokféle tehetől való szabadulást jelentett annak a családnak is, amelyikből legalább egy fegyverforgató szolgált. Hanem a Rákóczit közvetlenül megelőző időszakban már a katona is munkanélkülivé züllik. A török még itt van az évszázada előzőnőtt haza földjén, bár ereje fogyatkozik, de a vele szembeni hadak is vékonyabbak. Az osztrák uralkodó figyelmét az örökösödési háború foglalkoztatja. Lipótnak a spanyol trónra fáj a szíve, de a franciák is szeretnének beleülni. Fenik a kardot egymás ellen. Az osztrák császár csak fél szemmel figyeli a szarvára fogyott hold vergődését Magyarországon, csak akkor szisszen föl, amikor a szultán utolsó erejével Bécs ellen vonul.

Sok minden olyan fordulatot vesz, hogy a szélnek eresztett katonanép, a szegénylegények hadai immár szabadon kószálnak szerte a hazában. Egy falu, egy ház nem ad biztos szállást nekik, betévéjük nincs, ha kell lopnak, rabolnak. Mivel katonai fegyelemben jártasak, megkeresik egymást a zöld várak erdei vitézei, ahogy a vármegyei jelentések csúfolják őket. S ha csak csúfolnák. De perzekútorok hajszoják, a váradi, eperjesi generálisok csapatai fogdossák, tömlöczözik, vesszőzik őket.

S a telkeikhez kapaszkodó jobbágyok sorsa még mindig tud rosszabbodni. Maga Rákóczi írja a Vallomásokban: „A pogány zsarnok példáját utánozta a császári katonaságnak a pénz kiszarolásában követett eljárási módja, és ezt még bűnökkel tetőzte! Akik fizetni nem tudtak, azoknak meggyalázták feleségeiket, és a tartozás lerovása érdekében saját férjeiket kényszerítették, hogy őket odaengedjék, s azoknak szeme láttára követték el...”

Esze Tamás házas, telkes jobbágy létere ott bujdosol a szegénylegények félharamia, félkuruc tömegei között. Tiszajárásban, sókereskedésben, fegyverforgatásban, vár ácsi munkákban jártas. A főlegvára se kong üresen, ahogy harcostársai aranyoskodva emlegették Esze okosságát. Írni, olvasni tudó, több nyelvet beszélő, okmány-másító ismereteit, szegényekkel tartó zenebonás elszántságát számon tartották, ezért bíztak benne. Neve Kiss Albertével, Pap Jánoséval a vármegyei jelentések révén eljut a bécsi udvarig. Mint hírhedt haramiavezért említett társaival együtt törbe csalják, de amikor éppen kísérnék a kassai generális elé, ahol nem vár rá más, mint a bitófa, talán nem véletlenül, kitör a hegyaljai fölkelés.

A regéci erdőkből alászálló szegénylegények déli tizenkét órakor a sátoraljaúj helyi vásárt vámoló császári katonaságot lekaszabolják, majd két ágra válva, csellel, létrával beveszik Tokaj és Patak várát. A helyőrség felkoncolása után diadalmasan kiáltják világga: „Ütött immár a szabadulás órája.”

Hetekig nagy türelmetlenséggel hívják, várják Thökölyt, hiszen az ő nevével, az ő egykori katonáinak rutinjával tették eddigi sikeres foglalásaikat. De hát Thököly messzi, az osztrák közel.

Rákóczi, fiatal házas idejét töltve itt vadászgatott a balsai erdejében. Hanem a lázadás híre nagy sietséggel szaladt császár gyámtyjának, Lipótnak számot adni ártatlanságáról, miszerint neki a hegyaljai zendüléshez semmi köze. Minthogy nem is volt. Hanem Rákóczinak akkor már sok jó oka akadt az önigazolásra. Lipót sohasem bízott az erdélyi fejedelmek lázadó vérű unokájában, de a vagyonára is vágyott. Éppen ekkoriban akasztotta magára az Erdély fölötti impérium dekorációját is.

Rákóczi bűnei számát már az is szaporította, ha magyarországi várainak valamelyikében idejét múlatta ifjú feleségével. Pedig hites osztrák familiából választott grófnő volt az, csak éppen Lipót engedélyét nem kérték ki a házassághoz. Nem is felejtették el neki. Szűkebb udvartartásában is császári besúgók mozogtak, akik hamis és valós hírekkel szolgáltak megbízóiknak.

Amikor a félretájékoztató főúr, Bercsényi és hozzá hasonló magyarok révén megismeri hazája valódi sorsát, benne a magáét, kiutat csak a francia királlyal való szövetségben látott. Aki harcban állt az osztrák uralkodóval a spanyol trón örökösödése miatt. Ez természetes szövetségesnek mutatkozott a magyarok szabadságküzdelmében.

Megbízhatónak vélt francia származású tisztet meneszt leveleivel a francia királyhoz. De a tisztt sok tízezer aranyért, birtokért, bárói rangért az osztrákoknak juttatja el Rákóczi levelét, s ennek birtokában a sárvári kastélyában éjnek évadján, remegő feleségének szeme láttára veszik őrizetbe.

Kalandok sokaságán, s éppen a bécsújhelyi osztrák várparancsnok életet áldozó bátorsága, felesége buzgalma révén szökhet ki börtönéből. Lengyelországban mint hadmérnök és szerzetes, áruhákban bújkálva jut el a Munkáctól három napi járóföldre levő Ljubomirszki grófnő birtokára. Ott sincs valami nagy biztonságban, az osztrákok a nyomában vannak.

Erősek, különösen azután, hogy Savoyai Jenő generális oly híresen kiporolta Zentánál a törököt. A karlócai béke sok erejét fölszabadította az osztrák ármádiának. Eljött az idő, amikor az örökös tűzfészket jelentő zenebonás magyarokra is sort lehet keríteni. Megtisztítani országunkat az adózást akadályozó tényezőktől, megbízhatatlanoktól.

A tisztítás szörnyű megtorlást jelentett. Igaz, a szegénylegények sem bánhattak kesztyűs kézzel a várban talált katonasággal. Ledobálták a várfalakról vagy kedvükre valóan, karddal kaszabolták halálra őket. Működtették a pataki vár hírhedt kaszakútját, amely napokig őrlötte az eleven embereket, s vérük piros habjával szaladt a Bodrog a Tiszába, üzenetet közvetítve a lentieknek, hogy odafönt olyan történet, amihez segítség kellene! Segítség nem jött.

Beszéltem olyan bácsikával, Hanyi Istvánnak hívták, akinek halász ősei a tápéi Csopor nemzetség jobbágyaiként kerültek Tokajba. Ők ismertették meg az itteniekkel a gyalmos halászatot, meg azt a gyakorlati bölcsességet: ha nem vetsz, nem aratsz! Azazhogy nemcsak halásztak, de ivadékokat neveltek, évente vetették a Tiszába.

Suttogva mesélte, ahogy ősei hagyományozták rá, hogy amikor ismét az osztrák ármádia kezére került a két vár, hát legkisebb fizetségül a keréketörés, lefejelés, nyársba húzás járta.

Egy száraz, öreg kurucot úgy találtak karóba rántani, hogy nem halt meg. A falakon szaladó friss szelektől fölocsúdott. Az őrzésükre rendelt katonák pipálgattak alattuk. Az öreg kuruc leszólt a hozzá legközelebb levőhöz: — Add föl fiam a pipádat a számba!

Nagy közömbösség lakott a mord katonák szívében, a megszólított mégis létrára hágott, s a nyársas kuruc foga közé akasztotta füstölő pipáját. Aztán egykedvűen üldögélt, mintha aszalt szilvát őrizne. Egyszer aztán kiesett az öreg szájából a pipa. Az őrsajnálta, hogy a kövön eltört a cserépből való.

FÉJA GÉZA

Taurinus István

Stieröxel István gyulafehérvári vikárius Morvából szakadt Magyarországra, a humanizmus határokat nem ismerő sodra hozta. Nem látta közléről a Dózsa-forradalmat, de atmoszféráját annál mélyebbre szívta, a közvetlen szemlélőt többnyire túlságosan lebilincseli az átélt valóság, illetve a történelmi valóság hozzáférhető töredéke. Élménye közvetlenebb, de átfogó kép alkotására éppen annyival alkalmatlanabb is; az utóbbihoz távolság, távlat szükséges. Taurinus a távlatot nemcsak térben kapta meg (Gyulafehérvárt töltötte az időt a nagy tűz esztendejében), hanem időben is: 1519-ben írta meg Stauromachiáját, a parasztháború latin nyelvű eposzát.

Taurinus—Stieröxel (magyarul bikaborjút jelent a neve) humanista írói működését a Stauromachiától eltekintve nem ismerjük, bizonyára helyi s alkalmi jelentőségű lehetett. A Dózsa-ügyben azonban megérezte az eposzi időt, s már ez a felismerés is hivatottsága mellett szól, hiszen a „korszellem” a parasztforradalmat társadalmi bűnüggyé próbálta súlyeszteni. Taurinus írói merészsége nemcsak a tárgyválasztásban rendkívüli, de végig a költeményben az marad. Mai bírálói felróják, hogy nem bírta magáévá tenni a nagy műeposzok szerkezetét, így a Stauromachiának nincsen főalakja, holott Taurinus hibáját írói erény menti, valóságérzéke magyarázza: a nemesi világ ugyancsak nem kínált vezető hőst, Dózsából pedig miként teremthetett volna, hiszen még 1939-ben is szelíd intést kapott egy magyar író az akkor leghivatottabb történésztől azért, mert Dózsával hősként foglalkozott. Taurinus egyet cselekedhetett becsülettel ez időben: az uralkodó társadalmi szellembe csempészte a társadalmi valóságot, mert csak így biztosíthatta műve maradandóságát, saját személye megmaradását nemkevésbé, ám az utóbbit nem róhatjuk föl, midőn egyáltalában műve megmaradásáról volt szó. Nem kívánunk különös hősiességet tulajdonítani Taurinusnak, de a megillető mértéket sem tagadhatjuk meg tőle. E tényeken mit sem változtat, hogy művét Brandenburgi György örgrófnak ajánlotta, György örgróf sötét vonásai mellett a főúri átlagnál emberségesebb volt jobbjaihoz, s talán nem véletlen, hogy Taurinus éppen annak a főúrnak ajánlotta művét, akinél különb társadalmi megértésre számíthatott.

Taurinus humanista költő volt, ugyancsak felhasználta a humanista irodalom szokványos kellékeit. A történelmi kereszténység merev egyoldalúságba zárta az istenfogalmat, ennek megfelelően szűkös és csonka életmagyarázatot adott, a klasszikus mitológia az életmagyarázat eddigi s egyre nyugtalanítóbb hiányait egészítette ki. Taurinus értéke azon fordul meg, hogy a humanisták megszokottá vált klasszikus közhelyeit mennyire képes az ábrázolt valósághoz hajlítani, vagy legalábbis voltaképpen ilyen irányú törekvései? A kérdésre kedvező feleletet kell adnunk: a „hajlítás” sikerült, olykor szinte a görögség végzettszemléletének zordon erejét érezzük. A klasszikus mitológiát Taurinus kiegészíti a reneszánsz kultúrában ugyancsak dívó asztrológikus szemlélettel — a kor eleven fia volt: mélyre szívta a kor éltető elemeit.

Különös érdeme és érdekessége, hogy a parasztháborúban a gazdasági érdekek ütközését szemlélte. Azt bizonyítja ez, hogy a kor legjobbjaival állott vér szerinti

rokonságban. A legnagyobb magyar humanista, Janus Pannonius a környezetnek az emberre gyakorolt döntő hatásáról verselt, a karádi névtelen gazdasági mozgató erőt fedeztet fel az egyházi hatalom díszes palástja mögött, a prédikátor írók vállalták a százados paraszti keservet, lírát hevítettek belőle. Nos, mi készítette merészen előresiető lépésekre még a humanista írókat is? Janus Pannoniust bizonyára eredendő magyar valóságérzéke, „érzékisége”, Taurinust pedig a kor atmoszférájának a forrósága, s nem közönséges írói hivatottságra vall, hogy e forróságot többre becsülte a magasabb társadalmi vidékek zárt, tompított légkörénél.

Leginkább papi volta tette elfogulttá: Bakócz környezetében élt, s Bakócz szerepét fölötte töredékesen tárgyalja. Későbbi kéz húzta ki művéből a Bakócz szerepére vonatkozó részeket, vagy maga Taurinus gyakorolt öncenzúrát? Már lehetetlenség eldöntenünk. A költemény eleje jellegzetes torzó. Bakócz szinte főalaknak tetszik, Rómából történő hazatérése, ünnepélyes fogadtatása eposzi bőséggel ömlik, azután váratlanul szakadék következik: Bakócz ki sem hirdeti a keresztes hadba hívó pápai bullát, s a nép mégis özönlük. Taurinus menti Bakóczot, el akarja háritani róla a felelősséget, vagy későbbi kéz törölte ezt a részt? Mindegy, egyszerre sokadalomban, történelmi áradás kellős közepében vagyunk, feltűnik Dózsa György, mintha új nap hágott volna a magyar égre. Taurinus Dózsa e villanásszerű jelentkezésében ismét a valóságot szolgálja; Dózsa csakugyan villámként tört be rendi történelmünkbe, melyben, mint mindig, megokolatlan biztonságérzet terpeszkedett.

Feltűnő, hogy Taurinus szerint is, Dózsa nem véletlenül sodródott a keresztes had élére: „eljött az idő, amit eddig oly nehezen várt” — tehát a laikus vallásosság óta mégis komoly népi-forradalmi készülődés folyt magyar honban? Taurinus Dózsa lelkének „kuszáltságáról” ír, az uralkodó rend szemszögéből kitűnően jellemzi lelkiállapotát, a megmerevedett lelkiséggel szemben Dózsa valóban „kuszáltlelkű” volt. Ezután Dózsa bőségebb jellemzése következik: cégéres latornak ábrázolja, egyetlen színe van Dózsa jellemzésére, a fekete; a költő szembetűnően „megadja a császárnak, ami a császáré”, de még az elfogult torzításon keresztül is egy-egy pillanatra felvillan Dózsa igazi arca. A költő sohasem tagadja meg magát, sötét tévedésén is átüt valóságérzéke, ha igazi költő. Taurinus Dózsája komor, ravasz, nem igázza a szerelem, nem kötik családi kapcsolatok, az élet nyers áradása elragadta, s azóta is viaskodik a fene hullámokkal. Taurinus sötét jellemrajza sem hágy kétséget, hogy néphősről van szó, akit az élet durva erői öklöztek, aki „alul” volt, kinn a végeken, a század borzalmainak nevelőiskolájában; aki valóban rettenetes, szükségyszerűen borzalmas műre készült. A sötét jellemrajz nemcsak torzítja, hanem magyarázza és világítja is Dózsát; arról győz meg, hogy szerepére életének természete készítette és készítette.

Taurinus humanista létére azonnal szónokoltatja Dózsát; a humanista jellemzés elsősorban a szónoklatban és a levélben merült ki, ezt a két emberi megnyilatkozást tartották legünnepélyesebbnek, egyszersmind legárgulóbbnak. Taurinus azonban emellett olykor-olykor visszaérzett az epikus műfaj természetes alkatáig, a mélyebb epikus jellemzéshez is értett. De maradjunk Dózsa beszédénél, melynek a szövege ugyancsak meglepő. Ha összehasonlítjuk a beszéd előtt közölt Dózsa-jellemzéssel, az ellentét szembeszökő. A jellemzésen erősen érezhető a szándékolt torzítás, az író társadalmi környezetének a szemléletéhez igazodik, a beszéd azonban arról árulkodik, hogy az író elfogultságán erőtt vett valami: a parasztforradalomból áradó elemi erő. Most Dózsát beszélteti, és a beszédbe belevegyíti az igazabb Dózsa-élményt, azt, amit, míg ő beszélt, semmiképpen sem mondhatott el. Az örökölt kiváltságokkal páncélozott rendekkel szemben felvillantja a parasztvezér sebhelyekkel díszített, kemény, hősi katonatestét:

„Megvallom bizony én, nincs mód felhánynom atyáim címerét, rangját, diadal-makat ők nem arattak: ámde ha itt az idő s kívánja az ügy, mutatok fel lándzsát és lobogót, pajzst és kardot buzogánnyal, sebhelyet is számost, mik testemet összemélték. Ily címert nyertem verítékkal az önnön erőmből, s büszke vagyok rá, hogy nevem ily címer nemesíti.”

Dózsa ezután „választott népnek” mondja a parasztságot, ez is a laikus vallásosság százados visszhangja. A „keresztesség” a népben a laikus vallásosság zsarátnokát szította fel. Taurinus különben, mint Szerémi György is, azt állítja, hogy Dózsa a török ellen is akart indulni, tehát a polgárháborún túl vállalta az esedékes nemzeti feladatot is, ha ez így van — s ugyan a Dózsa-ellenes humanistának miért ne hihetnénk, ha olykor éppen a parasztvezérről mond kedvező véleményt? —, akkor Dózsa mindenképpen a század legnagyobb magyar nemzeti géniusza, ő a magyar reneszánsz mély népi visszhangja.

Taurinus Dózsa-beszédje egyre meglepőbb: Dózsa azt bizonyítja, hogy a vezéri méltóságnak visszaadta ősi értelmét, s rangját, azt a rangot, melyet ez a méltóság egykor a természetes kiválasztódás útján nyert:

„Ám a parancs henye szó; példát adjon, ki vezérel: nélküle nincs tanulás, nincs példa, tanítani sem tudsz. Rajta tehát, társak, most rajta, kövessetek engem! Én legelől járok, legelől az ezernyi veszélyben. Élen, elől vonulok, én rontok a harcba először. Hadd perzseljen a nap, hadd verjen a szél meg a zápor, és ha a mennykő zúg, istennyila engem érjen. Fáradságokat könnyítse, hogy osztozom abban mindenkor magam is...”

Dózsa beszéde után némi mitológiai betét következik, majd a parasztháború „kitörését” ábrázolja Taurinus. Feltűnő, hogy a nemességet és a polgárságot is hadba szólíttatja Dózsával, — a humanista író ismét azt állítja, hogy széles ölelésű nemzeti gondolat lüktetett a „parasztkirályban”. Így volt-e? Az ellenséges érzületű kortárs mindenesetre így tudta. De vajon mi szól Taurinus történelmi hitele mellett? Nyilván eposzának lépten-nyomon szembetűnő történelmi hűsége. A közelmúlt történetírói általában elfogadták mindazt, amit az egykorú írók a parasztság terhére állapítottak meg, de elvetették a parasztforradalom javára szolgáló följegyzéseiket. Módszerüket nem alkalmazhatjuk, éppen ezért hitelesnek tekintjük mindazt, amit Taurinus a parasztforradalom történeti céljairól mond. Dózsa ceglédi beszédének a hitelét is kétségbe vonta a történelmi kritika, s főként azzal érvelt, hogy túlságosan fejlett politikai gondolatok nyilatkoztak meg benne. A ceglédi beszédet az egykorú kútfők valamennyien közlik, a szövegek fölötté hasonlítanak egymáshoz, tehát nyilván egy előttünk ismeretlen összövegből táplálkoztak. Ezt az összöveget pedig csakis szemtanú írhatta, ugyanis teljesen hihetetlen, hogy a humanista írók olyan beszédet agyaljanak ki, amely Dózsa fejlett politikai tudatáról tanúskodik, hiszen Dózsa befekettítése volt a céljuk. A humanisták legfennebb a maguk műveltségéből megfelelő díszítő elemeket csatoltak a beszéd összövegéhez — Taurinusnál tisztán látszik ez a folyamat: történelmi távlatot teremt a parasztháborúnak. Ám a ceglédi beszéd hitelének alapos szellemtörténeti bizonyága is van: a laikus vallásosság jellegzetes társadalmi morálja csendül belőle, a puritán morál felháborodása a vezető rétegek erkölcsi-emberi dekadenciája ellen.

A nagylaki csatát részletesen festi Taurinus, és nem hágy kétséget Dózsa személyi bátorsága s jeles hadvezéri képességei felől. Ellenben annál lesújtóbb képet fest Csáki Miklós püspökről, aki fogságba jut, s gyáván rimánszik életéért. Taurinus nem feledkezik meg a forradalom messzire csapó hullámvásáráról, de leghosszasabban a gubacsi csatát írja le; ez érthető is, a nemesi had itten diadalt aratott. Taurinus szerint a csata előtt a megrettent parasztság kegyelmet kért, az úri rend azonban nem ismert irgalmat. Helyzetismeretére és tárgyilagosságára vall, hogy a király magatartását szembeállítja a bosszúért lihegő rendekével. II. Ulászló kegyelmet akart adni a népek, csupán a vezéreknak, elsősorban Mészáros Lőrincnek szánt halált, a nemesség azonban a gubacsi foglyokon megkezdte a hóhémunkát, hátborzongató realizmussal számol be erről a költő. Sorai irodalmunkban először éreztetik azt a realizmust, mely valóban az élet szorongatott, megtörött testéből szakadt fel, s a század prédikátor íróinál nagyszabású társadalomszemléletté növekedik.

Ezután már a temesvári csata következik. Taurinus szerint Zápolyai János meglepte a mulatozó parasztvezért, a sereg szétfutott, Dózsa azonban ennek ellenére bátran fölvette a harcot. A temesvári csata előzményeit nem tudjuk teljes biztonsággal

megállapítani. Szerémi szerint Zápolyai cselrel verte meg a kereszteseket, valószínűleg tárgyalásokba bocsátkozott, s orvul csapott le. Olyan adataink is vannak, hogy a Dózsa-hoz csatlakozott rác csapatok ellenforradalmi tevékenységet kezdtek a táborban. Taurinus állítása a legvalószínűtlenebb, s arra szolgál, hogy a valóságot leplezze, ám Dózsa formátuma mégis zászlóhajtásra készíti, a parasztvezér utolsó harca politikai, katonai és erkölcsi töretlenségéről tanúskodik. Dózsa utolsó fohászkodása pedig csaknem apoteózis:

„Tűröm, amit hoz a sors. Úgyis nagyokat cselekedtem: ím, Magyarországnak főrendeit én megaláztam. A haza zsarnokait én pusztítottam gyökerestül. Ésszel, erővel ugyan ki haladt meg e pár viadalban? Erdemet, ennyi sokat mint én, más senki se szerzett. Többet végeztem minthogy diadalmi menetben háromszor mennék Kapitóra királyi rabokkal. Égen, amíg csillag, míg fű, kacagó lesz a földön, tengerben hullám támad, s erdőn fa növekszik, fennmarad ám a nevem maradékra örökkön örökké.”

Taurinus mondja, hogy Dózsa „természettől kiszabott útját megjárta” — méltóbb elismerést nem is mondhat. Dózsa halálát pedig naturalista színekkel ábrázolja, ide kényszerítette az elvont világban kalandozó humanistát a magyar valóság: magához hajlította, e föld, e nép énekesévé avatta.

A gyulafehérvári vikárius természetesen nem hallgatja el az erdélyi eseményeket, ismét tárgyilagos: a váradi küzdelemben szavukat szegték a nemesek, de mentességükre hajtani kezdi a mitológiai gépezetet: az istenek akarták így. Majd ugyancsak mitológiai engeszteléssel zárja költeményét.

Taurinus művének történelmi súlya kétségbevonhatatlan, a kor társadalmi atmoszféráját tökéletesebben adja a „nagy tűz” történetíróinál. Hiába elfogult főpap, költő is, a költő pedig mindkét küzdő félnek a mélységébe világít. Taurinus annyira költő volt, hogy helyenként kénytelen éreztetni Dózsa alakjának és történelmi vállalkozásának a nagyszerűségét.

Költői képességei jóval az átlagon felül állanak, leíró művészete helyenként elsőrangú, mind a nagy természet, mind a véres-sáros emberi kavargás keretei közé fér. Nem volt túlságosan merész a mű anyagával szemben, az anyag túlságosan lenyűgözte, hiába alkalmaz humanista díszeket, hiába hajlik az uralkodó véleményhez, a valóság körvonalai mindenütt átütnek. Taurinus fordulópont humanista irodalmunkban. A humanista irodalomba parancsoló hullámmal beárad a magyar XVI. század. Taurinus ezért híd a XVI. század protestáns írói felé.

Békéscsabán, 1946. nov. 28—december 3.

GERGELY ANDRÁS

Széchenyi naplói

Aligha van manapság politikus vagy közéleti személyiség, aki naplóírással vállalkoznék! Másfél évszázada viszont — és erről többnyire már a kortársak is tudtak — nemcsak Széchenyi, hanem többek között Wesselényi, Kölcsey, Kossuth, Kemény is feljegyezte magának a naponkénti történéseket. Magának? — tehetjük fel a kérdést, s e kéziratok sorsa sejteti, hogy a politikusok naplóírása miért is sorvadt el: Széchenyi utolsó naplóköteteit Döblingben kobozták el, Kossuth feljegyzései periratokká váltak, Kölcsey kéziratát másolatokban már ismert Országgyűlési Naplója csak 1848-ban, a sajtószabadság kivívása után láthatott napvilágot, Wesselényi naplója teljességében mindmáig nem kerülhetett kiadásra. A naplóírással veszélyes irodalmi műfaj, s éppen írója számára az, hiszen élettöze az őszinteség: az író nem tarthat távolságot szövegétől, önmaga számára hitelesnek, más számára hihetőnek kell lennie. Élet és irodalom ilyen azonossága bátorságot követel, de nemcsak a külső fenyegetettség

tudomásul vételében, hanem az önmagával történő erkölcsi szembenállás vállalásában is. Hányan ébrednének erkölcsi hibáikra vagy szellemük korlátozottságára, ha naplóírásra *kényszerülnének*, s naponta szembesülniük kellene önmagukkal, vagy újra olvasva a már leírtakat: saját múltjukkal! Az önmagával történő szembenézés a naplóíró igazi teherpróbája, s nem az írás napi penzuma, amire pedig a legtöbb ember hivatkozik a naplóírás mellőzésekor vagy abbahagyásakor. A naplóírás megkezdése a személyiségfejlődés magas szintjét, igényes folytatása rendkívüli formátumú embert követel.

Széchenyi nem született naplóíró. 1814-ben elkezdett feljegyzései eleinte csípős anekdotákat, pikáns társasági történeteket örökítenek meg. Naplójellegűvé csak később, első olaszországi, majd angliai útján válnak feljegyzései. Valószínűleg az utakat is szorgalmazó apa kérésére, szüleinek beszámolandó, majd az ennek nyomán felébredő irodalmi ambícióitól indítva kezdi meg a rendszeres naplóírást. Az 1810-es évek végén például párhuzamosan két naplót vezetett: saját, mindennapi feljegyzéseit is folytatta, és útinaplószerű, irodalmi igényű formában is feldolgozta élményeit, azzal az alig titkolt szándékkal, hogy hazatérve, azokat sajtó alá rendezi.

Feljegyzései kezdettől nem korlátozódtak a látnivalókra; közötté olvasmányai, saját gondolatai és ötletei is helyet kapnak. Az öntudat, a felelősségérzet ébredésével párhuzamosan a napló tépelődéseket, önmarcangolásokat, gondolatlétöréseket, elfojtott indulatokat temet magába. A naplóírás mindennapos penzumává válik, amely nélkül nincs lezárása élete egy-egy vagy egynéhány napjának. A rendszeres naplóírás a személyiség egyensúly- és színvonaltartásának eszköze lesz. Az olvasó tehát nem feledheti, hogy csak az *eszközt* tartja kezében: hiába a naplóműfaj bensősége, őszintesége, belső beszéd, monológjellege: az *író*, a teljes ember azért valójában még itt is elrejtőzik előle — bár tagadhatatlan, hogy a *legközelebb* a naplókön keresztül lehet jutni Széchenyire.

Bizonyos, hogy kezdetben csak saját maga számára készítette feljegyzéseit. Utazásai során felébredt irodalmi ambíciói állandósítják azután naplóírói szenvedélyét — s amikor bejegyzései rendszerességgel és folytonossággal követték egymást, nem is volt uruk többé: „Most pedig bezárlak naplóm, több esztendőre” — fogadkozik 1819 végén. Mégis, néhány nappal később, annak ürügyén, hogy egy ismerőse felkereste, újra terjedelmes feljegyzésekbe kezd: „Néhány nappal ezelőtt ezt a kis naplót hosszú évekre be akartam zárni! Életem legérdekesebb napjait tartalmazza: és nem gondoltam, hogy toldhatnék hozzá még valami fontosat. Ámde ismét felmerült valami, ami *öreg koromra* hasznos lesz nekem.” (1819. aug. 8.) Néhány hét múlva pedig már nem is saját öregségére hivatkozva, hanem az utókornak címezve folytatja bejegyzéseit, bár nagy hangsúllyal vállalja a műfaj diktálta szubjektivitást: „Életem legérdekesebb eseményei vannak a jövőendő számára naplómban feljegyezve. Kívülem mindenki másnak egészen csekély jelentőségűek, nekem azonban emléküik kitörülhetetlen marad, még ha nem is kellemes. Érdekesebb annál, ami már megtörtént, többé már nem eshetik velem idelent. Mert az, ami az ember lelkét kristályosítja, s úgyszólván függetlenné teszi, még ha egész jelentéktelen körülmény volna is, minden bizonnyal fontosabb, mint bármi más, amivel emberek és körülmények létezésünkbe befolyhatnak, amennyiben csak boldogságunk körülményeire, vagy fizikai örömeinkre és fájdalmainkra vannak hatással... az én élményeim is csak egyedül *engem* magamat érdekelhetnek.” (1819. nov. 15.) Az élmény Széchenyinél nem csupán történet, hanem személyiségét alakítóan megélt történet, más szóval *értékelést* jelent: „Mivel-hogy naplómban elszórva több élményemet akarom feljegyezni, mindenütt alkalmam lesz *nézeteimet* amellé állítani, *amit tettem*, mert hisz nem mindig tudtam a csábításoknak ellenállni, vagyis gyakran életemmel ellentétesen cselekedtem.” Naplója kifejezetten reflexív jellegű. Hiteles, más forrásokkal kontrollálható objektív események felemlítése csaknem mindenkor szubjektív, pillanatnyi hangulatot rögzítő értékeléssel párosul, s ez adja a napló izgalmaságát. Amikorra a napló kései olvasója megismerkedik e rögzítési technikával, akkor, a későbbi években, éppen a kifejezetten tárgyyszerű, *csak* az adatközlésre szorítkozó bejegyzés vált ki erőteljes hatást: az

olvasó érzi, hogy roppant feszültségek és ellentmondások, benső szorongások tarthaták fogva az elmélkedésre-értékelésre oly szívesen vállalkozó naplóíró kezét!

Az évek múlásával, saját értékeinek kiismerésével és felismerésével Széchenyi mindinkább tisztában van *naplójának* történeti és irodalmi értékeivel. Lassan-lassan „kiszól” a naplóból, a naplóműfaj szabályait áthágva az utókorhoz intéz üzenetet, sőt a naplóírás külső kényszerére is utal: „Boldog jövőmő nemzedék! A mienknél nagyobb és általánosb tudástok türelmesebbé, szelídebbé, erényesebbé és következetesebbé boldogabbá tesz majd benneteket, mint mi vagyunk — fogadjátok szívesen szürke eleitek egyikének üdvözlését, kit a mindenható Isten annyi belátással és világos gondolkodással áldott meg — amiért Néki mindörökké hálás marad —, hogy e néhány szót már az 1825. esztendőben leírhatta, oly korban — hihetitek é, felvilágosultabb gyermekek? — melyben ezek a szavak a Szent Szövetség által örültségként elutasítva, engem abba a veszedelembé sodortak volna, hogy — ha el nem rejtem őket — holdkórosnak nyilvánítanak, vagy mint valami szélhámost, börtönbe vetnek.” (1825. aug. 11.) Naplójához való viszonyának fejlődését jól példázza, ahogyan maguknak a naplóköteteknek a sorsáról gondolkodott. Kezdetben elégetni kívánta azokat, majd Wesselényit nevezte meg örökösül, végül szabad felhasználásra titkárára, Tasner Antalra hagyományozta, aki Széchenyi intenciói értelmében vélt cselekedni, amikor egyes részeket olvashatatlaná tette, s így adta csak át azokat az Akadémiának.

Az évek múlásával a napló Széchenyi számára munkaeszköz is lett. Lapozgatja, hiszen adatok, időpontok, helyzetek újra pontosan felidéződnek hónapokkal később. Részben itt adminisztrál: leveleket másol bele, műszaki adatokat rögzít. Tudjuk, hogy Széchenyi nem egy alkalommal ismerőseinek — eljárását igazolandó — megmutatta a róluk vagy másokról szóló régebbi bejegyzéseket. Naplójának létezése tehát nem volt titok. Kemény Zsigmond már 1850-ben, Széchenyi életében, nyilvánosan hivatkozott azokra, mint amelyekből Széchenyi politikája és lelkivilága megérthető lesz.

Az Akadémia pánccéltermébe került és azóta is ott őrzött naplókéziratok a múlt század nyolcvanas éveitől a kutatás rendelkezésére állottak, s 1925—1935 között teljes szövegük kiadásra került. A naplók első olvasói, Kemény utalásának megfelelően, információkat kerestek és találtak azokban, továbbá Széchenyi személyiségének, lelki alkátának, esetleges betegségének titkát próbálták megfejteni. A napló azonban kifogott olvasóin. A kutatók írójukat illetően nem tudtak egyetértésre jutni. Az egyik felfogás híveiből már a múlt század végén kialakult az a „pszichiátriai iskola”, amely éppen a naplókra támaszkodva bizonyította Széchenyi kórosnak tartott, az átlagtól mindenképpen erőteljes eltéréseket mutató személyiségképét. Kétségtelen, Széchenyi csak a naplóírásban tudta kompenzálni keserűségeit, vélt és valóságos csalódásait. Elkecsereidése, sérelmei, önvádjai a naplószövegek jelentős részét alkotják. Széchenyi ideges, érzékeny reagálásának sokszor megvannak az okai, reakciói azonban mégis túlzottak, az okok a kiváltott hatással nincsenek arányban. Sűrűn előforduló öngyilkossági gondolata, önvádjai — mindkettő egész életén végigkíséri! — a gyakori depressziós hangulatról tanúskodnak. Néha a „földi anyaghoz kötve” esendőnek, kiszolgáltatottnak érzi magát. „Én egy népet akarok újjá teremteni! Halálra nevettető — ilyen gyarló létemre ilyen munkára vállalkozni.” (1826. jan. 28.) „Vadásztam és 10 órán át ütem lovon. A vadásztatól oly fáradt voltam, hogy még morális erőmet is elvesztettem.” (1826. márc. 15.) Máskor ellenkezőleg, a magasabb szférákba képzei magát. „Inkább a szellem világában élek — mint a valóságos földiben.” (1827. ápr. 3.) Néha fizikálisan érzi magát rosszul, máskor úgy találja, hogy szenvedései erkölcsi indíttatásúak.

Kiegyensúlyozatlan, beteg psziché bontakozik ki a napló lapjairól. Ama néhány nagy betegségcsoport közül, amelyben a pszichiátria a kóros személyiségképeket összefoglalóan leírja, kitapintható, hogy Széchenyi a *psychosis maniaco-depressiva* beteg. A betegség csaknem valamennyi jellemző vonását fellelhetjük nála. A hypomániás vonások közül a gyors lényegmegragadás, bőbeszédűség, komikumérzék, az önértékelés túlzásai, a túlzott mozgásaktivitás, feltűnő öltözködés, fokozott ösztönélet (falánkságáról, érzékiségéről tett bejegyzései!); a depressziós fázisban a nyomott han-

gulat, munkájának, tevékenységének lebecsülése, az érzelmenélküliség kínos érzése, az öngyilkossági gondolatok, önvádlatos doxazmák, alvászavar, hypochondria — mind, mind feltűnik már a fiatal Széchenyinél is! Maga is utalt arra egy titkárához intézett levelében: naplóiból látni fogja, „minő keserű érzelmeknek martaléka valék”. De még a nyilvánosságnak szánt művekben is tettenérhetjük érzelmi ingadozásait. A korai művek inkább csak erőteljes hangulatokat közvetítenek, mint például a *Hitelnek* az éjjeli óraütés kiváltotta érzelmekről szóló irodalmi értékű sorai, a későbbiek már nyomatékosan utalnak hangulatváltásainak irracionálisára: „Édeni kéjjel reppen lelkemen keresztül ily szótat: „Epedésid nem holtakat illetnek, bús hangjaid nem halotti zene, a jövődő lehet korod. Ó mennyei öröm! S íme sötétre borul szemeim előtt az idők folyama megint, s örült gyanánt, *kínok és kéjek közt hányódva fogyasztom magamat, életemnek nagyrésze bánat*, a reménynek sugárjai vajmi gyéren öntnek pályámra fényt.” (Kelet Népe, 1841).

Ugyanakkor a „pszichiátriai iskolával” elsőként élesen szembeszálló Péterfy Jenő joggal figyelmeztet arra, hogy egy pszichiátriai kézikönyv segítségével a legtöbb romantikus írón — naplója alapján — kimutathatnánk egy-egy súlyos elmebajt. Péterfy kora irodalomtudományát megelőzve végeredményben arra figyelmeztet, hogy a (napló-)szöveg külső és belső történései nem feltétlenül azonosak a valóságos élményekkel és eseményekkel, más szóval: a név szerinti valóságos író és a szöveg elmondója nem azonos. Széchenyi naplója tehát — szerzője-írója intencióitól függetlenül — irodalmi műalkotásként értelmezendő, vagyis mögöttes valóságára, amelyből teremtdőtt, nem lehet közvetlenül következtetni.

Ha elfogadjuk, hogy egy szöveg jellegét végső soron csak a befogadói oldal felől határozhatjuk meg (vagyis úgy, hogy miként, „minek” olvassa azt az olvasó), akkor — leszámítva most az intimításokra kíváncsiskodók bizonyára nem jelentéktelen táborát — leghelyesebb, ha a naplót olyan műalkotásnak tekintjük, amely tulajdonképpen egy *belső beszéd* rögzítése. Sőtér István bevezető esszéjében arra utal, hogy a *napló* „a modern regény belső monológjához áll legközelebb, úgy, ahogyan az Joyce óta vált hagyományossá”. S joggal teszi hozzá: „ez a belső monológ azonban műfajilag mégis inkább: elmélkedés!” A napló kimagasló irodalmi értékű részei az 1830 előtti évek összefüggő fejtegetései, míg a későbbi évek naplójegyzéseinek egy jóval tágabb kontextus, a mögöttes felsejlő életsors és a mögöttes felsejlő ország sorsa teremtet drámaiságot. Mi mindent tud itt már, körülbelül 1840-től, de különösen 1848-tól a naplón kívül álló olvasó! A valós történelmi értékrend ismerete és a napló mehhökkentően rövid vagy indokolatlanul hosszú bejegyzései közötti aránytalanság segít átélni, hogy mennyire más a történelmet alkotni-megélni, mint megérteni-átélni. (A naplójegyzetek jó része tehát egy tájékozatlan, például külföldi olvasó számára nem fog élményt jelenteni. Hiszen ha valaki nem tudja, hogy Széchenyi 1825. november 3-án tette nevezetes felajánlását a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására, miért is találni rendkívülinek e nap rutinjellegű bejegyzését: „a kerületi ülésen beszéltem; minden honfitársamat ellenséggemmé tettem”. Persze, a hazai olvasó tájékoztatására sem ártott volna némileg több gondot fordítani a tízezreknek szánt kiadványban. A szűken adagolt jegyzetek zöme ugyanis csak a szöveg jelentését segít megérteni, jelentőségét már kevésbé.)

A napló és írója, történelem és napló, személyiség és történelem három eltérő feszültségerejű pólust és antipólust alkot, amelyet a később élő nemzedékek újra és újra igyekeznek egységes mágneses mezőként értelmezni. Az értelmezések néha a leegyszerűsítéseket sem kerülték el. Volt, akinél a naplóíró azonosítottat a teljes emberrel, máskor a történelem, a változtatni-alakítani akart nemzet állt engedetlen gyermekként szemben a változatlan és normaként szolgáló szobor-Széchenyivel. E három tényezőnek; a történelemnek, Széchenyinek és naplójának együttes értelmezése, ellentmondásmentes vonatkoztatási rendszerének kialakítása roppant nehéz, sőt a maga teljességében elvégezhetetlen feladat. Hiszen a jelzett mágneses mezők egymást tartalmazzák, egymástól nem különíthetők el. Mi Széchenyi ellenfele, Metternich nélkül? S viszonyíthatjuk-e magához az államkancellárhoz a naplóban róla kialakított

képet? És Széchenyi vajon nem formálta-e akaratlanul is az élő Metternichet, amellé, hogy naplójában is ránk hagyta az egyik markáns portrét a birodalom irányítójáról? Egy másik jellemző konkrét példát említve: Széchenyi egyszer, társaságban találkozik Humboldt Sándorral, a híres német földrajztudóssal, aki őt — naplója szerint — neveletlen és piszkos útikísérő-görögstanárra, Landschulzra emlékeztette. Ki merné eldönteni, hogy Széchenyi szubjektivitását, vagy valóban Humboldt akkori néhány órai megjelenésén, viselkedésén alapult az ítélet? S ha valaki bizonyítani tudná Széchenyi elfogultságát, még eldöntetlen a nehezebb kérdés: nem értékesebb-e (egy naplóban) ez a teremtő, valóságalkotó szubjektivitás? És e kérdések sokezerszer várnának megfejtésre, értékelésre. Hiszen a napló — nyilvánosságnak szánt műveivel ellentétben — nem a közvélemény-formálás, nemzetnevelés eszköze volt, hanem saját személyiségének alakításáé. A naplóírás Széchenyi lelki egyensúlya fenntartásának eszköze. 1848 őszén is az a tény siettetti teljes lelki összeomlását, hogy Döblingbe nem vitte magával naplóköteteit.

Mindaddig egyetlen pólus, a naplószöveg megközelítési nehézségeit érzékeltettük. Mondanunk sem kell, hogy a „történelem” és „Széchenyi” fogalmakkal jelölt valóság-szférák sem egyebek végső soron a számunkra, mint fennmaradt *szövegek*: források a múltból, Széchenyitől, Széchenyiről. Tehát megismerésük sem történhet más eszközökkel, mint a nyelvi rekonstrukción, a forráskritikán és a hitelesként megállapított szövegek értelmezésén keresztül.

Széchenyi maga is tudatosan megküzdött a kifejezés nyelv által kijelölt börtön-falaival. 1814-ben számára természetes és kézenfekvő, hogy német nyelven ír. (Bár azon lehet tünődni, hogy a kezdetnél miért nem a franciát választotta.) 1848-ban már mindenünnen „átüt” a magyar nyelvi háttér, esetenként már csak a megszokás kényszere fogalmaztatja németül a sorokat — s a Nagy Magyar Szatíra ismeretében joggal állíthatjuk, hogy a tíz év múltán újrakezdett döblingi napló német nyelve már csak a titkosrendőrségnek tett gesztus. Széchenyi éppen annak folytán, hogy több nyelven ki tudta magát fejezni, érzekelte, hogy a kifejezés eszköze, a nyelv, milyen határokat szab magának az önkifejezésnek. „A legtöbb baj a világon onnan származik, hogy az emberek nem értik egymást. Én még soha életemben nem láttam oly tiszta és világos írást, melyet ne lehetett volna különféle módon értelmezni. És ez a nyelv tökéletlenségéből származik. Mert egyik nyelv sem alkalmas arra, hogy tisztán és határozottan fejezzük ki, amit mondani akarunk, és amit érzünk.” (1825. nov. 15.) Széchenyinek a kifejezésért folytatott nyelvi birkózása, bármelyik nyelven is folytatta, bámulatos — s a napló magyarra áttüztetői, *Jékely Zoltán* és *Győrffy Miklós* sikerrel tudják ezt érzékeltetni — s ez fontosabb és jelentősebb, mint az a néhány tárgyi félreértelmezés, amely felbukkan a hatalmas, az eredeti egyharmadát (de az 1830 utáni naplók többségét) kitevő szövegben.

A különböző objektív és szubjektív valóságsegmentumokat számunkra megközelítően közvetítő szövegek értelmezése közvetlenül még nem történeti, hanem nyelvi-irodalmi szintű vizsgálódás. A történész az idő dimenziójának bevonására is kényszerül, s a fent említett értelmezési feladat elvégzése ezzel tovább nehezül: egyetlen, szűk időhatárok közé szorítható szöveg — például könyv, cikk, levél, irat — ellentmondásmentes interpretálása sem könnyű, de megoldhatónak látszó feladat. Széchenyi naplói azonban, kisebb-nagyobb megszakításokkal, csaknem fél évszázadon keresztül íródtak! S párhuzamosan a „történelem” (környezet) és „Széchenyi” (személyiség) fogalmaival jelzett, a valóságban ma már csak értelmezendő szövegeken keresztül létező valóságdarabok is az időnek alávetettek. Értelmezésünk „tökéletes” csak akkor lehet, ha *minden időpillanatban* metszetet készítünk, folyvást megrajzoljuk a három folytonosan mozgó pont között a változó alakú háromszöget. Milliónyi ilyen rajzot készíteni lehetetlenség, de megközelítő képletek, amelyek e pontok egymáshoz viszonyított mozgását leírják, kidolgozhatók. Ekkor mondhatnánk, hogy a naplót újra befogtuk az egykorú valóság hálójába.

Ezt a szellemi tevékenységet immár, a nagyközönség számára hozzáférhetővé tett naplók segítségével, nemcsak a szigorúbb szabályok szerint eljáró néhány tudós, hanem az olvasók ezrei fogják elvégezni. Közvetítők, értelmezők nélkül szembesülhet-

nek egy olyan szöveggel, amelyet nem lehet csupán olvasni: értelmezni is kell. És ahogyan hajdan a Biblia nemzeti nyelvre fordítása és hozzáférhetővé tétele, az értelmezők kiváltságának megtörése nem káoszhoz, hanem szellemi felszabaduláshoz vezetett, hasonlóképpen a Széchenyi-naplók publikálása is a nemzeti önismeret elmélyítéséhez fog hozzájárulni.

Több lesz ugyan talán az olyan értelmezés, amely egy szigorúbb kritikai-tudományos kontroll próbáját nem állja ki, de több lesz a lehetséges interpretációként méltánylandó kísérlet. Egyik ilyen a magyar nyelvű Széchenyi-napló kötet bevezető esszéjének írójaé, Sötér Istváné, aki lényegében új Széchenyi-pályaképet rajzol, amikor a Habsburg-abszolutizmussal már valóban következetesen szakító döblingi Széchenyi felől értelmezve az életművet, úgy foglal állást, hogy Széchenyi csupán jobb meggyőződését mintegy elfojtva, Keménnyel szólván „esze által uralkodva szívéen” próbált együttműködést kialakítani Béccsel. Noha e koncepcióban mind „Széchenyi”, mind „Bécs” némileg statikus, és a koncepció csak lélektanilag lehet releváns, politikatörténetileg nem, hiszen csak a naplószövegre támaszkodhatik, mégis kétségtelen, hogy éppen a *naplóíró* tevékenységének, naplójában partnerei-ellenfelei fölé kerekedésének egyik lehetséges magyarázatát adja — a Nagy Magyar Szatíra és a napló műfaji összefüggéseiről szóló értékes gondolatokkal támasztva alá értelmezését.

Kivételes történelmi lehetőség, hogy egy, az események középpontjában álló személyiség évtizedeken át vezetett naplóinak szubjektív, öntörvényű világába pillanthassunk. (Jelentősebb kortársai részint csak rövidebb ideig vezettek naplót, részint azok nem maradtak fenn, vagy nem kerültek nyilvánosságra.) Mivel írójának élete fő vonásaiban mindenki előtt ismert, s a részletekben az *Oltványi Ambrus* szerkesztette kötet időrendi tájékoztatója is eligazít, a naplón kívül ismert külső események és egy — mint érzékeltettük, szó szerinti értelemben valóságosnak nem elfogadható — belső átélés állandó szembesülése részesíti páratlan élményben az olvasót. Nem valószínű, hogy az olvasó „azonosulna” a naplószöveg írójával. Ehhez a könyörtelenül előre haladó naplódátumokon túlmenően nincs belső támpontja — nem kap tehát elég „segítséget”, mivel, mint említettük, Széchenyi nem *mások* meggyőzésére rótt a sorokat. Rendkívül nehéz ezért a Széchenyi-napló olvasásának élményszerűségét, izgalmasságát fogalmilag megragadni — nem véletlen, hogy a Széchenyi-naplókkal még eredeti nyelven történt kiadásukkor szembesülő esszéírók — Babits Mihály, Németh László, Bóka László, Halász Gábor és mások — a naplót csak új, kiegészítő forrásnak tekintve, inkább írójukról, Széchenyiről készítettek tanulmányt. A napló olvasása élményének különlegessége részben talán abban rejlik, hogy az idegen nyelveken „fikció” és „nem fikció” (non-fiction) kifejezésekkel szétválasztott szépirodalmi és valóságos történeésekről tudósító írások a Széchenyi-naplókban szétválaszthatatlanul vannak együtt. Tárgyi közléseinek történeti kritikája nem csökkenti irodalmi értékeit, a nehezen érthető és olykor magától értetődően pongyola megfogalmazások csak erősítik történelmi hitelét. Hihetetlen erővel demonstrálja, hogy szorgalmasság és felületesség, munkakedv és halálvágy, szerepjátszás és őszinteség, bőbeszédűség és elhallgatás nem zárja ki, hanem fenntartja, élteti a szöveget — egész a végső elhallgatásig.

Mert a szövegnek véget kell érnie. „*Nem tudom magam megmenteni*” — ezek a napló utolsó szavai. Nagycsütörtökön tette le a tollat, de csak húsvét éjszakáján nyúlt a pisztolyhoz. A több ezer oldalas naplószöveg olykor — kronológiai értelemben — megszakad, s a napló olvasója számára ezek az időszakok írója nemlétének időszakai. Az egyik megszakítás lenne az utolsó bejegyzés is, amely után majd a halál teszi a pontot? Nem, a napló e szavakkal valóban véget ér. Hiszen minden napló az utolsó szavakkal és az utána üresen maradó lapokkal fejeződik be. Hogy írója élte végéig mekkora terjedelem marad üres, azt a naplóból megtudni nem lehet.

Csak annyi bizonyos, hogy a megkezdett naplón, amelyek mindegyikének véget kell érnie, mégis az élet kerekedik felül: alkotója élte bizonyosan előbb kezdődik és utóbb zárul, és olvasója, végleg kiszakítva azt az idő uralma alól, saját életének még rövidebb időszaka közé zárja majd tanulmányozását. Széchenyi naplója legyőzte azt, amivel folyvást birkózott: a tovatűnő, az egyénnek valóban véges időt.

A népfrontos Móricz

A népfront politikai fogalom, Móricz Zsigmond emberben, irodalomban gondolkodott. A kortársak sok változatban megírták: Móricz Zsigmond szinte tudomásul venni sem bírta a pártokat; polgári radikálisok, liberálisok, kiscgazdák, parasztpártiak, kommunisták és jobboldaliak is voltak, lehetek körül; alakjaiban sem a politikai hovatartozás, hanem az emberi arc érdekelt. Az élet. Igazi, állandó érdeklődés volt benne minden emberi viszony iránt, a másik élő ember iránt. A népfrontot, mint politikai jelentésű szót talán le sem írta. S mégis: mivel pacstírtás, „fejedelmien szabad és önálló lélek” volt, mivel az ő pártja valóban a valóság volt, a „valóságban fészkelő szorongások”, mivel a magyar élet egészében, magyarságban és emberiségben gondolkodott, és minden emberi értékre figyelt, ösztönösen is abba az irányba keresett, amelyben a népfrontban gondolkodók politikai tudatossággal munkálkodtak.

Népfrontossága természetesen nem politikai, hanem emberi indíttatású, nem teoretikusan fogalmazott program, hanem alkataból is eredő, minőségérzékéből és szociális, nemzeti lelkiismeretéből természetesen következő állapot. Nébben gondolkodott, a néppel összeforrottan élt, benne a napi gondokban is, így munkássága szükségképpen népfrontos jelleget is nyert. Népfrontossága a kommunista párt népfront-elgondolásától nagymértékben függetlenül alakult ugyan, több, csak reá jellemző vonással, de alapvető kérdésekben, a nemzeti függetlenség védelmében, a nép felszabadulásának sürgetésében, a népi erő, a munkásság és parasztság összefogásának szándékában, az értelmiség ébresztésében, az embertelenség elutasításában — nagymértékben rokon is volt. Nemcsak rajta múlt, hogy népfrontossága nem tudott zavartalanul és szorosan egybeformni a szocialista értelmezésű népfrontpolitikával.

Így is, meglehetősen magányosságban, szíve és gondolkodása népfrontos hajlamai szerint munkálkodott. Íróként is, emberként is, politikusként is. Az író „ezer szívótárcsával” kapaszkodott az életbe, gépiesség nélkül, eleven, igazi érdeklődéssel rajzolta alakjait; az ember országjáró útjain is mindenütt otthon volt, minden társadalmi osztály fiával szót talált; a politikus előre, balra mozdított; az eredetiséget, a népért felelős emberséget keresve.

Bár itt meg kell állnunk egy bekezdésnyire: szabad-e Móriczról, a politikusról is szólni, mikor maga is jelmondatként írta folyóirata homlokára: „Hagyd a politikát, építkezz...” Csakugyan nem érdekelte a politika? Jámbor „reformerecske” lett volna? Csak tárgyias ábrázolásával kényszerített volna állásfoglalásra? Mennyi legenda, mennyi hamis, vagy legalábbis bizonytalan beállítás még mindig. Balogh Edgár érdeme, hogy számbavéve a közügyek íróját, felmutatta a nagy művészen a következetes politikust is: a magyar parasztság radikális politikusát, a parasztkérdés forradalmi megoldásának közíróját, „aki a polgári demokratikus forradalom plebejus befejezését és az új szocialista agrárpolitika — termelőszövetkezetek — távlatának megnyitását hirdette, mint a munkásosztály szövetségese. Az a fok, amelyre felfogásában a Magyar Tanácsköztársaság idején eljutott, belső igazodásának mértéke maradt az ellenforradalom és a fasiszta háború időszakában is, vörös fonál, mely értelmét adja egész életművének”.

Igen, a politikus ott élt Móriczban a forradalmak ellobbanása után is. De pontosan felmérte a helyzetet; a politika síkján nincs módja eszméi következetes fogalmazására. S ha az író nem kap helyet a közélet megfelelő pódiumán, ha csak hangfogóval beszélhet, akkor vegye a kalapját, menjen haza; öltöztesse művekbé gondolatait. Az író sok minden alól felmentheti magát, de az írás alól soha: háttérből, a betűn keresztül lehet mozgatója sokak életének. Tudta Bethlen igazát is — ő írta —: a fejedelemnek nem olyan álmokat kell álmodni, amiket akar, de amit lehet, sőt, amit

kell. Írhatta cikkeiben olykor, hogy „semmilyen politikával” nem foglalkozik, a valószínűségben szinte minden témája politika volt; még ha akarta, se tudta eléggé puhán fogni a tollat. Amit Németh Antal írt neki levélben a *Betyárról*, nagyon sok művére igaz: lázítás volt. Jól látta Nagy István, a kommunista író is: Móricz a legtöbbet politizáló írók közül való. Az *Erdély*, a *Rózsa Sándor*-kötetek fölérnek a Függetlenségi Nyilatkozattal; „regényei az alulrekedtek polgári vágyálmait szövegezték meg”, alakjait „az alulrekedt parasztmilliók felfelé tapogató karjainak láthatjuk”.

Ady örökségét, a magyar ugar ellen való harcot nem adta fel soha. Illyés jó okkal mondja „a legforradalmibb” magyar írónak. A tények hiteles bemutatása, az igazság könyörtelen kimondása okán. Ezért is nőhetett körüle — ha akarta, ha nem — tábor, mozgalom; nemcsak itthon, de a szomszédos országokban is.

Móricz politikai radikalizálódásának kezdetét a húszas évek végén, a harmincas évek elején látja az irodalomtörténet, a Magyarországot is elborító világgazdasági válság idején. A radikalizálódást nagy művek is jelzik: a *Rokonok*, a *Barbárok*, a *Boldog ember*, az *Árvácska*, és a *Rózsa Sándor*-regények. Ebben az időben lett igazán népfrontos író, minden vonatkozásban a nép írója. „AZ EGYÉN — mint már Németh László megfigyelte — most lesz igazán a közösség embere, aki a nemzet helyett emlékezik, vágyik, korhol és megbocsát... mintha a mindenfelől szorongatott nemzet helyett kellett volna megmutatnia egy öregembernek, hogy mit fenyeget a világ a magyarban.” Most sugallja leginkább azokat az igazságokat, amelyek a Márciusi Front, a Vásárhelyi Találkozó felé indítják az értőket, s viszi tovább, a még inkább nehezülő időben majd a Márciusi Front programját, egészen a munkásmozgalommal való cselekvő együttműködésig.

Móricz Zsigmond a maga forradalmi küzdelmeihez a húszas évek végén, a harmincas évek fordulóján a valóságban gondolkodó értelmiségi fiatalságban keresett szövetségest. A csehszlovákiai magyar fiatalokkal már 1926 óta tartotta a kapcsolatot; Ady jegyében. Az ő új arcú magyarságukban látott biztató villanásokat. Ezek a fiatalok kiszakadtak az apák konzervativizmusából, valóságban számot vetettek helyzetükkel, az idővel; falukutatást, szociográfiát csináltak: konföderációról, néptestvériségről álmodtak, s népfrontos szellemben politizáltak. Már túl voltak Gombaszögön, egy részük már eljutott, 1930-ban a munkásmozgalomig. Először prágai sarlós diákok előtt olvasta fel Móricz, 1930-ban az *Új szemek*, *új szavak*, *új ígéret*: a technika új vívmányaira, az új tudományra, a szociális forradalomra, a teljes életre figyelmezteti az értelmiséget. Az íróktól a „keresés és kijelentés” vállalását várja, „nem egy vallás, nem egy nemzet nevében, hanem az egész... vergődő, lelki kétségekben gyötrődő emberiség nevében”. Az ifjúságtól is azt várja, hogy egy új „szociálisabb és kulturáltabb magyarságot” termeljenek ki magukból.

Ez az írás az új pályaszakasz nyitánya, s a *Rokonok* már az „új szemek, új szavak” jegyében született. Legalábbis a könyv alakban megjelent változata. Igaza van Balogh Edgárnak — ismét őt idézem —, a *Rokonok* már meghaladása annak, amit „a polgári irodalom kritikai realista értékének szokás elkönyvelni. Móricz magasabb népforradalmi álláspontból bírál s ítélkezik, nem kímélve a dzsentri helyébe lépő liberális polgárságot sem”.

Volt egy másik reményébresztő élménye is a valóságban gondolkodó, s itthon is melléálló ifjúság mellett. Újabb országjáró útjain örömmel tapasztalta, hogy az ellenforradalom a népet nem tudta véglegesen gúzsba kötni és elnyomorítani. Politikai forradalmát letörte, de a nép ereje a művészetekben, a termelésben, a munkában egyre inkább utat keres. Szinte minden faluban mozdulni vélt egy-egy Veres Pétert, parasztokat, akik új technikára, új kultúrára, új társadalmi közösségre törekedtek. Úgy vélte, a roppant nyomás alatt is készül valami: érik, megérett a nép a demokráciára, a felszabadulásra; a változás már nem késhe sokáig. A *Boldog ember*ben már ez az érzés munkál. Jó György igaz ember, igaz érték; ilyen emberekre lehetne jövődőt építeni.

Ebben az érzésében megerősítették azok a falukutató írók, akik részben az ő művein nőve indultak Magyarország felfedezésére. Azonnal melléjük állt. Sorra je-

lentette meg méltató írásait Darvas, Veres Péter, Féja Géza, Illyés Gyula, Erdei Ferenc valóságfeltáró műveiről. „A nép lelke küzd — írta a 22 esztendő Darvas könyvéről —, titáni erővel küzd a világosságért, az áttörhetetlen közeg meghódításáért, s ez a legnagyobb reménység, hogy a magyar nép kiverekedi magának a magyar jövőt.”

Úgy érezte, a nép emelkedési törekvéseit mindenképpen segíteni kell. Itt a tettek ideje; különben elvész a csata. Az ő sugallatainak, írásainak is része van abban, hogy a mozgás előre, balra tartott, a Márciusi Front irányába. Ő kiáltotta el először Avar Janival, a szabolcsi betyárral: „A föld azé, aki megműveli!” Cikkeiből is számos gondolatot idézhetek volna az ellenzéki politikusok. A földkérdés számontartásával még a munkásmozgalmat is ösztönözhetette a parasztkérdés árnyaltabb vizsgálatára.

Hogy cikkeibe olykor kormánydicsérő passzusok is bekerültek? Nemigen jelentettek azok többet, mint valamikor nagy emberi és politikai példaképének, Bethlen Gábornak a törökdicserő szavai. Amit Bethlennel elmondott: mit csinálna, ha ma élne — vagyis 1935 körül —, valamelyest róla is igaz: „Ha én valamit elhatároztam, azt a legnagyobb titokban tartottam, míg a döntés és cselekvés pillanata el nem érkezett... Semmit sem adtam ki magamból, ellenben megvalósítottam a legmerészebb álmaimat is.” Azt vallotta ő is, amit nagy fejedelmével mondatott: „föl kell szabadítani ezt a nemes népet, politikai és társadalmi rendet, nyugalmat és a fejlődés minden lehetőségét megadni néki”.

S kihasználni minden jó pillanatot, amikor építeni lehet. Tudta Móricz nagyon jól, hogy kis reformokkal nem lehet nagyon sokra menni. „Szegény ember vízzel főz” — írta le egyhelyt a közmondást. S így folytatta: „... de főzni kell, különben éhenpusztul.” Az östehetségekről, szövetheteketésekről, népfőiskolákról, majd a hasura-szövésekről és a szénpóros tégláról írt cikkei így kell tekinteni. Nem adta fel sohasem az agrárforradalomhoz közeljáró földreform, az arányosabb birtokmegosztás álmát, de tudta, hogy addig is, míg az idő eljön, készülni kell, tudásban, kultúrában, minél inkább magasabbra lépni. A föld megszerzéséért folyó küzdelemmel egyidejűleg — idézem — „meg kell indulnia egy másik honfoglalásnak is, amely abból áll, hogy a föld népe birtokba vegye a tudást, és a világ gazdasági területén levő gyakorlatot”.

1934 decemberében írta ezeket a sorokat: akár a kulturális forradalomról, a népművelésről szóló korai töprengésnek is fölfoghatnánk.

Az ilyen töprengések, a népi világ felemelkedési törekvéseinek a segítése természetesen vezette Móricz Zsigmondot a Kelet Népehez, a Kelet Népe élére. Eszméleti vonatkozásban a Kelet Népe nem új szakaszt jelent az életében, hanem természetes folytatást, a népi forradalom útjának a további keresését. A szabadulás és emelkedés munkálását; népfrontos ösztönrel, az élni akarás jegyében.

A Kelet Népe átvételére ugyan személyes sorsának alakulása késztette, de a szerkesztését már a Márciusi Front, a falukutató mozgalom eszméinek a továbbviteléért is vállalta.

1939 novemberében felmondást kapott az Athenaeumtól, az Est-lapoktól: könyveit továbbra is kiadják, de cikkeire nem tartanak igényt. Móricz Zsigmond nem akart fórum nélkül maradni, hogy minél szabadabban szólhasson, saját folyóiratot kívánt teremteni. A Kelet Népe kapóra jött: jó neve, regényesen harcos múltja volt, a népi irodalom fórumaként ismerték, s éppen haldokolt. Megvételre kínálták. Igéreletesnek látta a vállalkozást: életet lehetne önteni a lapba, nagy vállalkozások fórumává lehetne tenni. Szinte Móricz Bálint-i fantáziával festegette már a jövőt: 10 ezer előfizetőt lehet szerezni a folyóiratnak, új irodalmi kort lehet támasztani vele. S már meg is vette Szabó Páltól. November 25-én kapta az Athenaeumtól a felmondólevelet, december 15-én már az ő szerkesztésében jelent meg a Kelet Népe... (A nyomda akkor valahogy gyorsabban dolgozott.)

Mikor a lapot átvette, igazán misziós feladatot vállalt. A Márciusi Front már széthullott, a Választ már betiltották, Csehszlovákia felosztásával a magyarországi demokratikus mozgalmaknak hangot adó osztravai Magyar Nap is megszűnt; a népi

áramlat kibontakozásának időszaka már lezárultnak látszott. Az európai láthatár is egyre sötétült: 1939 szeptemberében már indult a második világháború; s egyre kevesebb lett a remény, hogy Magyarország kimaradhat az öldöklő pusztulásból. S ebben a nehéz helyzetben a Kelet Népe átvételével — az immár hatvanéves ember — abban a korban, mikor a legtöbben már önként nyugalomba vonulnak, a népi demokratikus mozgalom továbbvitelére vállalkozott. A népi tábor folyóiratát az egész nép lapjává tette. Minden nemes szándéknak, mely a nép emelkedését kívánta szolgálni, teret adott. Így lett a Kelet Népe — ahogy Németh László fogalmazta — „egyszerre egzisztenciális remény, írói inger és hazafiúi cselekedet”.

Jelmondataért — „Hagyd a politikát, építkezz!” — sokszor bírálták a Kelet Népe Móriczát. Még azt is vélték többen, hogy a radikális író politikaellenes álláspontja szükségképpen a nyilasok karjai közé kergeti a parasztság politikailag legradikálisabb részét. Ma már nem kell bizonygatnunk: Móricz elsősorban a jobboldali politikától óvott. Más legális politizálási lehetőség akkor már nem nagyon volt, olyan erőket, amelyek a népben csírázó értékeket politikai győzelemhez vezették volna, nemigen látott. Ezért is szorgalmazta az önségély politikáját, a nép erőinek a politikai keretektől függetlenített ösztökélését az építkezésre, a holnapra. A kormányzat szociális piruláiról mondhatott olykor — mondott is — nyugtázó szavakat, önségélypolitikájának mégis az a lényege, amit már Kovács Imre észrevett: „Amikor látta, hogy a politika tehetetlen, a Rendszer a magyar nép útját állja, gondolati megoldásokkal próbálkozott.”

Látta a sötétet, hallotta a sors kopogtatását, érzekelte a földrengéses állapotot, de látta azt is, hogy a nép szellemi felszabadulásban van; kész, érett a szabadulásra. A készülő vihart látván hajlékot akart a magyar nép feje fölé: értékeiben, önérzetében erősíteni, a jövőre átmenteni, s tenni, amit a falvak népe és a tanyák népe a maga erejéből is tehet.

A demokratikus, jó politikának különben pillanatra sem volt ellensége: a Márciusi Front embereinek, sőt a munkásmozgalom vonzásában dolgozóknak is fórumot adott; sőt, azoknak elsősorban. Erdeiről tudta, hogy ő vezette a Parasztpárt megalakulásához vezető tanácskozást a Maroson, Darvasról is, hogy a munkásmozgalom sodrában indult; Kelemen Jánost, a diákmozgalomban egykor lebukottat vette szerkesztő munkatársul és Jócsik Lajost, az egykori sarlóst. Azok írásait is közölte, a népfőiskola ügyében is, akik tudták — miként Darvas —: nem népfőiskola kell, hanem szabadság, s hogy nem a parasztság külön sorsa a probléma — hanem, mint Erdei Ferenc fogalmazta: „az egész magyar társadalom felszabadítása”. S maga is leírta a hődmézvásárhelyi gazda szavát, hogyan lehet hát rendet teremteni: „Gépfegyverrel, az anyjuk istenit.” Rózsa Sándorában is ezt mondja, nagy művészi bizonyossággal: nem a reform, a forradalom segít.

Persze volt ellentmondás, sok ellentmondás Móricz Zsigmond korabeli elgondolásában, s a Kelet Népe sok közleményében is. A romantikus antikapitalizmus, amelyről Lukács György írt a Kelet Népe kapcsán, valóban sok ellentmondást szült. Móricz romantikus antikapitalizmusa azonban igazában átmenet volt az igazi antikapitalizmus, a szocializmus felé.

A Kelet Népe mindvégig népfrontos fórum maradt. Már indulásakor is annak ígérkezett. Már az első megbeszélésen, amelyet nagy hirtelenében a Pannónia kávéházba hívott össze Móricz Zsigmond, igen tarka volt a sereglet. „Népi írók, fiatal intellektuelek, vidéki búsmagyarok, színirendezők, nagystílusú könyvkiadójelöltek” — ahogy Németh László írja emlékezésében. „Az ő lapindítása olyan volt, mint egy kuruc zászlóverés. A Szabó Lőrinc, Illyés, Féja, Erdei-féle főurak mellé előszívárógtak az irodalom szegénylegényei, sőt martalócái is.” Hamarosan ott lesznek a lapban a munkásság írói is: Kassák Lajos, Benjámin László, Salamon Ernő, s mindenekelőtt a pár esztendővel korábban eltávozott József Attila is. A legtöbb verset talán tőle közölte.

A régi szlovenszkóiak közül Győry Dezsőt hozta és Jócsikot, aki szerkesztője is lett, az erdélyiek közül Bartalis Jánost, Molter Károlyt, Nagy Istvánt, Balogh Edgárt, Asztalos Istvánt, s közli az ismeretlenségből kopogtató fiatalokat is, így Sümegi Tóth

Tivadart — akinek apja is lett egy kissé haldoklásában —, a debreceniek közül Kiss Tamást, Tóth Endrét, s a debreceni diákok, Gellért Sándort. Érdemes betekinteni a Kelet Népe bibliográfiájába — köszönet érte a Debreceni Egyetemi Könyvtárnak —, hány szerzőtől közölt MórícZ Zsigmond írást: mennyi színt, mennyi árnyalatot. Még világnézetileg is: népieket, szocialistákat, polgári humanistákat.

S mennyi emberről íratott, vagy írt maga, ugyancsak népfrontos öleléssel. Babits, Kosztolányi távolabb esett az ő ízlésétől, de a Kelet Népe méltányolta őket, a Kelet Népében az erdélyiek közül inkább a szocialistákat közölte, de az arisztokrata Bánffy Miklós történelmi regényéről, mint igazi értékről, maga írt elismerően. S ugyancsak népfrontos szellemben: gyógyíthatta, ahol tehetette, a méltánytalan mellőzés ütötte sebeket is; segítette, ha módja volt rá, a sorsukban bukdácsoló rongyosokat. Oláh Gábort maga köszöntötte a 61. születésnapján, ha már a 60. évfordulón megfeledezett róla az irodalmi világ. S köszöntötte Szabó Dezsőt is, a németellenes nagy magányost, ugyancsak hatvanévesen: „Én mellette állok...”

Lehet, hogy gondosabb elemzés ehhez a szerkesztői gyakorlathoz kérdőjeleket is húzhatna; a Kelet Népe szépirodalmi anyagát a kortársak is igen vegyesnek vélték, a finnyásabb írástudók el is maradtak belőle. De az mégiscsak korszakos érdeme, hogy népfrontos szellemben együtt hozta a szocialista, a népi s polgári humanista írókat, akárcsak Illyés a Magyar Csillagban. Szép volt, nagyon szép — most már Németh László szavait idézem —, „ahogy az elnyomottakat, a láng nélkül hamvadókat, a munkásságból, parasztságból feltörekvőket mozgósította”.

A munkás-paraszt összetartozás ténye a Kelet Népében mindvégig tükröződött; mintha MórícZ Zsigmond ösztönösen is a munkás-paraszt szövetség kérdésének a tisztázására törekedett volna, legalábbis irodalmi vonatkozásban. Ennél a problémánál érdemes volna hosszasan időzni: a Kelet Népének, MórícZ utolsó éveinek ez az egyik kulcskérdése. Eddig úgy tudtuk, azt hangsúlyozta a szakirodalom is: MórícZ nem tudott találkozni a munkásosztály szemléletével. Nem volt ugyan idegen neki a munkásosztály, megbecsülő érzéssel volt a munkásság iránt, de nem tudott összeforralni vele. Szépirodalmi műveinek „csonkaságát” is ezzel vélték — véltük — magyarázhatónak. Az újabb kutatások, főleg Balogh Edgár közlései, árnyaltabb fogalmazást sürgetnek: MórícZ a Kelet Népe idején már meghaladta a falu és a parasztság önszerveletét, kereste a szocialista munkásság szövetségét. A munkásság is közelített hozzá; sok képviselőjével meg is történt a találkozása.

Nem volt, nem lehetett könnyű ez a találkozás: a forradalmak bukása után az író és a munkásmozgalom több képviselője, illetve szervezete között egyfajta kölcsönös bizalmatlanság, illetve óvatosság táplálódott fel. A forradalmakban csalódott író nem méltányolta eléggé a munkásmozgalom erőfeszítéseit a magyarság talpraállítására, illetve a parasztság felemelése érdekében — a Boldog ember Lieb urába ki is vetítette MórícZ eme érzéseit —, a munkásmozgalomban dolgozók közül pedig sokan úgy vélték: MórícZ begöngyölte a zászlót; elhamvadt benne a fáklya tüze. Balról jó ideig inkább csak csipéseket kapott, még a Korunktól is, még Fábry Zoltántól is; Fábry Zoltán később élete „szégyenfoltjának” tartotta a MórícZ elleni támadást, nagy tanulmányban vezekelt régi elfogultságáért. Tévedésének forrását a rossz tájékozatóságban jelölte meg. Tájékoztatói lehetnek elfogultak, személyileg kicsinyesek, de elfogultságuk kapcsolódott egy általánosabb felfogáshoz. Ahhoz az elképzeléshez, hogy Magyarországon a második proletárdiktatúra van napirenden, az idő megérett a választásra, mégpedig nem a demokrácia és a félféudalizmus, illetve a fasiszmus között, hanem a szocializmus és a fasiszmus között. A döntést akarták meggyorsítani az éles kritikák. Ebből a — különben méltányolható — szándékból nemcsak MórícZ elmarasztalása következett. Részben ez magyarázhatja a Sarló és Kalapács platformját is; többek között József Attila elmarasztalását. Ilyen elgondolással nehéz volt méltányolni Illyés líráját, s a népi írók történelmi jelentkezését is.

A szocialista oldalról érkező csipések, kioktatások fájdalmasan eshettek a polgári világból végleg kiszakadó MórícZnak, de a fájdalom nem tette ingerültté. A támadásokra nem támadással, de türelemmel felelt. Haraszti Sándor felkereste annak

idején, mint a Korunk hazai megbízottja, hogy beszéljen véle, hogy megnyerje a Korunknak, illetve a korabeli szocialista elgondolásoknak. Csendesen hallgatta Haraszti Sándor lázas, türelmetlen fejtegetéseit. A végén csak annyit mondott: „de szép magyar fejed van, fiam...” Vagyis: ha őt méltatlanul bántják is, csak végezzék a dolgukat; majd csak észreveszik, lázaikból kitekintve a teljes realitást, s így az ő művészei igaz értékei is.

Maga a munkást és parasztot is közös anyagból vétetettnek érezte, valahogy olyanformán, ahogy majd Veres Péter fogalmazta: a paraszt földdel dolgozó munkás, a munkás vassal dolgozó paraszt. Olykor együtt is látta a parasztot és a munkást a közös szegénységben. S ha ritkábban, ha sokáig óvatosan is, be-benyitott munkásszervezetekbe, a városszéli, külvárosi proletárlakásokba, s mindig testvéri érzülettel szötte írásaiba a proletársorsokat.

Különösen foglalkoztatta József Attila sorsa; a proletariátusban levő „zsencsírak” napfényre kerülésének, kibontakozásának a problémája. Ezért is írt róla annyiszor; novellában, tanulmányban, emlékezésben, s áttételesen talán még az *Árvácskában* is. József Attilában a magáéval rokon sorsot látott: mindketten előőrsei osztályuknak, mindketten a népi mélységből indultak a kultúra magasába; de József Attila még nehezebb körülmények között, mint ő. Költészete — úgy látta — „valójában a proletariátus vergődése volt az idegen környezetben”. „Úgy tűnt fel — írta József Attiláról emlékezve —, mintha régen nagyon közel volnánk, s valami gát tartott volna távol, ketten valakik, egymásra utaltak, s nem érintkezhetők. Közös atmoszféra, kozmikus távolság. Folyton élnek számomra lelkek, akikkel lehetetlen egybegyűlni, mégis együvé tartoznak... Folyók csak a tengerben találkoznak, s ott egybekavarodva felsőhajtanak: akkor kellett volna...”

A munkásokkal való találkozások, ha későn is, csak bekövetkeztek. Az öregedő Móriczhoz egyre többen közeledtek a munkásfiatalok közül is, felismerve műveiben a társadalmi s emberi felszabadulást sürgető indulatokat, amelyeket Ady már a *Hét krajcár* olvasásakor nyugtázott: „Móricz Zsigmond egyedül fölér egy forradalmi szabadcsapattal.” Írogató munkások, üvegesek, bőrösök, harangöntő legények keresték fel gondjaikkal, s kerültek — kiszakíthatatlanul — embersége búvkörébe. Különösen a Kelet Népe korszakában. Nagy István le is írta a maga Móricz Zsigmondhoz kapcsolódásának az állomásait. Az ő tudatában, mint a legtöbb szervezett munkásében, Móricz „polgári íróként” élt, akinek a könyveivel nem érdemes különösebben foglalkozni, fölöslegesen vonná el a figyelmet a progresszív írók — Zola, Gorkij, Upton Sinclair, Traven számított akkor előttük progresszívnek — műveitől. Csak a *Rokonok* olvasásakor érezte meg Nagy István, hogy Móricz, bár „holmi nyavalyás, középosztályi témákat” dolgoz fel — mégis „rendszer-leleplező”. Polgári író ugyan, de realista. De a bizalom még továbbra is korlátozott volt Móricz iránt. A Hagyd a politikát... fogalmazó íróra úgy néztek többen, mint „aki egy követ fú a reakciókkal”. Csak műveit olvasva és szerkesztői gyakorlatát látva ébredtek rá véglegesen: Móricz igazán a nép írója. A szegénység — a parasztok és munkások —, s az igazság szószólója. Erdélyi kapcsolatait is ezt bizonyították.

1941 tavaszán arra is talált módot, hogy kiszakítsa magát a szerkesztés napi gondjaiból, s legalább néhány héttel megajándékozza magát Bethlen Gábor földjén. Erdély-nézőben a magyarság minden társadalmi rétegét felkereste, beszélt mánásokkal, püspökökkel, szolgabírókkal, képviselőkkel, tanárokkal, papokkal, kismembekkel, parasztokkal; egyformán érdekelte az élet minden megnyilatkozása. De legtöbbször — kísérelőjétől, Bözödi Györgytől tudjuk — mégis a falvak szegénysorát kereste fel, s amit addig ritkábban tett: a munkásszervezeteket s a munkásmozgalom ismert résztvevőit. Kolozsvárt a szociáldemokrata Jordáky Lajos lakásán Gaál Gáborral, a megszüntetett Korunk főszerkesztőjével, Balogh Edgárral, az egykori sarlóssal, a népfrontos gondolkodóval, Demeter Jánossal, a MADOSZ egyik vezetőjével, Nagy Istvánnal, a kommunista íróval, Kovács Katona Jenővel, a Korunk volt segédszerkesztőjével találkozott többek közt. Összehozta Balogh Edgár Józsa Bélával, az észak-erdélyi kommunista párt vezetőjével is. Józsa Béla vitte magával Móricz Zsigmondot a Kis-pipa vendéglőbe, ahol — Kovács István munkás emlékirásából tudjuk — a munkás-

problémák irodalomba vonásáról beszélgetett a kolozsvári kommunista és szociáldemokrata munkásokkal. Marosvásárhelyen is folytatódtak találkozásai a munkásmozgalom embereivel. Veres Pált kereste fel, a szakmunkást, és Salamon Ernőt, a „Gyönyörű sors” költőjét.

S a találkozások nem maradtak pusztán személyes emlékek, a parlamentben lekommunistázott, s a tanítóságból azonnali hatállyal elbocsátott Balogh Edgárt folyóirata erdélyi képviselővel bízta meg, Józsa Bélának lapszervezői megbízólevelet adott, Vargyas Antalt, az írogató csiki földművest a Szabad Szó pesti szegényparasztkonferenciájára igazította, s Erdély más kommunista, szocialista, baloldali tollforgatójának is fórumot biztosított a Kelet Népében. A Népszava mellett — megírja Jordáky — az erdélyi baloldaliak a Kelet Népét érezték magukhoz legközelebb. A folyóirat a népfront munkás és népi szocialista vonalát tükrözte már korábban is, s Darvas, Erdei, Illyés, Veres Péter és Kassák mellé most felvonultak az erdélyi baloldali írói és publicistái is: a helikonista Bartalis és Szentimrei mellett Balogh Edgár, Nagy István, Salamon Ernő, Jordáky Lajos, Asztalos István, Kovács György, Böződi György, Veress Pál; többnyire a betiltott Korunk munkatársai. Számot adva az erdélyi változásokról, tanúságot téve az együttélő népek egymásra utaltsága mellett, s számon kérve — antifasiszta indulattal — azt, ami kimaradt az erdélyi leltárból. A szabadság erdélyi szellemét.

Az erdélyi kommunisták és szocialisták Kelet Népéhez való kapcsolódása sem akkor, sem később nem találkozott osztatlan bizalommal. A bizalmatlanság nemcsak Móricznak, de a Kelet Népében résztvevő Németh Lászlónak, Féja Géának, sőt olykor Veres Péternek is szólt. A történelmi számvetés azonban a kapcsolódókat igazolja: a Korunk elhallgattatott írói számára, az erdélyi baloldal számára a Kelet Népében vált lehetővé leginkább a megszólalás. Másutt is szólhattak egyenként, másutt is szóba jöttek a gondok, szorványosan, de így, a vásárhelyi találkozóra emlékeztető népfronti összeállításra, népi és kommunista írók együtt, a Kelet Népe hasábjain szerezték meg — mint Balogh Edgár írja — félbemaradt mozgalmak folytatását.

Móricz erdélyi útja nyomán a népi erők új megmozdulása, a parasztság—munkásság—értelmiség egészségesebb kapcsolata kezdett kialakulni. A népfront kezdett erősödni. Pusztá megjelenése is a népfrontos szellemet erősítette. Emberi lénye omlasszotta a megmerevedett osztály- és társasági falakat. Ismerte az értelmiséget, ott-hon tudott lenni a szegényeknél, együtt tudott gondolkodni a fiatalokkal. Az ő jelenlétében azok is le tudtak ülni egymás mellé, akik különben nagy ívben kerültek egymástól még az utcán is. Ahol megjelent — már az akkori tudósítások is megírták — eltűntek a feszélyezettségek; a kisparaszt, a szocialista munkás, a humanista író, a tanár, a pap, az érdes politikus egyaránt őszinte vallomásra kényszerült.

Hogy a népfrontos ösztönű Móricz az erdélyi baloddallal, az erdélyi munkásmozgalom embereivel találta meg ilyen természetesen a szorosabb kapcsolatot, van magyarázata. Régi viták is kevésbé zavarták a kölcsönös közeledést, a Korunktól kapott egykori tüskéket Gaál Gábor maga közömbösítette, a *Betyárról* szóló hódoló tanulmányával. A magyarországi ifjúság java is Móricz felé fordult az idők során — a kisebbségben nevelkedett értelmiségiek azonban indulásuk kezdetétől irodalmi és politikai eszményként tekintettek rá, mint Ady harcostársára és örökségének folytatójára. Aki immár országhatár helyett népben, a bárhol élő magyarságban gondolkodik. A magyarság önmegtartásában. Aki még megjelenésével, érdeklődésével és biztatásával is „bátyjuk” tudott lenni. S ott volt Balogh Edgár, a kommunisták és népiek szövetségének megszállott munkálója, s Józsa Béla, az észak-erdélyi kommunisták vezetője, aki ezt a munkálkodást nem ellenezte. Kávéházi pletykák sem mérgeztek: a sors szerint összetartozók egymás mellé kerülhettek, a népfrontos elképzelések jegyében. A népszolgálat alapján.

A teljesebb képhez hozzátartozik az a szomorú tény is, hogy a munkás-paraszt összetartozást vállaló, népfrontos Móricz életének egy nehéz pillanatában élesen szembekerült a munkásmozgalommal, illetve a Népszavával. A Népszava átvette egyik cikkét, megcsonkítva, más címmel; a nagy jelentőségű 1941-es karácsonyi szá-

mába. Eddig a baloldal támadása folyt Móricz ellen: — illúziói vannak a kormányzatról —, most jobbról harsantak fel a vádak: a hazafiatlanok táborába utalták. A két tűz közé került Móriczot Szvatkó Pálék nyilatkozatra vették rá, amelyben elítélte a Népszavát. Elhamarkodott, igaztalan állításával egy pillanatra a népfrontot is veszélyeztette. A Népszavával — Kállai Gyulával, Losonczi Gézával — az erdélyiek közvetítésével sikerült nyugvópontonra jutnia; a Kelet Népe a maga útján haladt tovább.

A Kelet Népe népfrontos fórum volt — Móricz eleve a magyarság fórumának szánta, a magyar nép legfontosabb kérdéseit kívánta tárgyalni benne —, de a saját küzdelmeinek, művészi kísérleteinek is ebben a folyóiratban talált már csak helyet. Ezért tartotta meg haláláig, noha már az első tíz hónap után úgy látta egyik hajnali töprengésében — 1941. augusztus 22-én hajnali 3 óra 10 perckor írta vonatkozó jegyzetét —, hogy a Kelet Népének meg kell szűnni: maga megöregedett, megfelelő írógárda nincs, a szépirodalmi törekvés kevés az ifjúságban, nincsen kiadó, nincs pénz; előfizetők sincsenek. De ha megszűnik, elveszti az orgánumot. Ki lesz szolgáltatva mindazoknak, akik ellene és elvei ellen jöhetnek. Elvész a magyarságnak egy fontos fóruma. A fiatalok elveszítik benne az apát, a pártfogót, s kicsit a szervezőt is. Csinálni kell hát tovább, beteg, fáradtan, keserűen is.

A folyóirat emésztette nemcsak a pénzt, a fizikai erejét is, de egyben meg is sokszorozta kísérleteit, irodalmi eredményeit: még felsorolni is sok, mi minden került ki a Kelet Népéből. Még regénye is, kettő. Az *Árvácska*, „a mélység zsoltára”, s a *Rózsa Sándor*, a forradalmas eposz. Az író és lapszerkesztő munkája összetartozott, szépirodalmi műveiben tovább is írja, korrigálja is az országjáró, a publicista és a folyóirat-szerkesztő tapasztalatait; gyötrődve, vívódva, járható utat keresett. Regényeiben is felmutatta: milyen értékek vannak a népben, milyen értékek várnak kibontakozásra. Tudatosította tovább, mítoszi villanású nagy regényekben: a szegény is ember. Ébresztette, növelte a demokratikus szabadságösztönöket; fölkészített, sorakoztatott egy új honfoglalásra.

S mikor a legmagasabb csúcsokon állt, az emberség és a művészet csúcsain, akkor zajgott fel körülötte lehangosabban a törpe világ: mit akar ez a Móricz? Ledobta a székből Kossuthot, Széchenyit, Deákot? Új betyárvilágot akar támasztani? A fokosemelgetések nemcsak neki szóltak, de a népi irodalomnak is, amelyet ő is nevelt, s védelmezett. S túl az irodalmon, a forradalmas parasztságnak, amely bejelentette az igényét méltó jussára. Micsoda zendülés volt: egy kórusban szólt Móricz ellen a konzervatív Petőfi Társaság és a szociáldemokrata Népszava. Birtokos urak és liberális polgárok nagyon egyetértettek abban, hogy a betyár csak kötve jó. S a paraszt maradjon mindörökké paraszt.

Voltak hívei is Móricznak, változatlanul, akik védték, s egy országos Móricz-nap tervét dédelgették: ugyanazon a napon, az ország minden nagyobb városában hitet tesznek majd Móricz mellett. De ez csak álom maradt.

A valóság szigorúbb volt: a magyarság egészében gondolkodó, népfrontos ösztönű író útja rideg magányosságba futott. Táborá ritkult, előfizetői fogytak, munkatársai közül is többen elmaradtak. Riasztó, ijesztő képet őriz utolsó nyaráról a barátok emlékezete: a nemzetközi vásáron, a Kelet Népe könyvsátrában, a maga és a népi írók könyveit árulja. Fáradt, meggyötört; cibált ősz hajáról megereszkedett bajszára esik az árnyék. Állt a nagy könyvhalom mögött, várta a vásárlókat. Nemigen jöttek. Más érdekelt inkább a sokadalmat: a bor, a tormás virsli, a mutatványos szórakozások. Csak két ember állt mindvégig mellette: jobbján Csibe, a leányává fogadott proletárlány, balján Örvös Lajos, a Kelet Népe kopott kis mindenese. Kínálgatták a nemes termést: könyvet tessék.

Aztán már hamarosan temették. Erről is van egy fájdalmas képünk: „... olyan volt ez a temetés — emlékezett rá Veres Péter —, mintha valamelyik brazilai őserdő mélyén összegyűltek volna a szétszórt magyarok bajtársuk temetésére”.

De azért az a nép, amelynek a jobb sorsáért munkálkodott és élt, mikor elérkezett a szabadulás órája, készen volt a munkára. Érett volt lelke a felszabadulásra.

S az új világ építésére azok az erők sorakoztak fel — parasztok, értelmiségiek, munkások — a népfront jegyében, a Márciusi Frontra is emlékeztető programmal, amelyeket Móricz Zsigmond is ébresztett. A földreform terve már készen volt, elkészítették az ő munkatársai — talán már a Kelet Népe idejében —, csak ki kellett hirdetni. A földosztást is kezdhették. Ott voltak a Győrffy-kollégisták, akiknek az industrialisában Móricz művei is meghatározók voltak.

TAMASI MIHÁLY

A falukutató írók parasztszemlélete

A harmincas években a falukutató irodalom jórészt feltárta a parasztság és egyes rétegeinek társadalmi jellegzetességeit, helyzetének, fejlődésének sajátosságait. S bár a népi írók műveiben — különböző mértékben — előforduló egyoldalúságot, a parasztság némely vonásának, s a paraszti fejlődés néhány jelenségének túlhangsúlyozását a marxista kritika méltán bírálta, elismerte és kiemelte történelmi érdemüket a parasztság sorskérdéseinek felvetésében, a parasztság életének reális bemutatásában.

A falukutató írók azt vizsgálták, hogy az elnyomottságban és elmaradottságban élő parasztság előtt milyen felemelkedési lehetőségek nyílhatnak meg. A parasztság életét részletesen feltáró munkásságuk során szinte mindnyájan rámutattak arra, hogy a táj adottságainak jobb kihasználásával, a termelés intenzívvá tételével különböző vidékek parasztszjai milyen hallatlan erőfeszítések árán igyekeznek előre jutni a gazdasági megerősödés és a társadalmi felemelkedés útján.

A FALUKUTATÓ ÍRÓK ÉS A PARASZTSÁG „POLGÁROSODÁSA”

A falukutató írók a paraszti fejlődésnek ezeket a folyamatait a *parasztság „polgárosodása”-nak* nevezték. Erdei Ferenc magyarázata szerint ez a kifejezés bizonyos tisztázatlanságot is takart, de jól tükrözte azt, hogy használói a parasztság „polgárosodásán” nemcsak a szorosan vett kapitalizálódást, a paraszti árutermelés fejlődését értették, hanem ennek a folyamatnak sokféle és sokoldalú társadalmi megnyilvánulásait is.

Veres Péter a paraszti tőkegyűjtés, a paraszti árutermelés akadályait hangsúlyozva annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a táj adottságait kihasználva a makói parasztság a hagymatermeléssel, a szegedi és a kalocsai a paprikatermeléssel, a nagykovácsi az uborkatermeléssel, a ceglédi és kecskeméti a gyümölcsstermeléssel ki tud törni elmaradottságából. Féja Géza lelkesedéssel írt a gyulai és békési „kertkultúra hősei”-ről, az orosházi baromfitermesztő, mintaszertű „belterjes kisbirtokkultúrát” teremtő parasztokról, a makói hagymakertészekről, a kunágotai ciroktermelőről. Szabó Zoltán a Cserhát, Mátra és a Bükk vidékén élő parasztság különböző rétegeit vizsgálva megállapította, hogy az Eger és Gyöngyös környékén élő szőlősgazdák jobb módúak.

A falukutató írók művei egyértelműen bizonyították, hogy a *parasztság „polgárosodásának” akadályai a nagybirtok és a népellenes társadalmi rendszer*. Emiatt a „polgárosodni” akaró parasztság abnormális utakra kényszerül. Kovács Imre „beteg társadalom”-ról, „néma forradalom”-ról, Féja „beteges folyamatokról”, Erdei „tétova és felemás polgárosodásról”, Szabó Zoltán a parasztság „meneküléséről” írt. A déldunántúli, ormánsági, sárközi birtokos parasztok körében tapasztalható egykézést is

az elfajult „polgárosodás” megnyilvánulásának tekintették. Műveikben sokoldalúan ábrázolták a „polgárosodási” folyamat másik oldalát, a kisárutermelő parasztság alsóbb rétegeinek elszegényedését, proletarizálódását is.

Főleg Erdei Ferenc és Féja Géza szociográfiai munkásságából derül ki, hogy kivételt képeztek azok a Duna—Tisza közí, dél-alföldi mezővárosok, amelyek — Révai József szerint is — „az általános agrárfejlődéstől eltérő fejlődésükkel korán és sokkal szabadabban tudtak utat nyitni parasztlakosságuk polgárosodásának”. Erdei Futóhomok című művében mélyrehatóan elemezte ennek a *szabadabb mezővárosi fejlődésnek a sajátosságait*. Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Kiskunhalas parasztjai korán szabad paraszttokká váltak, s e városok sajátos birtokpolitikájukkal utat nyitottak parasztságuk gazdasági előrehaladásának. Nagykőrösön földfoglalás, a Kiskunság városaiiban település, Kecskeméten parcellázás útján jutottak földhöz a kisbirtokos parasztok, és ahol nem a feudalizmusban kialakult rétegződés, hanem a földbirtokok bizonyos egyenlősítése alapján történt a föld birtokba vétele, ott *egészségesebb, szabadabb volt a fejlődés*.

Erdei Kecskemét birtokpolitikáját tartotta legfejlettebbnek és legnagyobbvonalúbbnak, mivel a parcellázások során földhöz juttatták a zsellérek egy részét, akik önálló egzisztenciájuk alapját vethették meg a szőlő- és gyümölcskultúrával. Viszonylag szabadabb fejlődés ment végbe Nagykőrösön, részben Kiskunhalason is, és mindazokban a Duna—Tisza közí, dél-alföldi mezővárosokban, ahol nem volt feudális eredetű magánbirtok, vagy jelentéktelen szerepet töltött be. Erdei szerint a mezővárosok mind hasonlóak voltak, csak „néhányek előbb vannak ugyanazon fejlődés útján, mások hátrább egy-egy állomással”. Fejlődési sorrendjüket a következőképpen állapította meg: Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Makó.

Nem vette azonban eléggé figyelembe a közöttük tapasztalható eltéréseket. Kecskemét határában például néhány egyházi, valamint több magán nagybirtok, úri birtok is volt, amelyekkel együtt a kapitalizálódó gazdagparasztai birtokok egyre fontosabb szerepet töltöttek be a város mezőgazdaságában. A gazdagparasztság gazdasági és társadalmi súlya pedig Nagykőrösön és Cegléden is jóval nagyobb volt, mint Makón és Szegeden.

A mezővárosihoz hasonló egészségesebb fejlődés jeleit fedezte fel továbbá Erdei a Duna—Tisza közí Homokhátságnak, Kiskunságnak, a Bácskának azokon a területein, ahol a feudális eredetű birtokok kisebb arányban fordultak elő, és a kertkultúra, a gyümölcs- s szőlőtermelés kifejlődött (Kiskunfélegyháza, Kiskunmajsa, Kiskőrös, Kecel, Soltvadkert, Izsák, Jánoshalma, Bácsalmás). Ezeknek a helységeknek a nepe — Erdei szerint — tisztán saját energiájának köszönhetette felemelkedését.

A falukutató írók szerint tehát a parasztság „polgárosodása” leginkább azokban a Duna—Tisza közí, dél-alföldi mezőgazdasági városokban és mezőgazdasági területeken haladt előre, ahol a feudális eredetű nagybirtok súlya, befolyása gyenge volt, és ahol a belterjes mezőgazdasági kultúra kialakult. Szabó Zoltán némi túlzással egyenesen azt írta, hogy a parasztság a Viharsarokban lázad, a Duna—Tisza közén „polgárosodik”, északon, a „cifra nyomorúság” földjén pedig tűr. Révai József is hangsúlyozta, hogy „nálunk a polgári parasztság különösen az ország egyes kedvezőbb helyzetben levő vidékein, mégiscsak ki tudott kelni tojásbéjaiból” és „ha csak lokálisan is, ha küszködve is, ha demokrácia hiányában magára hagyatva is — de mégis van polgárosodott parasztság”.

A „POLGÁROSODÓ” PARASZTSÁG INGATAG HELYZETE

Erdei véleménye szerint a nyugati tőkés országokéhoz hasonló parasztság nálunk csak a „nyugati” tájakon volt található, „különösen németekkel vegyes vidékeken, városok közelében, ahol a társadalom fejlődésvonala többé-kevésbé párhuzamos a nyugatival: a Kisalföldön és Pest-vidéken”. S ez így volt a tokajhegyaljai történelmi borvidéken és a szabolcs-szatmári almatermelő körzetekben is, ahol a paraszti árutermelés aránya szintén nagyobb volt, mint a külterjes mezőgazdasági területeken.

A parasztság „polgárosodását” rétegenként vizsgálva nyilvánvaló, hogy ez a folyamat a gazdagparasztság körében bontakozott ki leginkább. Az eddigiekből az is kitűnik, hogy az említett „egészségesebb” paraszti fejlődés vidékein az *árutermelésüket fejlesztő kis- és középparaszti rétegek „polgárosodása” is megfigyelhető volt*. Révai József Molnár Erik véleményével szemben joggal hangsúlyozta, hogy Fėja, Erdei, Szabó Zoltán könyveiből kiderül: „a jómódú polgári vagy polgárosodó parasztréteg egészét korántsem lehet mechanikusan ráhúzni a kulák kaptafára”. Hiszen Erdei a Duna—Tisza köze vidékeit vizsgálva „járt utána a parasztság fejlődése konkrét folyamatának” és bizonyította be a közép- és kisparasztság egyes csoportjainak „polgárosodását” is.

Erdei és a népi írók többsége különbséget tesz a gazdagparasztságot képező „polgár-parasztság” és a belterjesen gazdálkodó, feltörekvő, „polgárosodó” kisbirtokos parasztság között. A gazdagparasztságnál inkább a „polgárosodás” elfajulása, az úrhatnáság, a gőg, a felfuvalkodottság tapasztalható. Darvas József azért bírálta e réteget, mert nem dolgozik, csak dolgoztat, „élvezetekre beállított életet él”.

Velük szemben a falukutató írók többsége a „polgárosodni” akaró, a felemelkedésért hallatlan energiával küzdő kisbirtokos parasztság törekvéseivel rokonszenvezett. Erdei Ferenc e réteget — indokoltan — nevezte *kispolgár-parasztságnak*, amelynek — tájankénti jellegzetességei alapján — több csoportját különböztette meg. A falvakban és főleg a Dunántúlon élő kispaszterek jellemzőjének a maradiságot, a lassúságot és a közömbösséget tekintette. A bácskai kisbirtokos parasztságot konzervatív kispolgároknak tartotta, akik gyarapodó és fejlődő egzisztenciát képviseltek, de előrehaladásuk szigorúan az adott gazdasági és társadalmi rendhez kötődött. A Pest-vidék parasztsága — szerinte — a nagyváros, a piac közelsége következtében „nyugati” módra „polgárosodott”, de igényei, törekvései kispolgáriak maradtak.

A kispolgár-parasztság legtipikusabb képviselőinek a *mezővárosok kertész-, gyümölcsös- és szőlőgazdái* tekintette, akik belterjesen, piacra termelnek. Termelési fejlettségük következtében már eleve vállalkozó szelleműek, szorgalmasak és felfelé törekvők termelési színvonaluk fokozása érdekében. A kispolgári paraszti jövedelem megszabadította ugyan őket a betevő falat gondjától, de sok mindenről le kellett mondanunk, hiszen állandóan fenyegette őket a kapitalista konkurenciából fakadó veszély, az esetenként bekövetkező termelési és értékesítési válság. S mivel nem a gazdasági és a társadalmi rend által megalapozott, szerves fejlődésről volt szó, mindig bekövetkezhetett a visszaesés. Így a *kispolgár-parasztságot helyzetét a nagyfokú bizonytalanság jellemezte*.

Erdei felismerte a kispolgár-parasztság társadalmi helyzetének átmenetiségét, bizonytalanságát. „Jellemzően této csoport”-nak tartotta e nagyszámú réteget, mert parasztságnak nem akarnak lenni többé, vagyis „polgárosodni” akarnak, „polgári elismeretést kívánnak”, de mivel a társadalom nincs berendezkedve fogadásukra, „elégedetlenek, követelők és ellenzékiek”.

Az árutermelő kis- és középparaszti rétegeket az individualizmus, az egymás közti konkurencia, az önzés jellemezte. Veres Péter szerint e rétegek átvették a tulajdonhoz kapcsolódó erkölcsi elveket, „az én házam, az én váram”, a „kaparj kurtá, neked is lesz” szólásmondásokban kifejeződő kispolgári gondolkodásmódot. Pozitív vonásaik elismerése mellett Erdei élesen bírálta a makói hagymakertészek negatív kispolgár vonásait. Büszkén ismerte el, hogy magas termelési színvonalat képviselnek, „paraszti kultúrájuk minden bölcsessége benne van termelő módszerükben”. Arra is rámutatott azonban, hogy a hagymatermelés jellegéből adódóan türelmetlenek és önzők. Egymással versenyben állnak, igyekeznek egymáson túltenni, a termelés titkait nehezen adják át egymásnak és a piacon még kíméletlenebb a konkurencia közöttük. Ha nehézségeik vannak, zúgolódnak, ha jól megy nekik, pöffeszkednek. Urakkal szemben nem megalázkodók, de ha hasznuk van belőle, oda-szegődnak.

A PARASZTSÁG ESZMEI-POLITIKAI ARCULATA

A falukutató írók szerint a politikai ellenzékiesség és a 48-as kossuthi hagyományok befolyása legerőteljesebb volt a Duna—Tisza közí, alföldi mezőgazdasági városok parasztsága körében. Kecskemét, Nagykörös, Cegléd parasztságának politikai arculatát Erdei úgy jellemezte, hogy „egyetlen igazán mély nyomokat hagyó politikai élményük Kossuth volt és az utána következő ellenzéki harcok”. Mind a három városban olyan érzékelhető hagyománynak tartotta Kossuth nevét, amellyel mindenki élt, aki politizálni akart.

A mezővárosi gyümölcsös-, szőlős- és kertészgazdákról azt írta, hogy törekvéseikben nem túlságosan lojálisak, nagy tömegükben ellenzékiek, és kiemelte, hogy zsellér eredetük következtében szolidaritásuk nem szakadt meg a törpegazdákkal és mezőgazdasági munkásokkal. A mezővárosok fejlettségi sorrendjéről szólva — Kecskemét, Nagykörös, Cegléd, Makó — megállapította, hogy „ezek a helyek voltak az utóbbi félszázad 48-as népi ellenzéki politikájának géppontjai”, s a továbbiakban is ezektől várta a legnagyobb előretörést. Féja Géza is az alföldi parasztvárosoktól remélte „a magyarság újjászületését”.

Révai József — egyetértve Erdei és Féja megállapításaival — azt hangsúlyozta, hogy „éppen a leginkább farmer típusú, jómódú paraszt... hajlik a haladás, a demokratikus ellenzékiesség felé”. A feudális eredetű nagybirtokrendszer és a fasizmus elleni demokratikus parasztegység kialakítása érdekében fontosnak tartotta Erdeinek azt a véleményét, hogy „a polgárosodó parasztság felemelkedési vágya azonosulni tud a munkás és kisparasztság felszabadulási törekvéseivel”. Úgy vélte, hogy a földkérdés megoldására olyan programot kell kidolgozni, „amely nem egyedül a mezei munkásság radikalizmusára, a törpebirtokosság lázadó hajlandóságára épít, hanem a kisbirtokos parasztok polgárosodási vágyát is számba veszi”.

Mind Révai, mind a falukutató írók tehát a nagybirtokrendszer és a fasizmus elleni demokratikus küzdelem fontos társadalmi bázisának tekintették a belterjesen gazdálkodó, piacra termelő, „polgárosodó” vagy „polgárosodni” akaró kisbirtokos parasztságot. Felismerték azonban azt is, hogy a különböző vidékeken élő parasztság politikai arculatában és törekvéseiben — jórészt a „polgárosodás”, a gazdasági, társadalmi felemelkedés sajátosságainak megfelelően — eltérő vonások tapasztalhatók.

Pest-vidék parasztjairól azt állapította meg Erdei, hogy „soha sem fognak, mint parasztok politikai tényezőkké lenni. S ha valaha politikai energia támad belőlük, az tisztára kispolgári leszen”. A bácskai konzervatív kispolgár gazdákról meg azt írta, hogy „semmi forradalmi energia nincs bennük”. Látható tehát, hogy e paraszti csoportok kispolgár jellegéből vezeti le kevésbé progresszív, felemás politikai arculatukat. Tudományos lelkiismeretességgel mutatott rá arra is, hogy a még leginkább haladónak és a legöntudatosabban ellenzékieknek tartott mezővárosi kertész, szőlős és gyümölcsös parasztság politikai felfogásában is érvényesül a kispolgári jelleg.

Összintén beszámol arról, hogy „sehol az országban a ceglédihez hasonló Kossuth-kultusz nincs”, amely viszont koronként változó. A korábban Kossuth-párti gazdák például, akik Károlyi Mihályt díszpolgárrá választották 1918-ban, fő támaszai voltak az ellenforradalomnak és a Bethlen-féle „országépítésnek”, később kisgazdapártiak lettek egy pillanatra, majd sietve átálltak a Gömbös-féle program szolgálatába. Kisebbség mértékben ugyan, de ugyancsak ilyen politikai ingadozás jellemezte a Kossuth-hagyományokat őrző parasztságot Kecskeméten, Nagykörösön és Makón is.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy e városokban a Kossuth-hagyományokat ápoló parasztság köréből főleg a gazdagparasztok szegődtek az ellenforradalmi rendszer támogatóihoz, de tagadhatatlan, hogy a politikai ingadozás a kertész-, szőlős- és gyümölcsösgazdáknál, a kispolgár-parasztoknál is előfordult. Ez kispolgár természetükből, átmeneti, bizonytalan társadalmi helyzetükből következett, ami veszélyeket rejtett magában a további politikai küzdelem során. Ezt a veszélyt azonban a falukutatók csak részben ismerték fel, és mélyrehatóbban nem foglalkoztak e kérdéssel.

A FALUKUTATÓ ÍRÓK POLITIKAI POLARIZÁLÓDÁSA

Révai hívta fel a figyelmet a nyilasok demagógiájának veszélyességére. A paraszti kistermelő „a szabad verseny pusztító hatása elleni lázongása közben — írta — könnyen áldozatává lesz a fasizmus demagógiájának”. Azért is, mert amíg kapitalizmus van, addig a paraszti kistermelőnek életeleme is, végzete is a szabadpiac, a szabad áralakulás.

Az intenzíven gazdálkodó, árutermelését fejlesztő parasztrétegek helyzetét az jellemezte, hogy érdekeik egyik oldalról a szabadpiachoz, a szabad áralakuláshoz fűződtek, másik oldalról — áresés, értékesítési válság esetén — ez a gazdasági tönkretétel, a tragédia forrását jelentette számukra. Ezért érdekükben állt a kapitalista szabadpiac kibontakozása, de lázongtak is ellene. Helyzetüknek, törekvéseiknek meghatározója volt ez a kettősség, ellentmondásosság, a szélsőségekre való hajlandóság és az ebből fakadó *nagyfokú politikai ingadozás*.

A fasiszták a monopoltőkének a szabadpiac korlátozását, befolyásolását célzó intézkedéseit a parasztság érdekeit szolgáló kapitalistaellenes rendszabálynak kiáltották ki, ezzel az elégedetlenkedő kisárutermelő parasztokat a maguk oldalára akarták vonni. A nyilas propaganda a törpebirtokos parasztnak „rendszerváltozást” ígért. Révai a fasiszta demagógia e vonásainak feltárásával utalt az ebből és a parasztság ingadozásából eredő veszélyekre is.

A fasizmus antikapitalista, „parasztmentő” demagógiája elleni harc mellett bírálta egy-két népi író, többek között Veres Péter romantikus antikapitalizmusát, „narodnyik szocializmusát” is. Ezek a népi írók szemben álltak a parasztság „polgárosodásával”, a parasztság konzerválását, a paraszti közösségek, a paraszti kollektivitás megőrzését akarták, és olyan kispolgári, paraszti jellegű „szocializmust” hirdettek, amellyel meg akarták menteni a parasztságot a kapitalizmus bomlasztó hatásától.

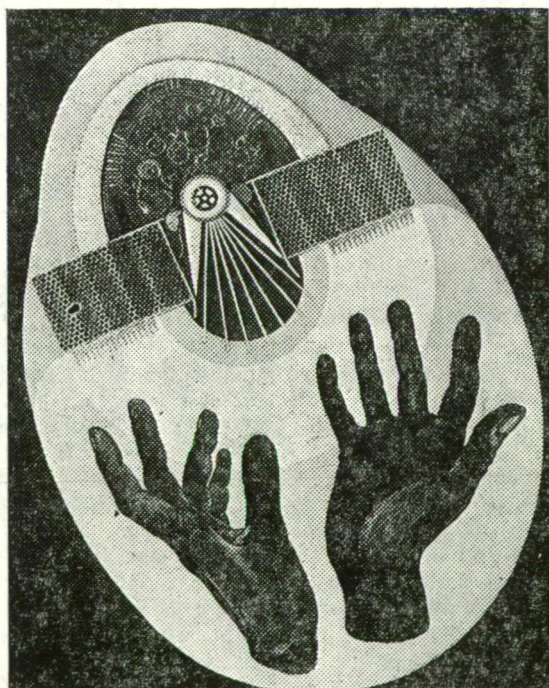
A népi írók másik irányzata a parasztság „polgárosodását” kívánta. Míg a parasztság konzerválására törekvő álláspontban a reakciós, a fasiszta ideológia felé mutató szélsőség veszélye jelentkezett, addig a parasztság „polgárosodását” sürgető irányzatban annak a másik szélsőségnek a veszélye állt fenn, amely a parasztság „polgárosodásával” együttjáró szenvedéssel, a paraszttömegek proletarizálódásával szembeni közömbösségben, esetenként az osztályharc tényeinek nem kellő figyelembe vételében jutott kifejezésre. Erdei ezt a Futóhomok című művének 1957-es kiadásához írott előszavában a Kiskőrös társadalmáról általa írottakkal kapcsolatban maga is elismerte. Darvas József — szembenállva a „parasztromantikus” irányzattal is — bírálta azokat, akik a „paraszt-polgárosodás” tervét próbálgatták újra meg újra, elfeledkezvén arról, hogy „a parasztság legnagyobb tömegei számára a polgárosodás útja immár el van zárva”, hiszen a korabeli társadalomfejlődés éppen a parasztság millióit proletarizálta.

Az ideológiai nézetek, álláspontok szélsőségessége jelentkezett némely falukutatók álláspontjának ellentmondásaiban, gyors változásaiban, politikai bizonytalankodásaiban is. Lukács György méltán bírálta pesszimizmusa miatt Kovács Imrét, aki azt írta Néma forradalom című könyvében, hogy „többet nem lesz parasztforradalom Magyarországon”. Szerinte a népi íróknál a depresszió és kétségbeesés sokszor keveredik naiv illúziókkal. Így például Kovács Imre a Kelet Népe című folyóiratban a negyvenes évek elején megjelent cikkében a makói gazdák önszegélyező egyesületének sikerei nyomán arról írt, hogy az ilyen paraszti önszegélyező egyesületek alapításával „meg lehetne fordítani a magyar életet”. A szélsőségesség, az ideológiai ellentmondásosság némelyeknél jobboldali politikai eltévelyedéshez vezetett. Mindezekben az általuk képviselt parasztság kispolgári ingadozása, átmeneti társadalmi helyzete jutott kifejezésre.

*

A felszabadulás döntő hatást gyakorolt a falukutató írók táborának átrendeződésére. A politikai közéletből kiszorultak azok, akik az 1930-as évek végén, az 1940-es évek elején — kispolgári ingadozásukból adódóan — a jobboldali ideológia hatása alá kerültek. Jelentős részük azonban kezdettől fogva részt vett a felszabadulás utáni forradalmi átalakulás küzdelmeiben, támogatta a parasztság évszázados törekvéseit, a földosztásnak a megvalósítását, politikai és szellemi tevékenységével szolgálta a parasztság felszabadulását.

Darvas József, Erdei Ferenc, akiknek eszmei fejlődését már a felszabadulás előtt is a marxizmus határozta meg, a népi demokratikus forradalom győzelméért folytatott harc következetes támogatói voltak, ami parasztszemléletük haladó vonásait erősítette. Veres Péter jórészt a marxista bírálat és a mélyreható vita, valamint a gyakorlat hatására fokozatosan leküzdötte parasztszemléletének visszahúzó vonásait. Darvas József, Erdei Ferenc, Veres Péter, a falukutató írók legjobbjainak életútja szükségszerűen összefonódott azzal a küzdelemmel, amely a parasztság felszabadulását és igazi felemelkedését, szocialista szövetkezeti életformájának kialakulását és fejlődését szolgálta.

HEMMERT JÁNOS: MŰHOLD

LENGYELORSZÁG

József Attila és a lengyelek

Mondhatjuk-e, hogy a két világháború közötti évtizedek legnagyobb magyar lírikusa ismertnek számít Lengyelországban? Ha fogadtatásának könnyen dokumentálható adatait felsoroljuk, akár lelkesen igenlő választ is adhatunk a kérdésre.

S. Pazurkiewicz 1932-es kis magyar irodalomtörténetében ugyan még szó sem esik József Attiláról, de harminc költeményét tartalmazó lengyel kötete, a *Szukam kogoś* (Keresek valakit) már 1942-ben megjelent. A felszabadulás utáni években és a következő évtized első felében, bár ritkán, de közölték verseit a lengyel lapok. Az első, Lengyelországban kiadott magyar irodalmi antológia, a *Wolność* (Szabadság, 1953) bevezetésében ugyan semmi sem utal költőnk rangjára, de megtalálhatók benne olyan művei, mint a *Hazám*, a *Külvárosi éj* és a *Lebukott*. Ekkoriban a szűken értelmezett mondanivaló, az alkotók világnézete volt a kiválasztás és közlés egyetlen kritériuma. Ezért még szerencsésnek is tarthatjuk, hogy válogatott verseinek új kötete, a *Wiersze wybrane* csak 1956-ban került a lengyel könyvesboltokba, amikor már megújulóban volt a kultúrpolitika, változott a korábbi egyoldalú értékrend, és az irodalmi alkotások művészi oldala komoly szerephez jutott. A válogatásban olvasható mintegy hatvan költemény közül sok különböző folyóiratokban is megjelent.

József Attila-fordítások később is készültek, de költőnk nevével a hetvenes évek első felében találkozhattunk gyakrabban, amikor egyre több új és igényes átültetést közöltek a lengyel lapok. A nagy lírikusunk iránti lengyelországi érdeklődés csúcspontja az 1975-ös év volt. Új válogatott kötetében, a *Poezje wybrane* címűben több mint hatvan, az ekkori reprezentatív magyar költészeti antológiában bő tucatnyi verse kapott helyet. Ugyanebben az évben a lengyel Nagyvilág, a *Literatura na świecie* és a népszerű krakkói irodalmi lap egyaránt kivette részét XX. századi líránk egyik vezéregyéniségének népszerűsítéséből.

Az 1942 óta eltelt időszakra visszatekintve talán nem érdektelen megemlíteni József Attila leggyakrabban lefordított költeményeit, mivel jól mutatják, mit ismerhetnek igazán munkásságából a lengyelek. Költészetének már említett három darabján kívül legalább háromszor ültették át olyan, 1975-ös kötetében is megtalálható verseit, mint — keletkezésük sorrendjében haladva — a *Kukoricaföld*, az *Aki szegény*, az *a legszegényebb*, a *Tiszta szívvel*, a *Borostyánkőbe én be nem fagyok*, a *város peremén*, az *Óda*, az *Altató*, a *Levegőt!*, a *Thomas Mann üdvözlése*, a *Születésnapomra* vagy az *Ime, hát meglettem hazámat*. Ugyanez mondható el az *Anyám*, a *Holt vidék*, a *Kertész leszek*, a *Kopogtatás nélkül*, a *Mama*, a *Megfáradt ember*, a *Miben hiszték*, a *Nyári délután*, az *Olyan bolond vagy*, a *Reménytelenül*, a *Szegény ember szeretője* és a *Tudod, hogy nincs bocsánat* című költeményekről. Az eddig lefordított művek száma csaknem másfél száz, tehát költőnk egész versterméséhez viszonyítva sem kevés.

József Attila lengyelországi fogadtatásának képe kedvező, de érdemes az adatok mögé nézni — természetesen nem azért, hogy kedvezőtlenebbnek lássuk. Az 1942-es

kis kötet, amelyet a nyelvünkkel csak akkoriban ismerkedő kezdő költő, *Tadeusz Fangrat* készített, Budapesten jelent meg a Cserépfalvi Kiadó gondozásában. A lengyel menekültek számos magyarországi kiadványának egyike, az első, amely magyar költőt szólaltat meg lengyelül. A háború miatt érthetően nem juthatott el Lengyelországba. Ez azért is sajnálható, mert az akkor még hazánkban (jelenleg Varsóban) élő literátor, Csorba Tibor a válogatás elé írt, viszonylag részletes bevezetőjében hangsúlyozta: József Attila az Ady utáni magyar líra legkiemelkedőbb képviselőinek egyike. Véleményét, legalábbis hivatalosan, kinyomtatott megnyilatkozásban kevesen osztották Magyarországon a háborús években.

A két lengyelországi József Attila-válogatást röviddel megjelenésük után a *Nagyvilág* (1957/1, illetve 1976/5. szám) is ismertette és értékelte. Ezért itt csak azt vizsgáljuk, milyen képet alakíthattak ki belőlük költőnkről a lengyelek.

Az 1956-os kötetbe bekerült a *Curriculum vitae* is, a válogatást végző és a fordítói munkából sokat vállaló T. Fangrat pedig rövid utószavában — bár József Attila költészetének művészi oldalára nem igen figyelt — többnyire találóan körvonalazta nagy lírikusunk nézeteit, céljait, témáit. Kiemelte, hogy életének tapasztalatai mennyire segítették a költőt az igazi proletárirodalom megteremtésében, és hogy milyen meghatározó szerephez jutott ez az életmű a XX. századi magyar irodalomban. Hogy a könyv mégsem jutott el a lengyel olvasók szélesebb köreihez, annak egyik fő oka nem annyira a gyakran egyszerűsítő, a politikus költőiséget helyenként politikai jelzőkké változtató átültetésekben, hanem az igen alacsony példányszámban (1200) keresendő.

Az 1975-ös kötet szerkesztésére és részben a fordításra vállalkozó *Aleksander Nawrockin*ak nem volt könnyű dolga. Két évtized után a költő kevesekben élő képét kellett teljesebbé, sokszínűbbé tennie. Jó előkészítő munkáját tanúsították a rangos folyóiratokban közölt új átültetések is, de azzal tette a legtöbbet, hogy terjedelmes és értő, az alkotói technikára, a művészi eszközökre, az expresszionizmus és szürrealizmus, de egyben a magyar népi költészet és zene József Attilára gyakorolt hatására figyelmet fordító esszét írt a válogatás elé. Hangsúlyozta, hogy a költő nemcsak az osztályharc és a munkásélet tartalmának kifejezője volt, hanem a modern formát öltő „intellektuális realizmus”, az emberi pszichikum mélységeiig hatoló gondolati líra kitűnő mestere is. Nawrocki a lengyelek közül elsőként utalt arra, hogy „Az ironia, a vidámság, a mesei elemek, a groteszk, a játékkedv — amelyből általában a művészetet származtatja — mindez ugyancsak József Attila világa.”

Költőnk önéletrajza ebből a válogatásból sem hiányzik. A fordítók között sok a neves lírikus, és a példányszám (5300) sem alacsony. A kötetnek mégsem volt széles körű visszhangja, nem aratott olyan sikert, amelyet például az 1977-es Ady-vers-összeállítás. Ez utóbbi nemcsak kisebb példányszáma miatt tűnt el hamar a lengyel könyvesboltokból. A József Attila-válogatás itt-ott még mindig kapható, aminek magyarázatában sokat segíthet az Ady fogadtatásával való összevetés.

Líránk századeleji megújítójának egyéni hangja, költészetének magyarsága jobban felkeltette a kritikusok és olvasók érdeklődését. Egyrészt azért, mert a lengyel sajtó is élénkebb figyelmet fordított születésének századik évfordulójára. A siker másik oka alighanem abban keresendő, hogy Ady lírája más, erőteljesebb, mint lengyel kortársaié. A ma emberéhez időben és világképét tekintve közelebbi József Attila irodalmunk történetében játszott különleges szerepét nem értették meg igazán, vagy akik megértették, verseiben nem láttak többet, érdekesebbet, mint a világháborúk közötti lengyel költőkében.

A hatvanas évek közepe óta a lengyelek sokat fordítanak irodalmunkból. Egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy egy-egy alkotónk kedvező és értő fogadtatásához az adott korszak lengyel társadalmi és kulturális életével és irodalmával való konfrontálásra van szükség. Az Ady-kötet esetében ez az összevetés mind a sajtóban, mind a válogatás igen alapos bevezető tanulmányában megtörtént, hetvenöt éve született költőnk népszerűsítéséből viszont kimaradt.

József Attila igazi megismerését nem segítették elő azok a magyar költészetről szóló esszék sem, amelyek a világirodalmi folyóirat 1975-ös magyar összeállításában, illetve a következő évi szeptemberi számban láttak napvilágot. Az utóbbiban a neves költő, Marian Grzeźczak a *Hazám* szerzőjét is azok közé sorolja, akik „nyitottabbak saját nemzeti múltjuk felé, mint a parnasszizmus, szimbolizmus, kubizmus, futurizmus, szürrealizmus vagy az expresszionizmus felé”. Úgy véli, József Attila alkotásaiból sem csengenek ki eléggé a különböző európai népek XX. századi költészetének hangjai.

Magyar lírikus lengyelországi fogadtatása — úgy tűnik — akkor lehet valóban kedvező, ha költészete „más”, új, mert nincs közeli lengyel rokona, vagy ha van sok tekintetben hasonló „megfelelője”.

Bojtár Endre még 1969-ben érdekes és értékes kísérletet tett *Władysław Broniewski* (1897—1962) és József Attila munkásságának összevetésére. Lengyelországban is megjelent dolgozata a *Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből* című kötetben olvasható. Gondolatainak ismertetése helyett inkább arra célszerű utalni, mi az, ami a legjelentősebb lengyel proletárköltőnek tartott Broniewskit (akinek magyar kötete 1954-ben került az olvasók kezébe) József Attilától megkülönbözteti.

A lengyel költő a magyar lírikushoz hasonlóan a húszas évek elején kezdett publikálni, és első kötete 1925-ben jelent meg. Mégsem lényegtelen, hogy költőnknél idősebb volt. Az I. világháborút már felnőttként élte át, mégpedig a nemzete régen elvesztett függetlenségeért harcoló Lengyel Légiók katonájaként, sőt az új lengyel államban feltámadó nacionalizmus hatása alá került. Az sem elhanyagolható, hogy gyermekkorától értelmiségi környezetben élt. Másrészt a századelő, az úgynevezett Ifjú Lengyelország irodalmán nevelkedett, amely korszakot találóan jellemeznek más elnevezései: szimbolizmus, modernizmus, neoromantika. Még a költői indulása után rá ható expresszionizmus is más volt, mint a József Attiláé, mert szintén az Ifjú Lengyelország örökségét őrizte.

Broniewski nézetei a húszas évek közepére megváltoztak, közel került a szocialista eszmékhez. Ugyanakkor azonban szoros kapcsolatban állt a *Skamander* és a *Wiadomości Literackie* folyóiratok körével, amelyek a mi Nyugatunk rokonainak tekinthetők. Igaz, főleg e csoport radikális, társadalmi érdeklődésű képviselőitől, *Julian Tuwim*től (1894—1953) és *Antoni Słonimskitől* (1895—1976) tanult sokat, de ezek gondolatvilága messze volt József Attila nézeteitől. Erről, a nálunk kiadott lengyel költészeti antológiákból (1951, 1969) a magyar olvasó is könnyen képet alkothat. A nem kis távolság érzékeltetésére elég megemlíteni, hogy *Jarosław Iwaszkiewicz* (1894—1980), akinek hazánkban kitűnő prózája ismert, ugyancsak e költőnemzedék tipikus alakja volt. Meggyőző összevetésre e helyen nincs mód, ezért csak utalunk arra, hogy a húszas években a több mint egy évszázad után újra önálló Lengyelország helyzete, társadalma átalakításának lelkesen elképzelt vagy valóságos lehetőségei más irodalmat szültek, mint amilyen a Monarchia felbomlásából háborút veszítve kikerülő, antidemokratikus Magyarországon kialakult.

Broniewskire a korán jelentkező lengyel futurizmus is hatott. Majakovszkijból merítő legrangosabb képviselője, *Bruno Jasieński* (1901—1939) érett korszakában a kommunistákkal együttműködő, az új társadalmat a munkásosztály hatalomra jutásától váró költő volt. Mivel azonban 1926 után emigrációban élt, a művészileg magas értékű forradalmi költészet vezéralakjának joggal Broniewskit tartják. Mégis más, mint József Attila, mert ekkor — mint *Bojtár Endre* megjegyzi — nem tudta megvalósítani személyes lírája és a proletárversek olyan egységét, amely a magyar költő munkásságát jellemzi. A romantikus hagyományokat is továbbvivő lengyel alkotónak nem sikerült ötvöznie a különböző irányzatok hatását, ami József Attila írásművészetének egyik legnagyobb értéke.

A húszas évek lengyel költészetének másik komoly csoportosulását *Krakkói Avantgardnak* szokás nevezni, amelynek a futuristák nem tagjai. Költői technikáját, verseinek formáját tekintve e csoport tagjait lehetne József Attila rokonainak tartani,

ezek viszont — radikális vagy legalább demokratikus nézeteik ellenére — távol állnak a proletárköltészettől. Állításunk egyaránt vonatkozik legjelentősebb képviselőjükre, a paraszti származású *Julian Przybośra* (1901—1970) és a kevésbé ismert *Jan Brzękowskira* (1903—), *Jalu Kurekre* (1904—) vagy a legbaloldalibb, más formában író *Adam Ważykra* (1905—). A fő témául kezdetben a várost, a tömeget és a technikát választó Przyboś szintén igen távol állt a jobboldaltól, de a következő évtized társadalmi-politikai ellentmondásait látva, a modern civilizáció következményeitől is tartva, a parasztság felé fordult. E nemzedékre egyébként — mint József Attilára — hatott a Lengyelországban gyengén kibontakozó szürrealizmus.

A Második Avantgard elvetette elődei bizakodó racionalizmusát, elvesztette optimizmusát. Ez náluk is a társadalmi viszonyok harmincas évekbeli megváltozásával, az ekkor már a hazánkban uralkodó diktatorikus rendszerhez hasonló politikai helyzet kialakulásával magyarázható. Bár mindez kiváltotta az alkotók ellenállását, a legnagyobb költőegyeniségek között Broniewskin kívül nem akadt olyan, aki a József Attila-i állásfoglaláshoz közel került volna. *Józef Czechowicz* (1903—1939) a jövőtől félve a mítoszok és a falusi nyugalom világába menekült, mások — mint *Jerzy Zagórski* (1907—) vagy *Czesław Miłosz* (1911—) — a katasztrofizmus kifejezői lettek. A magányos *Konstanty I. Gałczyński* (1905—1953, magyar kötete 1970-ben jelent meg) a groteszk és a gúny eszközeivel akarta megteremteni az „egyszerű” költészetet.

Döntőnek bizonyult, hogy az említettek egyikének sem volt a József Attiláéval rokonítható élményanyaga. Mások, a varsói proletárelét képeit megrajzoló, munkás származású *Stanisław R. Dobrowolski* (1907—), vagy a kommunisták küzdelmeit témául választó *Lucjan Szeńwald* (1909—1944) alkotói adottságai szerényebbek voltak.

A két világháború közötti időszakban tehát a lengyeleknek nem akadt olyan kiemelkedő és a későbbiekben döntő hatású lírikusuk, aki a munkásság költője lett volna úgy, hogy a személyisége, nézetei, mondanivalója tükrözéséhez harmonikusan illő formát a modern áramlatokban találta volna meg. József Attilának, mint az avantgard törekvések képviselőjének és proletárköltőnek csak távolabbi lengyel rokonai vannak. Kortársai vagy a korabeli új irányzatok hívei voltak, és legfeljebb közel álltak a munkássághoz, vagy forradalmi költészetet teremtettek, de hagyományosabb eszközökkel. Hiányzik az összehasonlítási alap, így lengyelországi népszerűsítése nem könnyű feladat.

„A költő egyetemes emberi mondanivalója felett érzett büszkeségünkbe némi aggodalom is vegyül: vajon sikerül-e a nem magyar fülnek megéreznie a fordítások szűrőjén átjutott versekben azt, ami ezt a lírát annyira eredetivé s egyénivé teszi?” — tette fel a kérdést az 1956-os lengyel József Attila-válogatásról írt, már említett ismertetésében *Kovács Endre*. Az öt évvel ezelőtti áttünetések jobbakk, de költőnk valóban értő lengyelországi fogadtatásához szükség lenne még egy, munkásságát szellemi rokonaiéval konfrontáló, esetleg közép-kelet-európai összefüggésekben tárgyaló monográfiára, tanulmányokra vagy legalább egy új József Attila-kötetben közölt, a húszas-harmincas évek magyar és lengyel költészetét együtt vizsgáló esszére.

D. MOLNÁR ISTVÁN

„A torony nagyon fontos — mondta Burai J.”

JEGYZETLAPOK A VAJDASÁGI IFJÚSÁGI IRODALOMRÓL ÉS HOLDUDVARÁRÓL

Ha a gyermek- és ifjúsági irodalomról beszélünk, alapvető dolgokat kell először tisztázni. Az ifjúsági irodalom, az ifjúsági író fogalmának jelentése ugyanis utóbbi éveinkben megváltozott. A változás az irodalom előnyére történt, s gyors fejlődését eredményezte. Két nézet azonban máig is harcol egymással; e két nézet jellemző s ezért számomra felejtethetetlen szóváltása zajlott a Magyar Írók Szövetsége 1976. májusi közgyűlésén is. Az írószövetség választmányába történő jelölés vitájában egyik felszólaló így érvelt, hiányolva a névsorból az úgynevezett ifjúsági írókat: „Elnézést kérek, nem tudom, hogy ehhez jogom van-e, de szeretném a jelölő bizottság munkáját kritizálni, amennyiben az irodalom egy olyan fontos területével, mint a gyermek- és ifjúsági irodalom, nagyon mostohán bánt. Ha jól hallottam, egyetlen ifjúsági írórt jelölt a választmányba, amit én keveslek. Miután itt elhangzottak utólagos javaslatok, amelyek életkor, lakóhely, esetleg mellbőség szerinti osztályozásban kívánták új nevek fölvetését a listára, én javasolnám, hogy a dolog jelentőségének és fontosságának megfelelően az ifjúsági irodalmi szakosztály kapjon még legalább egy képviselőt a választmányban...” A meglehetősen éles felszólalást — amely az ifjúsági irodalom értelmezésének régi, túlhaladott állapotát mutatja, a közgyűlés elnöke a következőképp javította ki: „Nem helyreigazításképpen, de a felszólalóval szemben hadd említsem meg azért a hivatalos listáról Kormos István, Tatay Sándor, Weöres Sándor, Zelk Zoltán nevét, mint akik a gyermekirodalomban is működnek...” Jogos volt a kiigazítás, mert vannak máig, akik a felsoroltakat, Weöres Sándorig bezárólag, nem tekintik ifjúsági íróknak. A hetvenes évek irodalmi fejlődése pedig végérvényesen bebizonyította, hogy nem az az ifjúsági író, aki magát annak kinevezi, hanem az, aki irodalmunkban az esztétikailag legrangosabbat alkotja, s olyan olvasmányt tesz asztalunkra, amely az ifjúság körében népszerűvé válik. A fiatal olvasó ítélkezésében pedig megbízhatunk: a legszigorúbb lektor. Romlatlan az ízlése is; nem véletlenül választja Weörest, Nagy Lászlót, Kormos Istvánt, Santa Ferencet és a többieket magának. Mert ők, a felsoroltak mára az ifjúsági írók, helyesebben az ifjúság írói. Igaz, nem ők választották ki maguknak írásuk célpontjául az ifjúságot, hanem az ifjúság választotta ki őket! Ez talán szokatlan még, de így rendjén való.

Ezt a változást, azt hiszem, Weöres verseinek sikere tette megfordíthatatlanná. Ha biztosan tudnám, ideírnám azon szerkesztők nevét, akik Weöres Sándor nagyon is felnőtteknek írt verseiből az első gyermekeknek szánt válogatást merészelték elkészíteni. Ők forradalmasították ugyanis ízlésünket. A Ha a világ rigó lenne című kötet fülszövegét idézzük összegzésül: „Weöres Sándor eredetileg nem is gyerekeknek írt gyerekversei megújították, kicsik és felnőttek között egyaránt népszerűvé tették a magyar gyerekverseket. Olyan remekléseit, mint a Liba pék, a Buba éneke vagy a Kutya-tár, betéve tudják és a maguk gyönyörűségére fűjják az óvodások és a kisiskolások. S ez természetes is, mert a versek gyönyörűen formált világa a gyerekvilágból lelkedezett... A kötet tartalmazza mindazt, ami még Weöres páratlan költé-

szetéből a gyerekek számára élvezhető, érthető." Azt hiszem, az új ízlés és új szándék jellemzésére pontosabb definíció nem is kell.

Ne tegyük azonban kizárólagossá azt az elvet, hogy a gyerekirodalmat feltétlenül a felnőttek irodalmából vonjuk ki. Hisz mennyi remekmű született, amely szándékolatlan fordul az ifjúság felé. A zenében Bartók- és Kodály-művek, a képzőművészetben, a megújított könyvművészetben Würtz Ádám, Hincz Gyula, Reich Károly, Kass János grafikái, az újabb költészetben Kormos István, Csoóri Sándor, Kiss Benedek, Kiss Anna alkotásai. Nem titkolt tehát a szándék: a szellem arcát a legfiatalabbak felé fordítani. De ennél is döntőbb az igény s a megvalósulás: hogy a gyerekeknek, ifjaknak mindenkor a legjelentősebb művészek alkotásai jussanak. Azok az alkotások, amelyeknek — s most ismét a Weöres-könyv fülszövegét idézem — „gyönyörűen formált a világuk”.

Ifjúsági kiadónk következetes elhatározásában. Ezt jelzi, hogy Weöres első áttörésének, a Bóbitának mintájára már kiadták Nagy László verseinek válogatását, a Csodafiú-szarvast, Juhász Ferenc Csikóellését, Simon István Sümegi vadgesztenyék című kötetét.

Ez a változás, amely végbement a magyarországi irodalomban, végbement a szomszédos országok magyar irodalmában is. Egyértelműen végbement a romániai és jugoszláviai magyar irodalomban. Bori Imre Irodalmunk évszázadai című vajdasági irodalomtörténetében, amely 1975-ben jelent meg, „Ifjúsági irodalom” fejezetcím alatt, még a régi értelmezés szerint ír, s ez a jelentéktlenebb értékek számbavételét eredményezi. De mára már a Vajdaságban is az az ifjúsági író, aki a legjelentősebb értékeket alkotja, újraíródik az irodalomtörténet, s ez mindenképp a minőségi fejlődés jele. Ennek a minőségi változásnak a dokumentáló műveit vegyük majd számba.

Ugyanezt a változást jelzi Kányádi Sándor vallomása is. (Kincskereső, 1979/3.) Ő a romániai magyar irodalom példáit idézi. Elmondja, hogy a gyerekek is azt a Sütő-könyvet keresik, az Anyám könnyű álmot ígér címűt, amelyik a felnőttek között is a legnépszerűbb. „Milyen könyveket ajánlana a romániai magyar irodalomból a kisiskolásoknak és az ifjúságnak?” — kérdezi a Kincskereső. „Én ajánlani ajánlhatok, de a jó könyveinket az itthoni olvasók is hamar elkapkodják. Fodor Sándor, Bálint Tibor és Bajor Andor úgynevezett gyerekek számára írt könyveit. Az is igaz viszont, hogy gyermeklapunk népszerűségi díját, többek között Sütő András Anyám könnyű álmot ígér című felnőttkönyve nyerte.” Ezek szerint nincs is különbség úgynevezett gyermek- és felnőttirodalom között? — kérdezi a Kincskereső. „Tulajdonképpen nem kéne, hogy legyen. A nagy példák is ezt bizonyítják. Petőfi Sándor Anyám tyúkjá egy kötetben van a Tündéralommal és az Apostol című költeménnyel. Summa summarum: mint ahogyan a gyermekeknek minden javakból a legjobbat szoktuk juttatni — a versekből, az irodalomból is azt kellene.” Ez a válasz is okfejtésünket igazolja.

Üdvözölni kell, hogy ezen felismerések szellemében indult meg a gyerekek irodalmi folyóirata, a Kincskereső. Gondoljuk el, mekkora visszavonó erő lett volna, ha a Kincskereső netán az önjelöltek ifjúsági irodalmának szócsöveként működik! Így viszont egészében rendben van a dolog — a több tízezres olvasótábor voksa is ezt igazolja —, hogy Móricz, Kosztolányi, Gulyás Pál, Tamási, Sánta Ferenc, s az erdélyi Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Farkas Árpád, s a vajdasági Domonkos István művei képezik többek között a gyerekeknek juttatott magyar irodalmat!

S ha most végre már valaki azt kérdezné tőlem, hogy „milyen könyveket ajánlana a jugoszláviai magyar irodalomból a kisiskolásoknak és az ifjúságnak?”, azt felelném: jelentős könyvek sorát ajánlhatom immár, mert a jugoszláviai magyar irodalom életében is végbement az a fejlődés, átértékelés, amelyet előbb fölvázoltunk. A legjobb javak juttatása szándék és valóság is. S a névsor szerint Brasnyó István, Domonkos István, Fehér Ferenc, Gion Nándor, Németh István, Tolnai Ottó műveit, kötetét ajánlanám.

Az 1928-ban született Fehér Ferencé és az 1930-as Németh Istváné elsőül az érdem, hogy a gyerekirodalom átformálásának szükségét elvi és esztétikai értelemben

is fölismerették és képviselték. Az általuk lerakott alapon egy új nemzedék már kockázatmentesen, magabiztosan építkezik. Mert látnunk kell, hogy egy teljes nemzedék indult az ifjúsági irodalom meghódítására. Ugyanaz a nemzedék, amely a vajdasági vers, regény és esszé új lehetőségeit is megkereste. Az 1940 táján születettek és az 1961–64 táján nemzedékké szerveződő írók, a mi értelmezésünk szerint fiatal írók. Brasný István, Domonkos István, Gion Nándor, Tolnai Ottó tett közülük legtöbbet az újr alapozott ifjúsági irodalom építményének fölemeléséért.

A hagyományosan értelmezett prózától Németh István tette az első eltávolodó lépéseket. 1970-es Vadalma című regénye már az új igény szerint készül; Németh István teljes írói eszköztár birtokában indul a gyerekvilág meghódítására. A kötet sikert aratott, utólag mégis kudarcnak kell tekintenünk. Írója nem tudott leszámolni az anekdotizáló szemlélet rossz örökségével, a rosszul értelmezett Gárdonyi-féle, Móra-féle iskolával. Helyzetei, ötletei keresettek; gyerekábrázolása, faluábrázolása túlromantizált. Ezt követő kísérletével viszont, *Ki látta azt a kisfiút?* című, 1973-as kötetével, az egyik legjelentősebb ifjúsági „regényt” tette fiatal olvasói asztalára. Időzójelenesen nevezem regénynek, hisz a kötet valójában egymáshoz lazán kapcsolódó vallomások füzére. A kötet az anekdotizmussal való leszámolás dokumentuma. Könyvében már nem az írói látás a romantikus, hanem a teremtett világ romantikusan bensőséges, s ez lényeges különbség.

1972-ben jelent meg Gion Nándor Postarablók című ifjúsági regénye (immár a második kísérlete, a sikeres 1970-es Engem nem úgy hívnak kötet után). Gion világát a Postarablók alapján hasonlíthatjuk Németh István utóbbi kötetének világához. Az írói szemlélet a rossz értelemben vett romantizálástól, anekdotizálástól mentes, de a regény mégis cselekménygazdag, érzelemgazdag, írói megformáltságát tekintve igényes. (Érdemes idézni a Postarablók gyermek lektorának véleményét, az általam könyvtárból kikölcsönzött példány belső borítólapjáról: „jó könyv igaz ez!! olvasd el eszt jó.”) Gion Postarablókjával kapcsolatosan azonban szükséges megfogalmazni fenntartásainkat is. Bár Gion tudta, hogy felnőtteknek írt könyvei módszerén nem kell alapjaiban változtatni, akkor sem, ha gyerekeknek szól, szándékát nem tudta maradéktalanul megvalósítani. A könyv cselekménye kevesebb szálon fut, mint egyéb írásaiban; a szereplők jellemzése is szegényesebb, mint máskor. „Egyszerűbb” könyvet akart írni a gyerekeknek, s ezt nem tehette meg a leegyszerűsítés veszélye nélkül. Épp az az asszociációs gazdagság, sokrétűség hiányzik még ekkor, ami Gion prózájának legfőbb erénye. Dicséretére legyen mondva, hogy a Postarablók kísérletének tanulságait levonta és maradéktalanul korrigálta új ifjúsági könyvében!

De mielőtt a vajdasági ifjúsági regényirodalom legnagyobb alkotásához, Gion Nándor *A kárókatónak még nem jöttek vissza* című regényéhez eljutnánk, érdemes a rangos előzmények közül még egyet megemlíteni. Ez a kötet pedig Tolnai Ottó *Ördögfej* című regénye. 1970-ben megjelent kötetében Tolnai Kanizsán eltöltött gyerekkorának költői ihletettséggű és összetettséggű naplóját írta. Az ifjúsági irodalom rossz beidegződéseiből kétszeresen is mentes ez a kötet. Egyrészt Tolnai teljes írói fegyverzetét megőrizve ír, tehát a leegyszerűsítés kedvéért, a gyerekolvasóhoz való hamis leereszkedés kedvéért nem mond le egyetlen eszköztől sem. Kötete modern, kísérleti, intellektuális kalandokat vállaló, mint bármelyik felnőtt könyve is. Másrészt pedig a vajdasági ifjúsági irodalom történetében az első nem kalandregény, nem cselekményregény. Hagyományos értelemben vett története nincsen; hangulataival, kidolgozott miniatúráival, jelképeivel építkezik. Filozófiai kérdéseket is bátran fölvet, a gyerekkorból való kiszakadás gondolati fölismeréseinek tárházát adja. „Az eltűnt idő nyomában” jár; a megbolydult óraszerkezetek világába hívja, vagy még inkább rántja magával olvasóit. Kísérlete sikerül, kihívásának üzenete is érvényesül: az új regényt sürgeti.

Erre a kihívásra a legmaradandóbb válasz Gion Nándor 1977-es *A kárókatónak még nem jöttek vissza* című regénye. Az egyetemes magyar gyerekirodalom szemszögéből is figyelemre érdemes alkotás. Sikerét elsősorban az biztosítja, hogy Gion épp azzal az igénnyel írta, mint bármelyik felnőttkötetét, épp azzal az erő-

feszítéssel és tehetséggel. A károkatonák nehéz olvasmány, cselekménye, asszociációs-rendszere, jelképrendszere szerteágazó. Nyelvezete drámaian tömör és egyszerű, mindenféle „megédesítéstől” mentes. Szemlélete sem a túlromantizálás irányába mutat, hanem bátran vállalja a dráma érzelmi összetettségét. Világa is rendkívül összetett, méginkább sokrétű. A regény első rétege könnyen föltárható, megragadható. Ez az első réteg fogja kézen és vezeti a regény sűrűjébe a gyerek olvasót. Egyszerű történet: egy vadőr segítségével a gyereksapat kilátótornyot épít, hogy onnan vehesse majd szemügyre környezetének világát. A kilátótorony hasznukra is válik, onnan ismerik föl, hogy legkedvesebb madarukat, a károkatonát, vadorzók rabolják. A madarakat befogják és halászásra idomítják. A gyerekek kiszabadítják egy éjszaka a madarakat, de hőstettük tragikus következménnyel jár, elveszítik a vadőrt, gyerekviláguk legfőbb pártfogóját. De a regénynek megannyi mellékága, epizódja is van, az epizódok gazdagsága mindenképp a hasonló kísérletek fölé emeli. A felnőttbb olvasónak több rétegű a könyv. A regény kilátótornya számára jelképe ssé válik. Jelképezi, hogy fokról fokra elhagyjuk gyermekkorunk világát, s kettős úton járunk: egyrészt a világ összefüggéseiből többet és többet megértünk, másrészt pedig illúzióinkat rendre elhullatjuk. S mikor minden illúzióinkat elvesztettük már, eltávolodtunk, elidegenedtünk gyermekkorunk legkedvesebb társaitól, tájaitól, mikor végképp felnőtté válunk, akkor visszaindulunk, hogy visszafelé tájékozódva, újra fölkeressük az eltűnt világot. „Az eltűnt idő nyomában” Tolnai Ottónál jelzett problematikája és gondolatisága tehát ebben a könyvben is föllelhető.

Ha nagyon akarjuk, a regény cselekményét teljes egészében figyelmen kívül hagyhatjuk: ez mutatja modernségét. Hisz a cselekmény valójában: jelképsor. Jelképeinek gazdagságával is ifjúsági irodalmunkból messze kinövő regény a Gioné. Szimbolikus a regény toronyépítése. Az ember azon erőfeszítését jelképezi, amellyel az adott világa kényszerei, kényszerű megkötöttségei közül kiemeli magát. Az álmód, csillagokra tekintő ember jelképe az épülő kilátótorony. Ilyen értelmezéssel olvassuk egyik párbeszédét:

„— Gergián tényleg fel akarja építeni azt a vacak tornyot? — kérdeztem.

— Fel fogja építeni. Megmondtam, hogy felépíti, tehát fel fogja építeni. És én megígérttem neki, hogy segítek.

— Marhaság — mondta Hodonicki Oszkár. Sokkal fontosabb dolgunk van.

A torony nagyon fontos — mondta Burai J., és a száját kezdte rágni. — Egy magas torony...

— Ki a fenének kell egy magas torony?

— A torony nagyon fontos — szögezte le még egyszer konokul Burai J. Aztán hadarni kezdett. — Okvetlenül kell a torony, hogy az ember felkapaszkodjon a magasba, egészen oda, ahol a darvak szállnak, aztán még magasabbra... Hogy messzire lásson az ember, hogy mindent lásson lent és fönt, hogy közelről beszélgesse a darvakkal, belemarkoljon a szélbe, hogy megnézzze magának az eget is...”

Idézzünk csak egy verset, talán lesz, aki kezdősorairól fölismeri: „Künn a jégfogú tél-sárkány havat prüszkölt, zúzmarát szórt. / Bömbölve járt a bükkerdőn; a házak közt vadul táncolt.” Horváth István rangos erdélyi költő Tornyot raktam című versének kezdősorai ezek. S e versben benne van Gion ifjúsági regényének a jelképi, a lírai vázlata. Persze, véletlen az összecsengés. Az viszont nem véletlen, hogy Gion Nándor a jelkép, a vázlat köré cselekményes, teljes világot varázsolt. Ha ifjúsági irodalmunkról beszélünk ezentúl, most már Gion regénye nélkül nem tehetjük. Mert irodalmunk talaján e könyv maga is csúc s, maga is kilátótorony.

Ahogy a prózában Németh István elrugaszkodása a hagyományostól jellemző gesztus, ugyanúgy jellemző a versben Fehér Ferenc pályája is. Az ő útjának tapasztalata is egyértelműen bebizonyította, hogy új típusú, új igényű gyerekversre van szükség. 1968-ban megjelent Szeptemberi útravaló című gyerekverskötete erre az igazolás. A Szeptemberi útravaló kötet versei összemérhetők a legigényesebben formált Fehér Ferenc-versekkel. E kötet által a vajdasági gyerekvers-irodalom nagy zökkenéssel szintén elhagyta az anekdotizáló, romantizáló, rigmusíró vers kátyúját.

S a folyamat visszafordíthatatlanná vált. Ebben a visszafordíthatatlan folyamatosságban, melynek írásunk legelején a magyarországi összefüggéseit is mutattuk, bontakozhatott ki Brasnyó István és Domonkos István gyerekvers-művészete. Brasnyó a hagyományosabb eszközökkel építkező kettőjük közül, ahogyan a prózában Gion Nándor. Domonkos István a kísérletezőbb, formát bontóbb, mehökkentőbb, mint ahogyan ifjúsági regényében Tolnai Ottó.

A vajdasági gyerekvers egyik csúcsa Brasnyó István Kései csillag című, 1973-as kötete. 1978-ban jelent meg a szerző új könyve, az Álom, mely tartalmazza a Kései csillag verseit is; de én csak sajnálni tudom, hogy felbomlott ezáltal a régi kötet szerkezete, arculata. Hisz a Kései csillag könyvészeti műremek is volt. A versek nagyszerű összhangját nagyszerű tipográfia és kitűnő illusztrációs anyag szolgálta. Würtz Ádám e kötet illusztrálásával remeket alkotott! Nem az Álom című kötet jogosságát vitatom, amikor sokkal inkább a régebbi, a Kései csillag kötetre irányítom a figyelmet. Hanem egy megőrzésre (tehát pontos újrakiadásokra) érdemes könyvre szeretném a figyelmet felhívni. Brasnyó István e kötet verseiben a paraszti gyerekkor nagyszerű körképét rajzolta meg. A gyerekkor világának megőrzött apró fényképeiből készített montázsok a versek. Szociografikusan részletezők, aprólékosan rakosgatnak minden emlékserepet: őrzik, féltik őket a feledéstől.

A szociografikus leírást azonban nagyszerű képek emelik: az éjszaka gyapjas és sötét, mint valami állat; az esőnek száalai vannak, mint a hajunknak, nem cseppjei; a háznak népe van, nem lakója; a víznek taréja, mint a kakasnak, nem fodra, nem hulláma. Nem kell tovább idézni, láthatjuk, igazi költő beszéli itt a vers nyelvét, s a felnőttversek igényénél semmivel alábbszállva. A vers: vers. Végleges érvényűségében, nem napi megfelelésében áll a célja. A Kései csillag versei a bácskai tájat, a költő gyerekkorának paraszti világát összenyalábolják s egyetlen öleléssel, ahogyan ígéri is, fölteszik egy csillagra. Ott őrződik e világ fényesen és ronthatatlanul. Mint arra a csillagra, úgy nézhetünk a kötetére.

Érdemes Brasnyó munkái fölött rövid szemlét tartani, s tanulságos is. Sokkötetes és sokműfajú író, jelentős prózakötetei és verseskönyvei jelentek meg. Művészetét Illyés is méltatta, s ennél nagyobb elismerés nem illetheti. Munkássága mégis hiányérzetet kelt bennünk, hisz a kész, reprezentatív művekkel adósunk. Versei is, novellái is túlírtak, túlbeszéltek. A részletelemek mindig az egész szerkezet fölé nőnek. Művészi szándéka az, hogy szülőföldjét, a bácskai tájat szociográfiai pontossággal föltérképezze. A térképész újra és újra munkához lát, művét, a térképet azonban újra és újra elrajzoltnak érezzük. A letűnő, a csillagra lépő életforma dokumentumát szándékozik hátrahagyni, de ennek a végsőig fegyelmezett életformának a „megformálása” nem a tárgyhoz illeszkedően fegyelmezett. Gyerekvers-kötetében viszont ezt a hiányosságot nem tapasztaljuk, első olyan kötete, amelyiket maradéktalanul dicserhet a legköztözködőbb ízlés is. Egy mikrovilágról, egy életformáról itt készít marandó rajzot. Ezen a ponton érdemes megállni, hisz jelzi: a gyerekirodalom kalandja egy író életében nemcsak epizód lehet, hanem főszereppé léphet elő.

Domonkos István 1976-os kötete, a Tessék engem megdicsérni, Brasnyó kötetének méltó párja. Bár sok tekintetben ellentétpontja is. Brasnyó verseinek színtere a falu, a parasztvilág. Domonkos írásainak színtere az új típusú, új lüktetésű nagyváros. Brasnyó gyerekhősei a fákkal, virágokkal járnak kézen fogva, Domonkos barátai a lakótelepek szobáiban kalózkodnak, utcai villanyrendőrök piros jelzéseitől ódzkodnak, iskolai zongoraórákon a csínytevés bajnokai. Brasnyó a költészet hagyományosabb útját járja, a hagyományos eszközöket kelti életre. Domonkosnak nincs semmiféle illúziója a hagyományos verssel kapcsolatban. Költészetének egészében is megfigyelhetjük: a verset kipusztulásra ítélt őszálatnak tekinti. A vers nála nem szárnyalás, hanem mindig utolsó nekirugaszkodás. Nem az illúziókkal földszítt világ, hanem a nyelvi és életérzésbeli végső csontvázállapot és leszámolás. Következetes bátorságára vall, hogy gyerekversében ír így: „Európa. Újvidék. / Újra itthon. / Az ágyamban / egy roszdás körszót / és egy hajkefét / akarom mondani / hajkefét / találtam”.

A játék, a gyermek nyelvbottlását utánzó ötlet: hajkefe-hajkefe, a gyermek nyelvének ötleteitől nem idegen; de az otthoniségében is idegen világ ábrázolása a leg-

modernebb, legfeljebb versek sajátja szokott lenni. A versbeszédétől és versillúziótól való elidegenedést viszont Domonkos olyan konzekvensen merre vállalni, hogy gyerekversei világában is megtartotta. Kísérlete teljes sikerrel járt, a gyerekvers új területeit hódította meg, a gyerekvers értelmezésének határait kitágította. Új nyelven új világot ábrázolt: hisz szaggatott, töredezett versbeszéddel a nagyvárosi gyerekvilág életéről hozott részleteiben pontos üzenetet. Illúzióival leszámolt, világa mégsem üres, lírátlan és szürke. Tudja a törvényt jól, ahol rombol, a rombolás talaján utána ott mindig épít is. A vers kísérletezőinek kívánjunk olyan eszményt, mint aminőt ő megvalósított, magunknak kívánjunk olyan rombolva is megőrzőket, mint ő. Kötete kiállításában is könyvészeti remek. Nem grafikai illusztrálással él, mint a legszebben kiállított könyveink hosszú sora, hanem Dormán László fotóillusztrációit közli. Ennek a könyvnek is hasonló utóéletet kívánok, mint Brasnyó István Kései csillag című kötetének: ebben a végérvényesnek tetsző formájában érjen meg új és új kiadásokat. A Tessék engem megdicsérni kötet az egyetemes magyar gyerekirodalom számára is jó értelemben vett kihívás, föltétlenül számolnunk kell vele; nem elég, hogy hiányát érezzük csupán könyvtár- és könyvesbolt-polcainkon, hiányát szellemi életünkben.

Gondolatmenetünket összegezve: láthatjuk, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalom nagyon is kettős, nagyon is felemás kihívására a legjobb alkotók, köztük a vajdasági magyar irodalom legjobbjai is, nagyon egyértelműen, nagyon kompromisszummentesen válaszoltak. A művek mostanra vannak olyan erősek, jelentősek, hogy az itt-ott rossz „elvárásokat” is radikális visszacsatolással kiigazítani képesek. Az pedig külön örömlünkre szolgálhat, hogy (a java kötetek évszámait figyelve) valamennyi a hetvenes években jelent meg; Gioné, Domonkosé az irodalomtörténeti időben karnyújtásnyi távolságra tőlünk. Ez az ifjúsági irodalom máig tartó lendületét, fölfelé ívelését mutatja, amelyet nyugtázzunk is, bátorítsunk is ezúton. Főképp Brasnyó Istváné, Domonkos Istváné, Fehér Ferencé, Gion Nándoré, Németh Istváné, Tolnai Ottóé az érdem. Brasnyó István Kései csillag és Domonkos István Tessék engem megdicsérni című verskötete, Tolnai Ottó Ördögfej és Gion Nándor A kárókatonák még nem jöttek vissza című regénye pedig az egyetemes magyar irodalom legjobb értékei közé sorolható és sorolandó. Szellemiségünk egy-egy kilátótornya e négy könyv. A torony pedig nagyon fontos, amint azt mondotta is Gion egyik gyerekhőse, Burai J.

PINTÉR LAJOS

Kiss Anna: Világok

Ha volna Kiss Annának fogalmilag is kifejtett költészettana, abban bizonyára elhatárolná magát a közvetlen önkifejezés lírai formáitól. A világteremtő költői gesztus feltételét mindenekelőtt az empiriától való eloldódás, az ontológiai átlényegítés, az alakváltás mozzanataiban látja. Persze nem valami tűnékeny, játékos rejtőzködés értelmében, hanem hogy megteremtse a maga számára leginkább megfelelő beszédhelyzetek feltételeit, olyan fiktív lírai világ kereteit, amelyek biztosítják szólam és értékrend harmóniáját. A játékos anakronizmusok, a folklorizáció, a népi groteszk, vagy a bohózati elemek ebben az új kötetben a legnyilvánvalóbb külső jelei az ilyen törekvéseknek; az archaikus, mesei vagy népi-reneszánsz világkép-imitációk pedig kifejezetten hangsúlyozzák: különös, *teremtett* világok hangulatai tárgyiasulnak a költői üzenetben. Különösségük nemcsak a verses komédiák, bohózatok formai „idő-szerűtlenségéből” sugárzik az olvasóra, hanem ama poétikai és szemléleti különbségekből is, amelyek élesen elhatárolják a kötet verseit ezektől a drámai „játékoktól”.

Túl a Kiss Anna-versek ismert poétikai sajátságain (ráolvasó sorvariációk, szómágia, szólamisizoláció; akusztikai hatások; a modern, szürrealista kép áthasonítása, szerkezeti ornamentika stb.) nemcsak azt kell látnunk, hogy a versek hanghordozása, tónusa sötét árnyalású, hanem azt is, hogy mindez egy alapvetően más beszédszituáció következménye, s hogy maga ez a beszédszituáció teszi lehetővé a komédiák szolamának pontosabb megértését. Itt ugyanis azzal a világértelmezéssel állunk szemben, amely nem tér ki az egyetemes létezés kérdései elől, számot vet a lírai alany lehetőségeivel, tudatában van a kozmogonikus arányoknak („az óriás szem ébren / üstökös jár szélben / nézi a szörny a szörnyet / hajascsillag a földet”).

Noha ekkor sem beszélhetünk elemi önkifejezés-igényről, hiszen a már említett versbeli szemléletforma, a képiség olykor határozottan stilizálja, preformált motívum- és műfaji keretek segítségével nyilatkoztatja meg a magatartásra utaló lírai gondolatot (lásd: a *Táncnóta* balladái, a *Nagy madár* mítoszi-szimbolikus sugallatát): az alapszólal mégis a beszélő helyzetére reagál, mondandója feltétlenül személyes, alanyi természetű (*Ítélező, Halhatatlan, Setét nagy rózsa árnyék*). Ez a beszédhelyzet mégis inkább csak a ritmusban, bizonyos képek bensőségebb hangulatában, a veszélyezettett értékek sejtetésével engedi szóhoz jutni azokat a minőségeket, amelyek valójában jellemzik Kiss Anna világszemléletét, költői hangját, stílusát: érzelmi eredetű rokonszenvét az emberi dolgok iránt, hajlamait a felszabadult, netán dévaj játékosra, vonzódását a népi humor világához, a mesék és vérbő komédiák tréfás, familiáris hanghordozásához. Az ilyen eredendően derűs, bensőséges, úgy is mondhatnánk, a létezés ideológiamentes övezeteiben otthonos szemléletforma — a kötet versei tanúsítják — kevésbé részesedhet a totális illúziótlanságban: a legkomorabbra hangolt képekben is ott érződik valami közelhajló együttérzés, kiküszöbölhetetlen közvetlenség, határozott életelvűség. Ez a létközei, harmóniaigényű alapmagatartás voltaképpen a saját fenyegetettségével vet számot a versekben, s az illúzióvesztés élményével szemben érvényesített alapvető lélektani-poétikai sajátságok ambivalens esztétikai hatásaival teremti meg azt a versvilágot, amely — a hazai mezőnyben legáltalábbis — sok tekintetben egyéníti Kiss Anna költészetét. (Hirtelenjében a német Sarah Kirsch hasonló hatásokra törekvő lírája kínál párhuzamokat (mesei-mítoszi szimbolika, ráolvasók, varázsigék stb.), olyan módosulásokkal persze, mint amilyeneket a világírá főbb vonulataihoz való viszony különbözősége, a verskultúra eltérő hagyományai jelenthetnek.)

A kötetben látszólag az a különös, hogy a Kiss Annára inkább jellemző költői hajlamokat és stílusformákat visszaszorító versek olyan magyarázattal szolgálnak a verses drámák műfajához, mintha a mesei, bohócati transzformáció az illúziótlanság helyzeteiből következne („lehet madár az ember / ha csak csodára számít”). S noha maga a fülszöveg is ezt a téves következtetést vonja le, tény, hogy a *versek* beszédhelyzetét alakítják ki ellentétes impulzusok; erősen észlelhető bennük a mondandóhoz való viszony külsőlegessége, látszik, hogy a tónust bizonyos konvenciók átvétele erőlteti rá az alaphangra. Így, paradox módon, a műfaji értelemben közvetlenebb beszédhelyzet, a „vallomásos” lesz összetettebb, és a tárgyiasabb válik alanyivá. Nem meglepő ezért, hogy sokkal inkább a versekben lehet felfedezni a „játékokban” felszabaduló, autonómá váló szólal nyomait, mint fordítva. Azaz, a kötetnek bizonyára nem kompenzáló, nem mesterségesen illuzionáló eljárása a mesei-komikai világteremtés, hanem éppenséggel ez a jellegadó poétikai minősége. Arról lehet tehát szó, hogy Kiss Anna többet és hitelesebbet tud elmondani a „játékokban”, mint azokban a verseiben, amelyek kénytelen-kelletlen mégis beilleszkednek a magyar líra mai hangrendjébe. Mert ott — minden egyéni vonásuk ellenére is — ma még inkább sajtóságság asszimilációs készségük a figyelemkeltő, mintsem a modellteremtés ígérete. A versek poétikai vonatkozású kijelentései közül így nyilvánvalóan azokat kell komolyan vennünk, amelyeket maguk az alkotások igazolnak. „Süvöltessék az okarínát / kezemben a fűző szelek” — ez a jellegzetes kép fogja keretbe például a *Halhatatlan* című verset. Tanúsítva is mintegy, hogy Kiss Anna műveiben ilyen értelmű az közvetettség, amelyre bevezetőben utaltunk: a versek alkotói sajátságai, a mitizálás, a

transzformációk egyéb változatai éppen egy folklorizált esztétikai „nyelv” kialakításának törekvését jelentik. Ennek a legsikeresebb megvalósulását a népi-mesei groteszk műfajához és hangvételéhez közel álló darabok mutatják, ebbe a sorba tartozik a *Világok* példázatainak tekintélyes hányada is (*Dödö dödö*, *Nepomuk*, *Históriások*, *Járatlanok*, *A játék*). Itt mindjárt fel is merülnek aztán olyan további kérdések, mint a műfaji „anakronizmus” értelme, funkciója, az áttételesebb valóságviszony esztétikai problémái, a népi kultúra szemléletformáinak korszerű esztétikai jelrendszerben való alkalmazása, és természetesen — mindezen feltételek között — a társadalmi célzatú üzenet alakulása. Az aligha kétséges, hogy Kiss Anna poétikájában a bensőséges értékszemlélet mellett a folklorizáció az az esztétikai közeg, amely mintegy átbocsátója és formanyelvi áthasonítója („okarina”) a közölni kívánt tartalomnak. Az ilyen kódoktól alakított anyaghoz akkor nélkülözhetetlen a világkép-imitálás, ha a folklorizáció a műfaj átvételével megy végbe, s a látásmód annak törvényeihez igazodva kezeli a jelenkori problematikát. A *Nepomukban* és *A macska-prémkalapos hölgyben* bizonyos szerelmi bonyodalmakat, a *Járatlanokban* a monomániás célelvűséget, *A játékban* az egyik közkeletű humanizmusértelmezést, a *Históriásokban* a naiv jövővárás komédiáját. Jól látható azonban, hogy a témák rendre időtleníthető mozzanatokból táplálkoznak, a szereplők egy-egy általános magatartás indexei, önálló életük és személyiségük sem az imitáció, sem a műfaji kötelmek értelmében nincs, nem is lehet. A helyzetkomikum mozgatja itt a folyamatokat, a cél pedig a groteszk érzetet keltő, ugyanakkor vérbő, felszabadult komédiázás. Nem hiányoznak a mesei keretek közül még a burleszk motívumai sem (A dölyfösség bűnébe estél, így a Teremtő, feltartja ujját a kamillagőzből, seggberúgja Nepomukot, s egy egetverőt prüsszent.”); szinte mindenütt jelen vannak a reneszánsz népi komikum elemei — a parodisztikus utánzás (jóisten- és teremtésparódia), a profán evilágiasítás (az ördög megszólítása: „Tata”) a komikus pokoljárás, a magától értetődő, oda-vissza közlekedés föld, menny és pokol között stb. Mindez harsány, olykor vásári modorban, ötletek, viccek, humoros dialógusok alkalmazásával, s természetesen az abszurd dráma rekvizitumainak gyakori átvételével (értelmetlen tevékenységformák absztrakt szimbolizációi, jelenetek megismétlődése, Beckett-allúziók: a két „humanista” kovács egy-egy faodúban ülve a potyogó makkot eszegeti stb.). Másodlagos komikai forrásnak pedig ott vannak a szerelmi hűtlenség bonyodalmai, a testi meg szellemi fogyatékoságok, utalások az elemi életfunkciókra. A könnyed, harsány, leleményes és helyenként valóban eredeti komédiázás ráadásul nem egyetlen sémához igazodik. Nemcsak a bonyodalmak, az összeütközések és konfliktusok változatosak, de maguk a „játékok” is más-más karakterjegyeit emelik ki a műfajnak. A *macska-prémkalapos hölgy* inkább a groteszk-abszurd sajátságokat hangsúlyozza, a *Nepomuk* mesei elemek és köznapi realitás ötletes elegyítésével operál. Az ilyen díszparát tartalmak meglehetősen összeházasítását a *Játékok* darabjai pedig elsősorban a bohózat vásári modorában kísérlik meg.

Ha a népi-mesei groteszk eme változataiban a saját hang, a játékos-komikus szemlélet felszabadult, kötetlen érvényesülését, eredetibb költői megnyilatkozásformák lehetőségét látjuk is, utalnunk kell néhány, a kísérlet sikerét részint megkérdőjelező mozzanatra. Kérdéses többek közt, hogy milyen hatásokkal érvényesíthető ez a verses drámai forma, a maga áttételeességével, bizonyos szándékolt társadalmi mondanók szolgáltatában. Az abszurdok kellékei még zavartalanul megérnének ezekben a komikus keretekben, de szemmel láthatóan sokkal nehezebb lesz azok szemléletformáit is közelíteni a naiv-népi világlátásból eredeztetett komikumhoz (*A játék*). Minthogy a drámák — helyenként megbocsátó szeretettel — az emberi esendőséget figurázzák ki, különösebben azon sem akadhatunk föl, hogy eszmei-ideológiai célzatosságukban elég csekély a kritikai erő. A *játék* állami bábukészítője nagy „selejt-hányadossal” dolgozik, rosszak, hibásak a rendelkezésére álló „alapanyagok” is; Birtalan úr, a patikus azon kesereg, hogy a „népeknek” az „élet szart se ér bajonett nélkül”: nos, az ilyen típusú kijelentésekben inkább az az elgondolkoztató, hogy — bár a komikumnak ez a műfaja nem szükségképpen igényel differenciáltabb társadalomlátást — Kiss Anna költői világában valóságosan is fenyeget a társadalmi

ideálok eme általános, inkább csak eszményként való értelmezése. Márpedig a súlyosabbra váltó témánál — s részben ebbe a körbe kell sorolnunk a kötet elején álló verseket is — óhatatlanul hiányozni fog a gondolat nyomatéka, s maga a játékos-groteszk komédia is megrekedhet egyes magatartástípusok pusztá kipellengérezésénél. Mindezt nem kívánjuk szembeállítani Kiss Anna költészetének eredendő szemléleti értékeivel, virtuóz világteremtő képességével. Különösen azért nem, mert a kettő között nem áll fenn kizárásos viszony: a humor, a játék, a virtuozitás maszkjai mögött feltáruló világkép tudatossága, rendezettsége csak jelentésesebbé teszi az „anakronizmusokat”, korszerűbbé a groteszknak ezt a kimeríthetetlen talajból táplálkozó változatát. (Szépirodalmi.)

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Oravecz Imre: Egy földterület növénytakarójának változása

Oravecz Imre lírája nem véletlenül keltett feltűnést a hatvanas évek második felében. Költői kibontakozása meghatározó része volt annak az új törekvésnek, mely — világirodalmi mintákat is továbbgondolva — szakított a magyar líra uralkodó morális-társadalmi küldetéstudatával, az ábrázolás és önkifejezés realista eszményével. Verseiben a gyerekkor, az „elvirágzott mozdulatok gyűjteménye” a német szimbolizmus rekvizítumaival együtt jelentkezett, nosztalgikus időélményét szürrealista technikával keretezte, ismeretelméleti szkepszise mögül gyakran villantak föl az irodalom káfkai, rilkei, trakli vagy celani színei.

Ugyanakkor a *Héj* nem csak e világok és életérzések koncentrált honosítását tükrözte, az indíttatásokból mind határozottabban rajzolódtak ki egy szuverén alkotó körvonalai. A sajátos érzelmi redukáltság, az önépítkezésben imponálóan érvényesülő fegyelem és alkotói ökonómia, az illúziótlanúságba harmonikusan illeszkedő geometrizáló képesség és „felületi” absztraháltság együttesen új minőséget is jeleztek, az irodalmi élmények személyiségre és korra átlényegített változatát. Könyve elsősorban a „szerkezetek diadala” volt tehát — s egyként szülhette a kritikai elfogultságokat és a megalapozott kételyeket. Egyfelől újszerű látásmód, magas formakultúra és nagyfokú szemléleti nyitottság feszegette líránk már-már anakronisztikus élményköreit, másfelől irritáló módon megszűnt e költészetben a társadalmi érdeklődés, szokatlanul fölerősödtek az ezoterizmus tünetei. Ezek a feszültségek valószínűleg tovább élnek az olvasóban a második kötet megismerésével. Pedig Oravecz költészete jelentősen elmozdult, újabb területeket hódított meg, módosultak pályájának esztétikai problémái. Kifogásaink megfogalmazásához is csak egy igen emelkedett költőiség birtokba vétele után kezdhetünk.

Az *Egy földterület növénytakarójának változása* — miként ezt a költő is jelzi — nem fedi pontosan „a régi út földadásának és az új út megtalálásának” élménykörökben és a költői alakítás módosulásában is jól rögzíthető szakaszait. A kötet Trakli ciklusa, e modernség logikájából szinte törvényszerűen következő artmanni attitűdök, vagy a redukáló alkotói képességet reprezentáló haikuk a *Héj* világának vonzáskörében maradnak, legfeljebb a szerkezeteket színezi át az előbbieknél határozottabban az intenzív beleélést sejtető abszurditás mozzanata. Ezt az árnyalatnyi szemléleti változást akkor értékelhetjük igazán, ha a gyerekkorral való szembesülés újabb költeményeire, *A régi Szajla* és *A gyermekkor módosítása* (kiegészülve a *Támpontok* ...-kal) című művekre figyelünk. Nem csak azért, mert az egykori faluban már „hülyegyerekként lézeng... a történelem”, vagy mert az általános pusztulás abszurd víziói mögött „egy fordított gazdasági törvényszerűség” eredménye is munkál — az új

aspektus jelentkezésével általában vált gazdagabbá, távlatosabbá a költő egész viszonyítási rendszere. A társadalmi érdeklődés relatív fölerősödésével az oravecki világkép polarizálódási lehetőségeket kapott, s ezáltal jelentősen növelhette az önkifejezés addig szűkös területeit. Egyfelől megindulhatott e lírában a létfilozófiai szkepszis szociális összefüggésekbe való átszivárgása, másfelől — mintegy a megnevezett káoszszal szembeni védelem reflexeként — megelevenedtek a mítoszteremtésnek azok az erői, melyek az egyetemes céltalanság képzetét kiolthatják. Oraveczi lírája ma e két ellentétes tendencia feszültségére épül, s leghitelesebben talán e pozícióból értelmezhető.

Alföldy Jenő már a korábbi publikációk alapján fölfigyelt azokra a lényegi hangsúly-eltolódásokra, melyek a költő absztrakt tárgyiasságán belül jelentkeztek. „Mindenekelőtt azt láthatjuk — írja —, hogy a versekben megjelenik az ember, akinek értelmes cselekvésében — legyen az látszatra bármilyen szerény — a költő megsejti az élet misztériumát, bensőséges viszonyát a természethez.” Jóllehet, ez a humanizáló törekvés közel sem oly háborítatlan, miként azt a kritikus jelzi, a közvetlen emberi jelenlét, az empirikus valóságalelemek műbe emelése jellegében változtatja meg Oraveczi lírájának esztétikai minőségeit — verseiben szétárad a melegség, szóhoz jut az eddig alig méltányolt eredeti humor, kitüntetett helyre kerülnek a hétköznapi apró praktikái. Mindezekkel viszont drámaibb színezetet is kap az alkotói illúziótlanság, egyetemesebb sugárzású lesz a költőben lappangó metafizikus szorongás. Kevésbé érzékelhető ez a ma már szinte illuzórikus természeti beágyazottságban, az „ehető gombokat és gyógynövényeket” termő flórák világában (*Az erdészet föltámasztása, Téli túra*), a civilizáció jelentkezésével azonban rögtön föl is bomlik ez az időtlenített harmónia. Térbeliségében oly módon, hogy társadalmi minőségétől függetlenül kerül egymás mellé a létezés sivársága, az ember lefokozott szereplehetősége. Míg *Az idő múlása az iparnegyedben* tömege szinte Déry X-beli tájain bolyongva várja az „újratermelés hívását”, addig a *Középnagyati ősz* vagy *A chicagói magasvasút montrose-i állomásának rövid leírása* megváltozott színekkel és motívumokkal ugyan, de az életkedv apadásának, a rossz közérzetnek hasonló tüneteit rögzíti. A társadalmi szkepszis a rendkívül finom ironiával organikussá emelt hulladékvilágban válik jelképpé, a *Roncstelep* és *A szeméttetőről* definiáló modorában, komolykodó szomorúságában nem nehéz felismerni a különös költői megrendültséget, a perspektívákat elmosó vagy azokat minimálásra szűkítő emberi céltalanságot. A felismerésnek modellszerű változata is van — az *Emlékezés az üldökalauzrendszerre* „minden fogyatékosága ellenére... otthonos, megnyugtató” érzéseket tápláló kalauza a melegséget árasztó kisszerűségnek és a feltartóztatathatlan múlandóságnak költői példája, a praktikus cselekvés ellentmondásokkal zsúfolt megtestesítője.

A szociális érdeklődés — láhattuk — szükségszerűen hozta az oravecki líra látókörébe a teremőt, de a költő metafizikus rendszerében vergődő embert. A nézőpontok ütköztetése, a tér- és időélmény meghatározó szerepének váltakoztatása, a költői érzem hullámozása az idézett versekben líránk jelentős vonulatát termette, melyben a felismerések összefüggéseit, a problémakörök egymásrautaltságát poétikai sajátosságok is erősítik. Kialakult a realitásokat egymás mellé rendelő, a tárgyias leírásokat jelképpé emelő, a költőietlen zónákat líraivá hevítő esszéversnek kizárólag Oraveczet idéző formája, a natura megérintésének minden ponton emberi viszonyokat is jelentő lehetősége. S a sorozat végén egy ideológiailag talán vitatható, ám hibátlan poétikai üzenet áll: a kötetnek is címet adó költemény, az *Egy földterület növénytakarójának változása*. Az egyes kultúrák körforgásának szuggerálása ellenére épp történelmi távlatával, szociografikus villanásaival gazdagabb ez a mű az előbbieknél — a múlt „növényi emlékei” mögött, velük párhuzamosan közösségi tragédiák, politikai felismerések sorakoznak, s mindezek természetességgel, méltóságteljesen hömpölygő mondatritmusokkal.

Említettük, hogy az oravecki szkepszissel szemben, ezt mintegy ellensúlyozva, mítoszteremtő tendenciák is jelentkeztek az életműben. A mítosznak előzményei vannak, egy hosszabb amerikai tartózkodás, főbb ihletőerői azonban ennek az útnak

csak kuriózumszerű élményeit, periferikus mozzanatait érintik. Hiszen az amerikai valóság a már idézett rezignáció szűrőjén át emelkedik a művekbe, legfeljebb magyar vonatkozásai kapnak valami különös nosztalgikus tónust, érzelmi telítettséget — föltehetően a honszeretetnek és az egykor Kanadába vándorló nagypapa emlékének földerengéseképp (*Jelentés az Erie-csatornáról, A magyar szabadságharc vége Észak-Amerikában*). A hopi indián kultúrával való találkozás, a nálunk szinte ismeretlen néptörredék mitológiájának költői feldolgozása talán különködésnek tűnik, az adott összefüggésekben azonban határozott funkciója van. Igazat kell adnunk Alföldy Jenőnek: Oravecz „nem a kultikus művészet vizionáriusaként, hanem egy tökéletes társadalom képének tudatos megszerkesztőjeként írja e verseit”. Társadalmi kételyeire keres tehát választ ebben a szakrális közösségben, a gondolatok végső egyszerűsége és tisztasága sarkallja, mikor újrafogalmazza az őstanok tételeit, kutatja ember és természet harmonizálásának lehetőségeit. Lírai hőse, a yaqui indián Castaneda mögé húzódva pedig olykor már szemérmes önmagát is sejteti: „megérti a szeretetet, / mely szabaddá teszi”. Az már költői paradoxon, hogy a *Palatkvapii iskola* jó közérzetet árasztó versei esztétikai értékükben alatta maradnak az előzőeknek. Az idegen mitológiai motívumok, etnográfiai hivatkozások megzavarják a tiszta lírai konstrukciók befogadását, a parallelizmusok nemegyszer monotonná, logikai sémává szűrkítik a verset. A költő törekvése ezen a ponton elődeinek klasszikus példáit idézi — kik az életmű szerves részeként sem tudták meggyőzően költészetünkbe emelni távol eső kultúrák üzeneteit. A mítoszteremtést tehát inkább hasznos kitérőként értékelhetjük. Olyan alkotói gyarapodásként, mely visszahat az idézett fő vonulatra, tovább mélyíti a társadalmi érdeklődést, oldja a rezignációt, s még magasabbra lendíti Oravecz Imre máris rangos, gazdag költészetét. (*Magvető*.)

ACZÉL GÉZA

Péntek Imre: Édesség anti-reklám

Kihívó a kötetcím, s ezt még fokozza is az *Intelem a versolvasónak* a könyv borítóján. Péntek Imrének már indulása óta egyik lényegi tulajdonsága, hogy nemcsak élítél, megvet minden rossz vagy rosszá váló konvenciót, hanem következetes küzdelmet is folytat ellenük. Második kötetében e töretlen szándék még teljesebben valósul meg. Sokkal egységesebb a kötet: színvonalában, szemléletében s hangoltságában egyaránt.

Miért e harc a konvenciókkal? Egyértelmű a válasz, ha az ars poeticát figyeljük. Péntek Imre felfogása a költő szerepéről, lehetőségeiről versben s publicisztikában is nyíltan megfogalmazott. Vitában áll sokakkal nemzedéktársai közül is. Úgy véli, hogy az irodalomnak az életet kell a középpontba állítania, a közvetlenebb valóságütközés a feladata, s aki nem ezt teszi, aki nagymértékben támaszkodik a kulturális élményekre, az csak irodalmi író, s nem tud az igazán lényeges dolgokról szólni. Kielezni ezt a vitát aligha érdemes. Irodalmunk története kínálja párhuzamul a példákat s a tanulságokat is. Ma már világos, hogy Adyt és Babitsot nem egymással szemben, hanem egymás mellett, egymást kiegészítve kell látnunk, hiszen a valóságábrázolás különböző módjai nem kioltják, hanem gazdagítják egymást. Nem a vita a fontos most tehát, hanem a kiélezetten megfogalmazott költői szemlélet. Nevezhetjük ezt a realista alkotómódszer igényének, nevezhetjük közéletiségnek, forradalmi magatartásnak is. Mindegyik igaz megállapítás. Péntek Imre új kötetének legnagyobb érdeme, hogy ezeknek a régi és némely vélemények szerint elcsépelet fogalmaknak segít visszaadni a rangjukat. Mindezt úgy tudja megtenni, hogy nem valóban elcsé-

pelt formákat újít fel, hanem úgy, hogy megtalálja a hetvenes évek tükrözéséhez igazán alkalmasakat.

Forradalmiságának legfőbb tartalma az élet kritikai szemlélete oly módon, hogy a kritika határozott eszmei alapokon nyugszik, s így tudatosan irányított. Ettől a kritikától maga a költői személyiség sem mentesül. Mindez természetes, ha a lírai tükrözés sajátosságaira gondolunk, s a mai társadalmi helyzetre. Péntek Imre verseiben a lírai én kettős irányultságú. Egyrészt szemben áll az ábrázolt világ negatív eszmiségével, negatív tendenciáival, másrészt azonban objektív elemzés során arra is rádöbben, hogy ennek az általa elítélt világnak ő maga is részese, saját magát se tudja függetleníteni a negatív létezésre kényszerítő valóságtól. Ezért költői látásmódja szinte magától értetődő természetességgel lesz összetett, vagyis többféle hangoltság rétegződik egymásra. Alapmagatartásából egyfajta józan tárgyilagosság következik, s erre az alapra rétegződnek rá a különféle hangnemek. Az ábrázolt világ negativitását leggyakrabban az ironia segítségével ragadja meg. Szívesen alkalmaz groteszk képeket, időnként olyan erővel, hogy az egész vers groteszkké válik. Önmaga helyzetének elemzésében és megítélésében azonban nemcsak az ironia és a groteszk hangja dominál, ugyanilyen erővel van jelen az elégikus hangoltság is.

Szemléletének bizonyos mérvű változását jelzi ez. Korábban, első kötetében sokkal erőteljesebb és nyersebb volt a groteszk, s az ironia is gyilkosabb. A költő szembenállása egyértelműbb volt: az új nemzedék tiszta hitével támadta a rosszat. Ahogy múltak az évek, egyre inkább látnia kellett azonban, hogy a kritika nem jelenthet abszolút kívülállást, hogy az életét bárki elronthatja, s az eszmény egyre inkább csak ideál maradhat a tárgyilagosan gondolkodó ember számára. Lehet — lehetne — ezt a helyzetet is csak groteszk módon ábrázolni, de a József Attila költészetén iskolázott költő inkább a mesteréhez hasonló utat választott. Az elemző-önértékelő számvetés egyre erősebben van jelen nála is, s ennek reális perspektívája csak úgy lehet, ha legalább időnként feloldja az elégiában az ironiát és a groteszket.

A reális perspektíva kifejezés senkit ne tévesszen meg. Nem az idillbe oldódásról van szó, sőt, egyre lehetetlenebb ennek a költészetnek az idillbe való átcsapása. A költő az igazság tárgyilagosságról rögzítésére törekszik. Ezt a folyamatot a kötet tudatosságát tükröző szerkezeti felépítése is mutatja. Az első ciklus az *Édenkereső*. Lehangelőan tárgyas versek sora, az éden csak a *Máv-idill* tisztán groteszk képsorában, megsemmisítetten jelenik meg, de az egész cikluson átsugárzik az igény, a sóvárgás, ha nem is az éden, de a rendezettség, az otthonosság után.

A következő ciklus, a *Külvárosi érme* kitágítja ezt a világot, ezt a problémakört, s a munkásság, a dolgozók életének szürkeségét tárja elénk, azokét a tömegeket, akikért a költő szólni szeretne. A feloldódás igénye itt a legerősebb (*Értelmiségi epilógus*), a „jó volna végre hazaérni” óhaja a költő legmélyebb kívánságát fogalmazza meg, akárcsak a ciklust záró kép: „Szétzúzni annyi véges irányt, / elindulni csak torony — iránt, / s menni, / amíg a kéklő horizont / zubbonyán a sárga pletyka / szíved fölött fog melegedni!” (*Variáció egy sémára*).

A *Hidegszik* ciklusban még tágabb körben mozgunk: az egész világ, a „háborúzó ösztönök”, az atomháború fenyegetettsége szólal meg. Hidegszik a világ, „fázik a puskagolyó / besurran az emberszívbe / a finom puha húsfészekbe / melegedni”.

Ezeket az egyre távoluló köröket fokozni már nem lehet, a *Hirdetés* groteszk közjátéka szükségszerűen következik itt. Funkciója nem is a feloldás — lehet-e itt egyáltalán feloldásra gondolni? —, hanem a szünet, a tanulságot levonó, hol keserűségbe, hol játékba forduló *Édesség anti-reklámé*. A *Szezonvég* mégsem epilógus lesz, hanem rezignáltabb, elégikusabb újrakezdése a helyzetelemzésnek. Az ember, a költő lesz újból a középpont: a világ nem segíthet, a választ magunknak kell megtalálnunk nyomozó kérdéseinkre (*Kettős némaság*). Ez a válasz egyelőre nem születik meg, csak az *Erőlködés* tanúi lehetünk, az utolsó ciklus címe ez. Legnyíltabban itt ütközik össze kétfajta életeszemlélet, kétfajta magatartás: az önmagát a közösségben és az önmagát „dobozolt magányában” megvalósítani kívánó emberé. Az optimizmus csak ironikus lelki elsősegély lehet: „ne vagdalkozz, ne légy dőre, / bízd magad a szebb

időre, / hisz már a lábtörlőn csoszog, / hozza a házi papucsot.” (*Vers, amelyben a költő lelki elsősegélyben próbálja részesíteni feleségét.*)

A záró, s az egész kötetet uraló alapotívum a „lehetőség-ember” siratása „ebben az átmenetiségben”. Az átmenetiséget és annak gyötrelmeit a költő feloldani nem tudja, de nem is akarja. Kiélezetten tárja elének, s olyanként, aki szenved ettől az állapottól, tarthatatlannak, az embertől idegennak érzi, s ezért hiszi: meg kell változtatni. Ez a világot otthonossá formálni kívánó indulat kötelezi Péntek Imrét arra, hogy kendőzetlenül tárja fel, milyennek látja a világot. (*Szépirodalmi.*)

VASY GÉZA

A legújabb Weöres-megközelítés

BATA IMRE: WEÖRES SÁNDOR KÖZELÉBEN

Weöres Sándor első verseit tizennégy éves korában egy szombathelyi újságíró, Bata Gábor közölte. A Debrecenből elszármazott irodalomtörténész és kritikus, Bata Imre (anyakönyvbe jegyzett teljes nevén: Bata Imre Gábor) most könyvet írt Weöres Sándor költészetéről. Batának csaknem egy évtizedig módjában állt Weöres közelében élni, műhelyében dolgozni, ahogy ő mondja: inaskodni. „Hordta-vitte a szükséges forrásokat; tartalommutatót készített; összehordta a szétszórt közléseket.” Szerencsés a kritikus, aki közelről nézheti, figyelheti, amit a mester csinál. És szerencsés a költő, akinek műhelyét értő inas vigyázza. Egy évtizedes együttműködésből, „inaskodásból” született tehát a könyv. Mint ahogy a kötet egyik lábujgyezéből megtudjuk, a kritikus és a tárgy egymásra találásában Bori Imrének is szerepe volt: a költőt ő biztatta munkatársi kapcsolatot teremteni vele. A történetet anekdotává kerékkítő szóbeszédben én így hallottam: Batának mondta Bori évekkel ezelőtt: „Minek neked a népi írkkal foglalkozni? Csak bajod van belőle. Itt van egy igazi »urbánus«, Weöres. Róla írj...” Akárhogy történt, végül is megszületett a könyv Bata Imre asztalán Weöres költészetéről. Kétségtől nem az első és nem az egyetlen, de a legautentikusabb Weöres-értelmezés. Weöres költészetének gazdag irodalma van. Bata is hivatkozik Szabolcsi Miklós, Bori Imre, Kenyeres Zoltán, Radnóti Sándor és mások dolgozataira, s könyvével mintegy párhuzamosan készült (és jelent meg még 1978-ban) Tamás Attila kismonográfiája a Kortársaink sorozatban. Bata azonban nem az eddigi Weöres-irodalmat foglalja össze, nem a különféle értelmezésekkel polemizál, neki saját Weöres-képe van, s mindenekelőtt ezt osztja meg olvasójával.

Annak érzékeltetésére, hogy a gazdag Weöres-irodalom, a különféle színvonalas értelmezések ellenére is milyen nehéz dolga van a kritikusnak, aki Weöres költészetének megközelítésére vállalkozik, álljon itt egy példa. Évekkel ezelőtt az *Átváltozások* három szonettjét még kéziratban, a folyóiratközlés előtt — a szerző nevének letakarásával — átadtam egy magát érzékeny versértőnek mondó kritikusnak, és véleményét kértem. Írásban adta: „Bocsánatot kérek, de én még nem jutottam el a fejlődésnek ama fokára, hol ez a logika érvényes... Sőt, remélem is, hogy nem fogok...! Nem szeretek gúnyolódni, mert én az alkotást szent dolognak tartom, de mit írhat mondjuk egy átlagos agy ily versekről? Hogyan tudjon felemelkedni ama szférába, ahol szerző mozog? A »homorú belső« és »domború héj«-ig? (*Beteljesülés; a Tűzkút-ban In Aeternum* címmel jelent meg.) Az *Epilógus* már nem lebeg talán ilyen magasságokban, már sejlik valami belőle, bár nem állok jól, hogy ketten olvasva ugyanaz sejlik. A harmadik versről megint alázatosan meg kell vallanom, hogy se részleteiben, se egészében nem értem. Ha ez így megy... Hát ha Kazinczy

Himfyre azt írta, amit írt, akkor az »ész nem lakta szomj«, az »előrehorgadó égi ladik«, a »derűs lét ősi titka«, mely felkél a szerző szavaiból — féle irányra mit mondjunk, hogy elrettentsünk? Azért rettenek meg, mert ez — jelenség, az irracionális, sőt contra-racionalizmus dörömbölése az ajtón! Mit akarnak? Milyen »holnap« nevében várhatják ennek az ész-ellenes kihívásnak az elismertetését? És szerző, aki komolyan veszi, amit művel? A szavaknak eme össze-visszahányt kazlában milyen magot gondolt nem kifejezni, de elrejtetni? Eh, hogyan is szól az epigramma: »Tűzbe felét!«

Bata az eddigi Weöres-irodalommal *nem akart* polemizálni. Weöres közléseire, magyarázatára viszont *nem támaszkodhatott*. Nem mintha Weöres nem szívesen nyilatkozna, és nem írt volna sok levelet életének bármelyik szakaszában. Ámde ezek a levelek (a Várkonyi Nándorhoz írottak kivételével) még publikálatlanok, másfelől pedig maga a költő szívesen kódósít, megnyilatkozásaiban, önkomentárjaiban elég sok a látszólagos ellentmondás, a túlzott szerénységből fakadó önértékelés, az értelmezőt tévútra vivő, álarcos magyarázkodás vagy túlzás. Weöres minden helyzetben vitatkozásra kész szellem, szívesen cáfolja mások állítását, hogy utána saját korábbi véleményének mondjon ellent, és új tételt bizonyítson. Mindez nem könnyíti, hanem nehezíti az értelmező munkáját.

Bata Imrének saját Weöres-képe van. Mint ahogy számos fontos közlést a láb-jegyzetekre bíz, ezt is onnét idézzük: „Jelen tanulmány... Weöres lírájának anyagát taglalja, ezen anyagnak a természetét analizálja, az anyag és alakítás összefüggéseiből általánosít, vagyis következtet, mert szerzője úgy véli, hogy ez a föltétele a további vitának, de semmiképp nem a vita megoldására tesz kísérletet.” Bata az idő fonalára fölfűzve értelmezi Weöres költészetét, ezt az idővel egyébként nem sokat változó, „fejlődő” költészetet. Weöres pályája a Nyugat „harmadik nemzedékének” köréből indult, de igen hamar megtalálja saját hangját, a mítoszteremtő költészet „programját”. A *vers születése* nemcsak doktori disszertációjának címe, hanem a tanulmány megírásának ideje nagyjában egybeesik a sajátos Weöres-költészet megszületésével is. „Weöres a költészet eredetét az orphikus kezdetben látja, abban a határhelyzetben, amikor az ember elveszítette a teljes fényű léttel való összeköttetést, amikor az egész részeire szakadt. A költészet az egészre való emlékezés, vagyis a hiány folytonos átélése, a Medeia-állapot, elszakíthatatlan összeköttetés a teljességgel” — írja Bata. Weöres nem elbeszéli, hanem újraalkotja a mítoszt. „Az ősköltő Weöres lírájának mindenkori hőse” — így szól Bata Imre egyik „kulcsmondata”. Weöres nemcsak azt tudja, amit valaha olvasott, megtanult, megismert, de azt is, amit csak a géniusz tudhat. A mítoszi gondolkodásmód nyilatkozik meg lírájában, a drámaíró műveiben, az táplálja benne a versfordító zsákmányszerző kalandozását. Bata megközelítése egy dialektikusan gondolkodó költészet dialektikus értelmezése. Íme, egy verssummázata: „Ami fönn van, benned is van. A végzettudat semlegesíti a halál rettenetét. A magadban hordott halál elfogadott bizonyossága a végzet, az élet megszakítottságában a lét folytonosságára mutat. Életben a léte, végesben a végtelent fölfogni, a meghasadt sorsot egységességében állítani, ez a vers vigasztalása. Az idegenségben, a krízis állandóságában, a mindig való kettősségben az egyiséget kell helyreállítani.” Weöres költői szemléletében végig a kettősség domináns. „Ellentett pólusok kiegyensúlyozása, kiküzdött harmónia, különböző szempontok kiegyenlítése, érzelmi és absztrakt egyforma becsülete, férfi poéták és nőköltők egyenrangúsítása, spirituális és naturális ellenpontos rendje, esztétikai és gondolati, egymást feszültségben tartó azonos rangja, s az ilyen bináris oppozíciók sokaságából képzett teljesség.” Bata így foglalja össze elemzésének summáját. Könyvének utolsó íve, ahol ezt a jellemzést is olvashatjuk, munkájának legfontosabb része.

Bata Imre nem követ sem hagyományos, sem divatos műelemző iskolákat. Nem vesz át másoktól műszavakat, nem alkalmaz kész rendszereket. Az anyag természetéből indul ki, s Weöres lírájához leginkább illő, sajátos elemző, megközelítő módszert, sőt nyelvet alkalmaz, a megközelítésben leginkább filozófiai szempontokat érvényesít. Ott igazán találó és eredményes, ahol nem éri be a lírai anyag interpre-

tálásával, hanem felbont, elemez, értelmez. Kiragadott példaként hivatkozhatunk a *Pastorale* kettősségélményének remek fölfejtésére, a *Dalok Na Conxy Pan*-ból strófáinak kitűnő megközelítésére, Az áramlás szobra grammatikai formájának gondos vizsgálatára, a *Tűzkút* kompozíciós rendjének megmutatására, s legkivált a *Psyché* gondos, sokoldalú elemzésére. Ahol megelégszik a vers gondolati tartalmának „lefordításával”, prózai átköltésével, ott a szöveg bizonytalanná, rejtelmessé, megfoghatatlanná válik. A Weöres-vers megformálásában a költői eszközök közül különösen a zeneiségnek, a szerkezetnek és a játékoságnak van nagy szerepe. Ezek jelenlétére Bata is gonddal ügyel. Rámutat az összefüggésre, mely a „mitoszi logika alapján képzett szerkezetek meg a lazább zenei struktúrák között” húzódik, kiemeli a matematikai törvényszerűségek — például a szimmetria — érvényesülését Weöres lírájában, beszél a motívumismétlődések szabályos rendjéről. Talán csak a játékos elem meg a képzettársítás szerepének vizsgálata marad háttérben, s kap a valóságosnál kisebb hangsúlyt az elemzések során.

A könyv nagy értéke az életmű belső vonatkozásainak, eresztékeinek, kapcsolódási pontjainak a számbavétele, föltárása, megmutatása. Bata nemcsak a művek elemzésében remekel, hanem e líra belső motívumvilágának a fölfejtésében is. A könyvet át- meg átszövik az előre és hátra utalások. Egy 1935-ös versről van szó, s azonnal idézi a kép teljes értékű kibontását egy 1946-os versből. Másutt az előképre, a motívum korábbi fölbukkanására hivatkozik. Látja a korábbi versmagot, s érzékeli az ötlet későbbi visszatérését. „Ezek a relációk térré alakítják költeményeinek lineáris sorozatait. A vers vonatkozási pont, s a vonatkozási pontok hálóként bontakoztatnak ki egy közös szférát, amelynek jelentését ugyancsak érdemes fölfogni” — írja Bata. A Weöres költészetét átszövő motívumok, utalások fölfejtésével járult hozzá talán Bata a legtöbbet az eddigi Weöres-kutatáshoz. Ugyanakkor a motívumok következetes vizsgálata miatt minduntalan kénytelen átlépni az időrend vállalt fonalát, s ezért a költői pálya íve megtörik, a szálak néha összekuszálódnak, s a líra belső alakulásának, „fejlődéstörténetének” vizsgálata homályban marad.

A szerkesztés, az ökonomikus előadás egyébként sem a legerősebb oldala a szerzőnek. Néha úgy érezzük, fantáziája meglódul, elrugaszkodik, s a képzeleti nyomokon haladva olyasmit is — „mitoszokig visszaüzenő asszociációkat” — beelát a versbe, amire talán a szöveg nem ad okot (például a medeiaság vonatkoztatása a költészetre). Máskor ismétlések, átfedések, újrakezdések fékeznek az előadás lendületét (például a *Psyché* megközelítésében). Batának a biztos szem, a friss megfigyelés, az eredeti látás, az önálló értelmezés az igazi erénye. S az elemzést átható filozófiai gondolkodás. Nem mondja, de nyilván tudatosan mondott le a hangsúlyosabb irodalomtörténeti megközelítésről, Weöres és a kortárs kritika, Weöres és a kortárs magyar líra, Weöres és külföldi „mintái” behatóbb vizsgálatáról. Beéri annak említésével is, hogy „Weöres lírájának esztétikai minőségét senki sem vitatja”, és nem vállalkozik arra, hogy ennek az esztétikai minőségnek az összetevőit vizsgálja, s az elemzést az értékelés mozzanataival összekapcsolja, kiegészítse. S bizonyára kellő megfontolással hátrította el — s hagyott ezzel még másoknak is jócskán elvégzendő feladatot Weöres költészete körül — a formaképző eszközök, például a költői nyelv stilisztikai elemzését, vagy a ritmus, a verstani szempontok kutatását. Tartalmi szempontból csupán amiatt van hiányérzetünk, hogy nem foglalkozik részletesen Weöres és Fülep Lajos kapcsolatával. Amennyire gazdagító szempontú Weöres ösvilághite és kultúrkritikája kialakulása szempontjából a Várkonyihoz és Hamvas Bélához fűződő viszony elemzése, hisszük, épp annyira fontos lenne annak a kapcsolatnak a kibontása, amely a „végső Mester”-hez, Fülephez fűzte, aki — Weöres szavai, *A hallgatás tornya* ajánlása szerint — „szerető és épp ezért irgalmatlan bírálataival húsz év óta támogat”.

Bata nemcsak eredeti módon, önálló úton haladva vállalkozott Weöres lírájának értelmezésére, hanem ehhez a megközelítéshez egy sajátos, egyéni nyelvezetet is kialakított. Van, ahol tömör, kopogó, rövid tételmondatokban fogalmazott pompás, világos elemzéseket olvashatunk, van, ahol a hosszúra nyúlt körmondat girlandja, az

egyéni értelmezésben szereplő idegen szavak gubanca födi el a jelentést. A *kétfejű fenevad* című Weöres-drámáról olvassuk: „A sors nyomvonalába nem bír visszatérni a kaland, de folyton metszi ezt a részegen imbolygó keréknyom. A kerékpár hátsó kereke, mikor nyolcas van benne, az cifrázza így az első kerék nyomvonalát.” Pompás, találó, szemléletes kép, kissé talán frivol, de illik Weöres költészetéhez. Sajnos, az ilyen ráátalálások fordulnak elő kisebb számban. Amikor Várkonyi kritikát írt Weöres egyik korai kötetéről, a költő levélben a következőket válaszolta: „Hogy az ókultúrák eszkatologikusak-e, ehhez, sajnos, csak akkor szólhatok hozzá, ha megírod nekem, mi az az eszk. — stb.” Amit itt a költő Várkonyinak ír, gyakran Bata Imrétől is megkérdezhetné az olvasó. Például mi az a „geocentrikus, antropomorf világkép episztemológiai távlata”? De nemcsak az idegen szavak mértéktelen halmozására gondolunk. Bata az egyéni szóalkotásnak ezeket a formáit is kedveli: megkülönbözik, fölérzi, megképzik, megérezkít, ízelődés, világvalóság, életállapot, léthelyzet, létösszefüggés, léttávlat, különlet, létteljesség...

Igen nagy hiba volna, ha akár a könyv tudatosan vállalt, szükségszerű hiányai, akár a befogadást nehezítő, egyéni stílusa miatt az olvasó kedve szegetten Bata Imre vállalkozását figyelmen kívül hagyná. Ahogy ő sem kezdett polémiát mások Weöres-képével, az ő értelmezését is tegyük oda Tamás Attila könyve és mások tanulmányai mellé. Versértelmezései és a Weöres-líra motívumvilágának fölfejtésében elért eredményei a jövőben is megkerülhetetlenek. S adott elég indítást, hagyott nyitva elég utat, s e líra is elég gazdag ahhoz, hogy további vállalkozások szülessenek a kortárs magyar költészet egyik legnagyobb teljesítménye megközelítésére. (Magvető.)

TÜSKÉS TIBOR

Jung Károly: Az emberélet fordulói

GOMBOSI NÉPSZOKÁSOK

A Vajdaság a török hódoltság után frissen benépesedett táj, amelynek néprajzi képe máig színes és változatos, hiszen földjén magyarok, szerbek, bunyevácok, soka-cok, ruszinok, szlovákok, németek élnek egymás mellett. A nyelvi és szellemi autonómia készsége, a hagyomány őrzése valamennyiükben igen eleven. Ez lehetővé teszi azután mindenik népcsoportnak a helyi önismeret vizsgálatát, a népnyelv, helytörténet, népszokások kutatásának bontakozását is.

A vajdasági magyar néprajzi szakkutatás az utóbbi időkben számos forrás értékű munkával örvendeztetett meg bennünket, így legújabbán Jung Károly, az újvidéki egyetem magisztere *Az emberélet fordulói* címen szülőfalujának, Gombosnak népszokásairól írt terjedelmes monográfiával.

Az emberlét gombosi hagyományvilága tárul eléink könyvében olyan rendszeres, körültekintő előadásban, minden mozzanatot szemügyre véve, amilyennek szakirodalmunkban kevés mása akad.

A születés és csecsemőkor dokumentációja helyi sajátosságaival, babona és költészet, mágia és okosság színes változatosságának érzékeltetésével, az új életnek föl-tétlen paraszti tiszteletével, az orvosi és szociológiai szempontok kiemelésével hivatott kutatóra vall. Ez a világkép még tele van emberi archaizmusokkal, az élet és egészség szimbolikus felfogásával, hiszen az emberi szellemnek ebben a tartományában a racionális orvostudomány, gondozás és felvilágosítás hatása még napjainkban sem egyetemes.

Igen tanulságos, amit a komaság régebbi szigorú, szinte hierarchikus rendjéről olvashatunk. Arról a helytállásról, amely a komát a család nehéz, válságos körülményei, kényszerűségei között, a nagy életfordulókon kötelezi. Arról a kölcsönösségről, amely a komatársakat, komaasszonyokat a testvérnél is szorosabban összefűzte.

A házassággal és lakodalommal kapcsolatban igen helyesen mondja a szerző, hogy éppen a lakodalom „színjátéki elemekben gazdag szokásai” mindig hálás témái voltak a leíró néprajzi vizsgálódásoknak, de inkább legtöbbször csak felületen: vőfélyrigmusok, vacsoraköszöntők, menyasszonytánc bemutatására szorítkoztak. A leglényegesebb mozzanatok megörökítésére alig-alig került sor. Ezeket a szerző dicséretes buzgalommal föltárja.

Megismerteti velünk a párválasztás helyi útját, praktikáit, mindenütt gondosan rámutatván arra a lassú, de föltartóztathatatlan bomlási folyamatra, amely egy új társadalmi képlet megformálódásához vezet. A parasztélet közösségi ereje, endogám készsége meggyeszendőbe, amelyet a nehezen születő modern emberi személyiség erkölcsi habitusa és autonómiája még nem tudott felváltani: a házasság és család megkövetelt emberi hűségét, erőpróbáit új módon vállalni.

Mindenesetre Jungnak sikerül a gombosi lakodalom hagyományaiból sok színes, naiv szépségű mozzanatot megörökítenie. Így feltűnő a lakodalmi virágként viselt rozmaringdísz, amely az ország több vidékén még járja: a múlhatatlan szeretet, szerelem szakrális eredetű szimbóluma. Az esküvő végén a pap udvarán a násznép eljárra a paptáncot. Ez még középkori hagyomány.

Gondos, részletező előadásban ismerjük meg a halál és temetés gombosi hagyományrendjét. Nyilvánvaló, hogy a tradicionális európai, benne a paraszti világképnek ez az ünnepélyes eleme nem múlik el egykönnyen. A halottért való harangozásnak szép leírása fölveti bennünk a falusi harangszó missziójának megörökítését is. Archaiskus hagyomány a nagylány- és legényhalottnak virágkoronával való ellátása. Ez is még középkori szemlélet és gyakorlat maradványa: a fiatal halott a mennyország jegyese. Sajátságos az öngyilkosok és vadházasok búcsúztatása, amelyet pap híján egy jó hangú falubeli végez: ehhez a tisztességhez neki is joga van. A halotti tor a faluban még él. Jellemző, hogy a keresztgyerek három vasárnap meggyászolja keresztszüleit. Erről jó lett volna többet is tudnunk.

Jung Károly fő érdeme a fáradhatatlan, minden, néha jelentéktelennek látszó mozzanatokot is megragadó anyaggyűjtés, ami természetesen tiszteletadást és értékelést is jelent. Alig jelent még meg magyar nyelven az emberi életútról ilyen jeles néprajzi feldolgozás.

Könyve a magyar parasztságot: társadalmat és kultúrát egy faluképen keresztül a változás, átmenet, halál és születés vajúdásaiban, erőfeszítéseiben mutatja be. Feladatát hatalmas irodalmi készültséggel, alig növelhető anyagismerettel, kritikai készséggel oldotta meg. Könyve a mai magyarságismeret értékes, követésre méltó dokumentuma. (Forum.)

BÁLINT SÁNDOR

MŰTEREMLÁTOGATÁS

Hemmert

Jánosnál

— Napetrikém!

Napetrikém gyerekszáncán kucorog egy Révai utcai ház műteremmé előlépett pincéjében, és arra gondol, hogy vajon mi minden kincsféle lehet a tanár úr zsebei-ben; üveggolyó, madzag, összehorpadt pingponglabda, micsoda órák micsoda fogas-kerekei; mert Napetrikém tudja, hogy a tanár úr ötvenhárom éves ugyan, a haja már ritkul a homloka fölött, de ez csak csalóka látszat, a tanár úr elmulasztotta tudomásul venni az évek múlását, játszik, úgy tud játszani ma is, ahogyan csak a gyerekek tudnak, a játékért magáért.

A gimnáziumban például azt játszotta, hogy nem a művészettörténet adattenge-rébe mártott bennünket, hanem szép sorjában elmagyarázta a legfontosabb titkokat; az anyagokét meg a szerszámokét. A többi úgyis benne volt a könyvben. És meg is tanultuk. Hálából a másik, a fontosabb tudásért. Lehet, hogy a tanfelügyelők nem szerették ezért, de nem szólhattak egy szót sem, mert ha inspiciálni jöttek, fújtuk, hogy Ginevra Benzi arcképe 1474—78 között született, a magolósabbja pedig még azt is darálta, hogy mérete 42×37 centiméter.

Napetrikém töpreng; töpreng, mert eddig őt kérdezték, s most neki kell kérdez-nie, és a szerepcsere nehéz; töpreng továbbá, mert Hemmert Jánostól — tudja, ta-pasztalta — nehéz olyat kérdezni, ami el nem szabadítja indulatait, ha festészetről faggatják.

Az indulatosság oka minden bizonnyal az, hogy Hemmert János nem fér bele semmiféle dobozba. Sőt. Nincs is doboz. És azt is ő fogja feltalálni, és abba sem fog beleférni. Szétnyírja, kollázsképet csinál belőle, vagy felrobbantja.

Napetrikém szól a ródliról:

— Igaz, hogy majdnem felrobbantottad egyszer az iskolát?

— Igaz hát. Csináltam egy lökhajtásos motort, azt felszereltem egy hokedlire, aztán beindítottam, de túlon túl jól sikerült, rakétaként kezdett viselkedni, te, úgy

elszállt az egész, hogy kis híján a tűzoltókat kellett hívni. Fűztek is utána: feltaláltam a lovasított malacpörköltöt.

— Sok hasonló történetet hallottam rólad; legendárium telne belőle. Itt van például a grízé. Az egyik kiállításod vendégkönyvében olvastam egy látogatónak az emberiséghez intézett üzenetét. Így írta: „ne adjatok neki grízt!”

— Persze, írt egy tárcát rólam régebben a Simon Pista. Azt én ma is őrzöm. Elolvasod?

— Az utolsó soraira majdnem szó szerint emlékszem: „Milyen szerencse, hogy az ember mindig kitalál valamit. Máskülönből talán még most is körömmel ásnánk ki a földből a gumót, gyökeret, s nem lenne gríz, amivel fessünk.”

Ha már előkerült a három évtizednyi múlt dokumentumait őrző vaskos dosszié, lapozgassuk kicsit. Benne kell legyen a gríz ügyére is a magyarázat.

Délmagyarország, 1948. VI. 10.

A lap Krumplimalactól repülőgépig... címmel tudtul adja, mit láthatunk a szegedi ifjúság első nagy kiállításán. Például: „A tanítóképző intézet kiállításánál pedig Hemmert János komoly tehetséget ígérő szobrai örvendeztetik a látogatókat.”

Jegyezzük meg a dátumot: 1948. júniusát írjuk. Azóta egy kerek emberöltő telt el. Hemmert János azóta van jelen Szeged képzőművészeti életében.

Jelen van. Vegyünk kézbe egy másik példányt a város napilapjából.

Délmagyarország, 1979. január 18.

A cikk címe: Ostor és gyeplő, avagy az amatőr képzőművészeti mozgalom ellentmondásai. A bennünket érdeklő passzus pedig: „Nemrégiben azon folyt heves vita, hogy kaphat-e falat a szegedi Képtár termeiben Hemmert János, aki nem tagja a Művészeti Alapnak, igaz ugyan, hogy harminc esztendeje tevékeny részese a város művészeti életének, s szinte minden azóta eltelt közös akción, kiállításon egyenrangú félként kezelte szervező intézmény, rendező szerv, kritika.”

Szóval, hogyan is van jelen?

Amatőr, aki mégsem amatőr, mert van például egy rajza a Magyar Nemzeti Galéria, és több képe a Móra Ferenc Múzeum tulajdonában, amely intézményekről épelméjű ember aligha feltételezi, hogy amatőrök műveit gyűjtik. Ám másfelől mégis amatőr, mert hazánkban, aki nem Alaptag, az bizony amatőr. Aki viszont amatőr, az önálló tárlatot nem rendezhet, és pláne nem nyilvános kiállítóteremben. Namármost, én magam jártam például a Gulácsy-teremben, s csípjenek meg, ha nem Hemmert-művet láttam ott. Aztán jártam ott még egyszer. Néhány évvel később is, 1964-ben, második önálló tárlatán.

Summa summarum: Hemmert János ebben az időben sem volt a Művészeti Alap tagja, ennek ellenére senki emberfiának eszébe nem jutott amatőrvéddal illetni.

1968-ban Lengyel tájak címmel volt önálló kiállítása Budapesten, 1969. október 16-án pedig...

János rábök a JATE klubjában megnyílt tárlat bevezetőjére: „A posztimpresszionista festészeti stílusról áttértem a plasztikus, expresszionista festészeti stílusra.”

— Szóval a gríz?

— Ne hülyéskedj, te is tudod, hogy nem ez a lényeg. Azokon az általam vastag faktúrák tábláknak nevezett képeken többféle anyaggal kísérleteztem, fával, alumíniummal.

A mondat éles. Ismét Napetrikémme változom a Kisjani ródliján kucorogva. Diákká, aki esztétikaórán azt tanulta, hogy az irodalom anyaga a nyelv, a zenéé a hang, a képzőművészet anyagának nem a megmunkált természeti anyagot tekintjük, hanem a tömeget, a síkot, a színt, a fényt, vagyis a természeti tárgyak optikailag érzékelhető, vizuálisan felfogható tulajdonságait. Minden képzőművészeti alkotásban ezek variálódhatnak, ezek különféle, társadalmilag kialakult viszonyai vannak jelen.

Megállapítható: a tudós esztétika szerint tehát nem az a lényeg, milyen anyagból van a kép, van-e a festékbe gríz keverve, hanem a fenti definícióban foglaltak. Megjegyzem persze, mi hallottunk már ott, az iskolapadban valami olyasfélét, hogy bizonyos porfestékekhez tojáshéjat keverve, lőn a tojástempera — mai klasszikusok kedvelt anyaga —, de meg nagyon nem hökkentünk rajta...

És mégis ezen, mégis ekkor indult a máig tartó vita. És valószínűleg azóta zsu-
gorodnak a falak Szeged városában. Gyanítom legalábbis.

— Most akkor te festő vagy, szobrász vagy, kollázskészítő; és profi-é, avagy
amatőr?

— Hemmert János vagyok.

— Kösz. A kérdésre válaszolj!

— Az nem az én dolgom. Szerinted?

— Szerintem is Hemmert János vagy.

— Te meg talányos.

— Kérdezek akkor mást.

— Nem zavar, ha én közben kalapálom ezeket a kliséket?

— Kik voltak a szüleid?

— Apám a pénzügyigazgatóságnál volt Szekszárdon, de gépészmérnök szeretett
volna lenni, azonkívül muzsikált, az anyám szegedi vasutascsaládból való. Szekszár-
don születtem, a Kadarka utcában, a Cseri Pista bácsiéknál laktunk. Amire emlék-
szem, az a muzsika. Apám is hegedült, a bátyám is. És emlékszem a rádiócsipogásra
is. Az apám detektoros rádiókat fabrikált, később lámpásakat is.

— Te?

— Engem sráckoromban csak a gépek érdekelték, szóval a lovasított malacpör-
kölők, de arról már beszéltünk. A festés csak később jött, amikor felköltöztünk a
hegyoldalba, a Felvidéki utcába. A szomszédunkban élt Miklósi Ödön, aki egészen jó
tájképeket festett, az ő inspirációjára én is megpróbálkoztam.

— Aztán?

— Az újszegedi tanítóképzőbe kerültem, hogy mi minden volt közben, azt na-
gyon hosszú volna elmesélni, a képzőből meg a Pedagógiai Főiskola rajzszakára...

— Ahol szobrokat csináltál...

— Csak egy darabig. Szegeden, tudod, mindenki Vinklertől tanult majdnem min-
dent, én is, és nem tudtam magam kivonni a hatása alól. Festő lettem.

— Vinkler mester figyelemmel kísér azóta is. A legutóbbi tárlatod vendégköny-
vébe azt írta: „Nagy lépés ez egy egyértelmű állásponthoz. Tetszik a *Tavaszi a ten-
gerben* és a *Coppelia* — de van több figyelemreméltó darab is.”

— Örültem a sorainak.

— És most?

— Járunk egyet. Megnézzük a Fűvészkertet!

— Mínusz 13 fok van!

— Trabanttal megyünk.

Megyünk. János bűvészkedik a jégpályán, főképp azzal a műszerfalból kiálló
kilinccsel van elfoglalva, alig hallja a kérdést:

— Miért barnák?

— Mik, micsodák?

— Ezek az útbaigazító, *Hortus botanicus* feliratú táblák. Te csináltad őket, neked
csak tudnod kell!

— Egyeztettem a KPM-mel. A többi szín foglalt. Ez maradt. Egyébként ami
érdekes ezeken a táblákon, az a különleges perforációs technika.

Nézelődünk a behavazott kertben. A látnivalókat egy székelkapu-formába épí-
tett térkép mutatja. János csinálta. A térképpel szemközti fa, mintha egy óriási égre
mutató ujj volna; ujj, gyűrű is van rajta.

— Ezt a fát a kertalapító, dr. Györffi István ültette.

— A gyűrű?

— Az úgy volt, tudod, mutatta itt nekem büszkén az egyik bácsi, hogy hűsége
jutalmául aranygyűrűt kapott az egyetemről. Gondoltam, akkor a Fűvészkert atyja
is megérdemel egy gyűrűt — rézlemezből.

Kőhajításnyira Jávorka Sándor alumínium emlékműve. Ez is Hemmert alkotása.

— Székelkapu, térkép, bronzplasztika, emlékmű, és mind itt a Fűvészkertben.
Ennyire szereted a virágokat?

— Annál is jobban, de nem azért vannak itt. Én vagyok a Fűvészkert dekorátöre.

— Miye?

— Dekorátöre.

— A pincehelyiségről meg, amit munkahellyé alakítottál, azt mondtad az előbb még: designőr-műterem.

— Most is azt mondom, de ezt a témát majd a designőr-műteremben folytatjuk. Folytatjuk, másnap. Jánost egy halom klisé között találom, azokat kalapálgatja szorgalmasan.

— Ja, erről tegnap nem beszéltem. Ez egy fríz lesz, tulajdonképpen. A JATE rektorának dolgozószobáját és tanácskozóját díszíti majd, remélem, nemsokára.

— Mióta dolgozol rajta?

— Egy éve.

— Nagy munka.

— És fő mű. Mert eddig, ha csináltam egy képet, az lakásba került, ez meg az egyetemre, ahol sokan láthatják.

— Szobrászként indultál, festőként folytattad, újra plasztikákat csinálsz. Varga-betű volna?

— Nyavalyát. Engem minden képzőművészeti probléma foglalkoztat; készítek én képeket ma is.

— Hogyan dolgozol?

— Szakaszosan.

— Mit értek ezen?

— Azt, hogy néha hónapok is kimaradnak.

— Miért?

— Ez nehéz kérdés. Nézd, az elmúlt tíz évből négy például azért veszett el a művészet számára, mert a volt feleségem rávett, hogy vegyünk kertet. Vettünk.

— Kertje másnak is van...

— Nálunk úgy volt, hogy a kertben épülő vityillő nyári műterem lesz, de azt meg is kellett építeni, meg kút is kellett, meg francnyavalya is kellett, meg kapálni kellett, meg ásni kellett. Erre ment minden időm.

— És?

— Elváltunk, a lengyel asszony elment.

— A kert, a kút?

— Eladtam.

— Festőnek, szegedi festőnek lenni, mit jelent?

— Kínlódást.

— Miért?

— Mert ha az ember festő, akkor miért nem vásárhelyi.

— Nem értem.

— Nézd, az embernek illik tájjellegűnek lenni. A miskolciak festik a nehézipart, a pécsiek a hegyeket, a vásárhelyiek a tanyát, a szegedi meg ugyebár kénytelen délföldi lenni.

— Az miféle kategória?

— Táji. Te, emlékszem egyszer a vásárhelyi múzeum valamelyik képrakosgató bácsikája kihozta a kiszűrített képemet, azt mondta: tudja, maga nem illik bele a tájjellegbe. Biztos, ezt hallotta odabenn az öreg.

— Barátaid?

— Dér Pista, Pataki Feri, Novák.

— Ellenségeid?

— Sokan vannak.

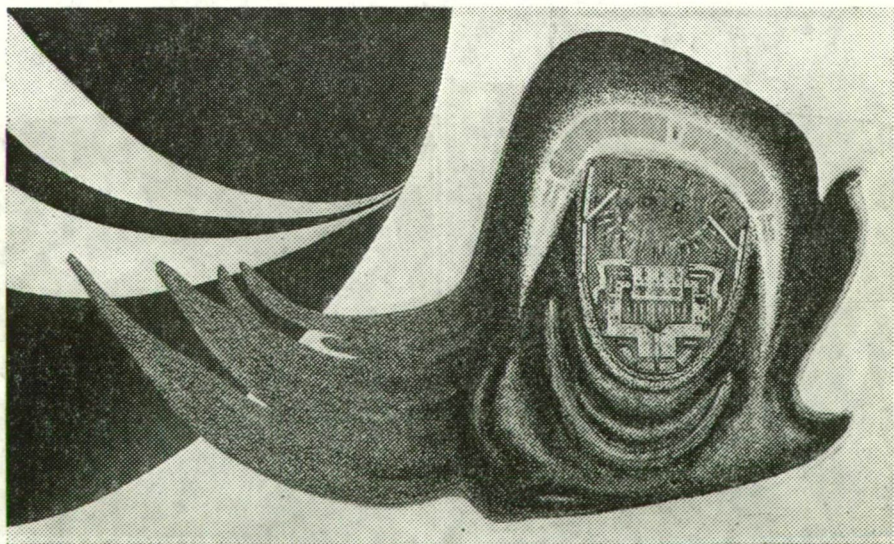
— Sokan, de miért?

— A fene se tudja, komám, én a többi piktornak se a pénzére, se a kuncsaftjaira nem vagyok veszélyes, nem pályázom rá.

— Éles viszont a nyelved, ezt bárki bizonyíthatja, aki a Sajtóház művészklubjában hallott már vitatkozni.

— Vitatkozni muszáj, komám.
 — Igaz.
 — Nézd, nekem azért is kell sokat vitatkoznom, mert néhányan meg akarják tőlem védeni a társadalmat.
 — Mit? Ezt mondd még egyszer!
 — A társadalmat, komám, a társadalmat, mert hogy mit szól majd a képeimhez a közönség...
 — Tényleg, mit szól?
 — Nézd meg a vendégkönyv bejegyzéseit!
 A vendégkönyv bejegyzéseit ismerem; van aki zseniálisnak tartja Hemmertet, van aki borzalmasnak. Én viszont a közönséget nem ismerem, és én azon ritka kivételek közé tartozom, aki ezt ki is meri mondani.
 — Én a képeket nézem. És Tandi Lajossal értek egyet, aki azt írta rólad, hogy kiállításod tömegeket vonzott, hogy munkáid újszerűek, szokatlanok, eredetiek, és azt írta, hogy folytatni kell. Hiszek neki. Annak, aki a múzeum kupolacsarnokának magasságával akar képeket mérni, annak viszont nem hiszek, még ha olyan szent dologra hivatkozik is, mint a kiállításpolitikára.
 Hemmert göcög, hemmertjanisan.
 — Napetrikém!
 — Natanárúr!
 — Folytatjuk. A suliban is, a műteremben is.
 — A vitát?
 — A munkát, komám, de a munka az vitával jár.
 Hemmert János festőművész, aki harminc éve tevékeny részese Szeged képzőművészeti életének, fogja a kalapácsot és elkezd egyengetni az egyetemnek készülő frízsorozat egyik magnezitlapjának a szélét.
 Nem tagja az Alapnak.
 Na, bumm...

PETRI FERENC

HEMMERT JÁNOS: FELSZÁLLÁS

Szerkesztői asztal

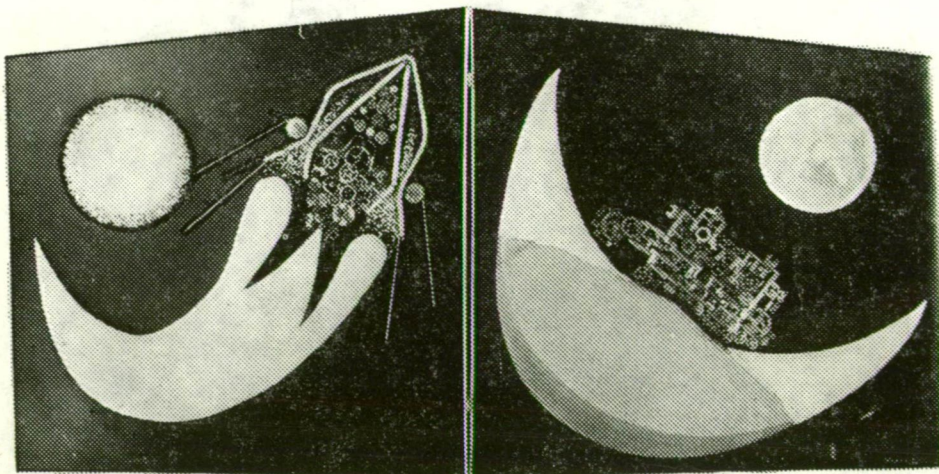
József Attila-ünnepségek Szegeden és Makón. A József Attila születésének 75. évfordulója tiszteletére rendezett ünnepségek költészetnap irodalmi esttel kezdődtek Szegeden, a Bartók Béla Művelődési Központban. A költőre itt Tolnai Gábor akadémikus emlékezett, a műsorban Berek Kati és Major Tamás működött közre. A Móra Ferenc Múzeum Horváth Mihály utcai Képtárában pedig József Attila közöttünk címmel nyílt dokumentumkiállítás.

Április 14-én a JATE központi épületében nemzetközi műfordítói tanácskozás zajlott le, melynek elnöke Garai Gábor, vitavezetője Lator László volt. A vitában a magyarországi szakemberek mellett a baráti országokból érkezett költők és műfordítók vettek részt. A lengyel, német, román, szlovák és szovjet vendégek szerkesztőségünkbe is ellátogattak. A költő szobrának meg-

koszorúzása után a Magyar Rádió rendezésében ünnepi irodalmi est volt az egyetem aulájában.

Április 15-én a makói városi tanács dísztermében Fodor András mondott bevezetőt. A tudományos ülészakon Szabolcsi Miklós akadémikus előadása hangzott el József Attila idő- és történelemszemléletéről. Korreferátumot tartott Horgas Béla, Lengyel András, Monoki Tverdota György és Péter László. Koszorúzási ünnepséget rendeztek a költő makói szobránál, majd a vendégek az Espersit házat, a Dél-Alföld legjelentősebb irodalmi emlékhelyét tekintették meg. Itt avatták föl Varga Imre József Attila-portrészobrát.

Nagy költőnkre emlékeztek a Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán is. Itt Agárdi Péter, az MSZMP KB munkatársa tartott előadást József Attila és az irodalmi hagyománytudat címmel.

HEMMERT JÁNOS: ŰRHAJÓZÁS